

שיקום שכונות בישראל 1979 - 1994

ביבליוגרפיה מוערת
בעברית ובאנגלית

נעמי כרמון

בהשתתפות

אילנה שפרן ואריה הרשקוביץ

המרכז לחקר העיר והאזור
הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים

מוסד שמואל נאמן
למחקר מתקדם במדע ובטכנולוגיה

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל

שיקום שכונות בישראל

1979-1994

עקד
מוסד
שמואל
נאמן

שיקום שכונות בישראל

1979-1994

ביבליוגרפיה מוערת

בעברית ובאנגלית

נעמי כרמון

בהשתתפות

אילנה שפרן ואריה הרשקוביץ

עקד
מוסד
שמואל
נאמן

שיקום שכונות בישראל
1994-1979
ביבליוגרפיה מוערת בעברית ובאנגלית
נעמי כרמון
בהשתתפות אילנה שפרן ואדיה הרשקוביץ

Copyright © 1996
by the authors and
the S. Neaman Institute, Haifa 32000

כל הזכויות שמורות © 1996
למחברים ולמוסד שמואל
קרית הטכניון, חיפה 32000, טל. 04-8237145

מסת"ב 965-386-018-6 ISBN

אין להעתיק, לצלם או לשכפל כל חלק מספר זה ללא רשות בכתב ומראש מהמחברים ומהמוציא לאור.

תוכן העניינים

1	.....	הקדמה
3	.....	חלק ראשון: הצגת פרויקט השיקום ומחקריו
4	.....	1. פרויקט שיקום השכונות והמחקר אודותיו
5	.....	1.1 מטרות הפרויקט
6	.....	1.2 עקרונות הפעולה של הפרויקט
8	.....	1.3 המבנה הארגוני של הפרויקט
10	.....	1.4 היקפו של הפרויקט, תקציביו ותחומי פעולתו
15	.....	1.5 המחקר האנליטי והתיאורי בנושאי פרויקט השיקום והשפעותיו
18	.....	חלק שני: ביבליוגרפיה בעברית, לפי נושאים
19	.....	2. מדיניות, תכנון וביצוע
19	.....	2.1 מסמכי רקע לשיקום שכונות
20	.....	2.2 מדיניות השיקום והנחיות תכנון
22	.....	2.3 בחירת השכונות
22	.....	2.4 דוחות ביצוע
23	.....	3. מחקרי הערכה ועבודות אחרות: ביבליוגרפיה מוערת
23	.....	3.1 מחקרים כוללניים והשפעות מצרפיות
27	.....	3.2 שיטות וכלים להערכה
28	.....	3.3 היבטים מוסדיים ומנהליים
29	.....	3.4 שיתוף הציבור
31	.....	3.5 דיור ותשתיות
33	.....	3.6 חינוך
35	.....	3.7 תעסוקה ויזמות כלכלית
35	.....	3.8 שירותי רווחה וטיפול בעבריינות
36	.....	3.9 קבוצות מיוחדות: נשים, צעירים, קשישים, עולים, ערבים
38	.....	3.10 קשרים עם קהילות מאמצות בתפוצות
39	.....	4. פרויקט השיקום בשכונות ספציפיות: תכניות, מחקרי מעקב והערכה
39	.....	אופקים
39	.....	אור יהודה
39	.....	אור עקיבא
39	.....	אילת
39	.....	אליכין
40	.....	אשדוד
40	.....	אשקלון
40	.....	באר שבע
41	.....	בית דגן
41	.....	בית שאן
42	.....	בית שמש
42	.....	בני ברק
42	.....	גן יבנה
42	.....	דימונה
43	.....	הרצליה
43	.....	חדרה
43	.....	חולון
44	.....	חיפה
44	.....	חצוד הגלילית
45	.....	טבריה

45	טירת הכרמל
45	יבנה
46	יד אליעזר
46	יהוד
46	ירוחם
46	ירושלים
48	כפר גבירול
48	כפר יונה
48	כפר סבא
49	לוד
50	מגדל העמק
50	מעלות-תרשיחא
50	מצפה רמון
50	נהריה
50	נשר
50	נתיבות
51	נתניה
51	עכו
51	פרדס חנה
51	פתח תקווה
52	קדימה
52	קרית אתא
52	קרית ביאליק - צור שלום
52	קרית גת
53	קרית ים
53	קרית מלאכי
53	קרית עקרון
53	קרית שמונה
53	ראש העין
54	ראשון לציון
54	רחובות
55	רמלה
55	רמת גן
55	רמת השדון
56	שדרות
56	שלומי
56	תל אביב-יפו
59	תל מונד

חלק שלישי: ביבליוגרפיה באנגלית, לפי נושאים

5. Publications in English, partly annotated	60	
5.1	Background	61
5.2	Introduction to Project Renewal	62
5.3	Comprehensive Analysis	63
5.4	Institutional and Organizational Aspects	66
5.5	Citizen Participation	67
5.6	Housing	68
5.7	Education	68
5.8	Employment	69
5.9	Relationships with Twinned Communities Abroad	69
5.10	Retrospect	69

הקדמה

קובץ ביבליוגרפי זה נועד לשמש ככלי עזר בידם של חוקרים וסטודנטים, המבקשים ללמוד ולהבין את "התכנית לשיקום והתחדשות השכונות בישראל". חקר תכנית גדולה זו מאפשר הכרות עם התפתחויות אורבניות וחברתיות-כלכליות בישראל ועם תהליכי קבלת החלטות ציבוריות-עירוניות. לקחיו מורים לנו מהן המטרות שאפשר לקדמן באמצעות התערבות ציבורית מתוכננת.

הביבליוגרפיה כוללת בעיקר פריטים שפורסמו בשנים 1979 עד 1994. אמנם, ראשיתו של הפרויקט עוד ב-1976, אולם מימוש בהיקף נרחב החל רק ב-1979. באופן פורמלי, הפרויקט עדיין חי במועד כתיבת דברים אלה (1996), אולם החל מ-1993 השתנה אופיו בהדרגה. הסוכנות היהודית, שהפעילה חלק ניכר מן הפרויקטים החברתיים במסגרתו, פרשה ממנו (כמעט). התכניות החברתיות שנכללו במסגרתו צומצמו מאד, ועיקרן (בייחוד תכנית "התנופה") מתמקד בשיקום אישי (השכלתי ותעסוקתי) יותר מאשר שכונתי-קהילתי; יתר על כן, מיקודו חדל להיות רק בסקטור העירוני והורחב לאזורי מצוקה (מועצות אזוריות) בסקטור הכפרי. לפיכך, זה אינו עוד הפרויקט של שנות השמונים, זה שמתואר להלן ושהיה נשוא העבודות הרבות הנימנות כאן. בהתאם לכך, השתדלנו לכלול את רוב מה שפורסם עד 1994, אם כי לא התעלמנו גם מכמה פרסומים חשובים מאוחרים יותר.

ביבליוגרפיה זו רחוקה משלמות. לא הצלחנו להגיע אל כל מה שפורסם אודות הפרויקט ונודה למי שייסב את תשומת לבנו לפרטים חסרים. נשתדל לצרפם להוצאה מעודכנת עתידית. יתר על כן, לא כל הפרטים מופיעים באותה רמת פירוט. חלקם מוער (annotated), בעיקר בפרק מחקרי ההערכה, אך רובם רשומים ללא הערות. לעתים חסר פרט (כמו מקום, או שם הוצאה). יכולנו כמובן להשמיט פריטים בלתי שלמים, אך העדפנו להביאם בצורתם החלקית. לעתים צרפנו גם מספר עמודים של הפרסום, למרות שנתון זה חסר עבור רוב הפרסומים. רוב הפרטים מופיעים ברשימה רק פעם אחת, אך ישנם אחדים המופיעים פעמיים, כי נראה לנו חשוב להזכירם בשני פרקים המתייחסים לנושאים שונים. בדרך-כלל כללנו רק פרסומים הנוגעים ישירות לפרויקט השיקום ולשכונותיו, אך ברשימה מופיעים גם מספר מסמכי רקע בנושא שיקום שכונות מצוקה, שפרסומם קדם להכרזת הפרויקט. בנוסף לכך, נזכרים פרסומים ספורים אודות שכונות מצוקה שלא נכללו בפרויקט, בעיקר בערים הגדולות.

הביבליוגרפיה כוללת פרק מיוחד של פרסומים - ספרים ומאמרים - שנכתבו באנגלית. רוב הפרטים הנזכרים שם נכתבו באנגלית בלבד וכוללים חומר רב שלא פורסם בעברית. לפיכך, הם דרושים לחוקרים ולסטודנטים הישראלים, המתעניינים בנושא. בה בעת הם יישמשו כבסיס לעבודתם של החוקרים והמתכננים הרבים מחו"ל, הפונים אלינו בשאלות. הם מבקשים להכיר את הפרויקט הישראלי, על מנת ליישמו במקומותיהם ו/או ללמוד את לקחיו, עבור מדיניות ציבורית בכלל ושיקום עירוני בפרט.

ברצוני להודות למוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה, השוכן בטכניון, שתמך במחקרים הקשורים בפרויקט שיקום השכונות מימיו הראשונים (1978) ולאורך שנים רבות. השלמת התמיכה מתבטאת בהוצאה לאור של מסמך זה.

תודה לאילנה שפרן, אשר בהיותה סטודנטית לתואר שני במסלול לתכנון ערים ואזורים הכינה את בסיס הרשימה המתפרסמת בזאת; חלק ניכר מן ההערות לפרסומים, שעיקרן מרוכז בפרק מחקרי ההערכה, נכתבו על ידה. אריה הרשקוביץ, דוקטורנט באותו מסלול טכניוני, השקיע עבודה מועילה בהעשרת הרשימה. חניטה שובי ועדן בן אליא, סטודנטים לתואר שני במסלול, תרמו להשלמת העבודה. רבים מעמיתי סייעו לנו באיתור מקורות, ותודתי שלוחה בזאת לכל המסייעים. תודה מיוחדת מגיעה לסולי היימברג, הממונה על מחקר ומידע באגף לשיקום שכונות חברתי במשרד הבינוי והשיכון.

לבסוף, תודה רבה לרותי ריבקינד, עוזרת מינהל במוסד נאמן, לא רק עבור ההדפסות הרבות והמועילות, אלא על סיוע נבון ותומך שהגישה לאורך שנים, לי עצמי ולחוקרים הרבים האחרים שהיו מעורבים במחקרי שיקום שכונות במוסד שמואל נאמן שבטכניון.

נעמי כרמון

המסלול לתכנון ערים ואזורים

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל

חלק ראשון

הצגת פרויקט השיקום ומחקריו

1. פרויקט שיקום השכונות והמחקר אודותיו

"התכנית לשיקום והתחדשות השכונות בישראל" הינה פרויקט ייחודי בהיקפו, באופיו וברוחב היריעה של המחקרים והפרסומים אודותיו. פרק זה יפתח בהצגת הפרויקט הישראלי בהקשר הבינלאומי של פעילות יזומה לשיקום שכונות שהידרדרו, ובמסגרת זו יידונו מטרותיו ועקרונותיו. בהמשך ייסקר היקפו הנרחב של הפרויקט מבחינת זמן, תפוסת גיאוגרפית, אוכלוסייה שנכללה בו ותקציבים שהושקעו בו. לבסוף, נתאר את העושר המחקרי שהצטבר באמצעות הפרויקט הנדון ונעריך את השלכותיו על הצטברות הידע ועל המציאות בשדה העירוני.

שכונות מצוקה עירוניות נוצרו יחד עם התפתחותה של העיר התעשייתית. חוקרים ומתכננים ייחדו להן תשומת לב ומאמץ מאז אמצע המאה התשע-עשרה. אולם רק מאז שנות השלושים של המאה הנוכחית החלו להופיע, תחילה באירופה ואח"כ בארה"ב, תכניות בהיקף נרחב היזומות על ידי רשויות ציבוריות (ממשלות מרכזיות ורשויות מקומיות). מטרתן המוצהרת הייתה לעצור את הידרדרותם של אזורים עירוניים ולגרום לתהליכי התחדשות ושיפור בהם.

הדור הראשון של תכניות שיקום (Urban Renewal), שזכה לתואר המפוקפק "עידן הבולדוזרים", עסק בפינוי תושבים, הריסת בניינים ובנייה חדשה (לאו דווקא למגורים) באזורים שהתפנו. במקרים רבים, בעיקר בארה"ב, הדיירים שפוגו נאלצו למצוא להם מקום בשכונות מצוקה אחרות, שהצפיפות בהן גדלה ומחיר הדיור בהן עלה. במקרים שבהם בוצעה העברה מסודרת של המפונים, כמו בבריטניה ובישראל, הם יושבו בדרך כלל ב"שכונות של מפונים", שמיום היווסדן היו למעשה שכונות של מצוקה קשה, בשל הריכוז הגבוה של בעיות חברתיות בהן. החידוש העירוני נוסח הדור הראשון פגע קשה בקהילות ובמשפחות, שנכפו עליהן פינוי ומעבר למגורים בלתי מתאימים להן פיסית וחברתית. גם הרשויות והיזמים הפרטיים שלקחו חלק בתהליכים אלה לא הרוויחו מהם בדרך כלל. ביצוע אופייני של פרויקטים כאלה נמשך עשרות שנים (עשרים עד ארבעים שנה) ועלויותיו הכלכליות היו לעתים קרובות גבוהות מהתועלות שלו.

"הרשות לבינוי ופינוי אזורי שיקום בישראל" מיסודו של שר השיכון יוסף אלמוגי שייכת לדור ראשון זה של פעולות שיקום עירוני. התכנית העיקרית (הכמעט יחידה) שבוצעה במסגרתה היא פינוי ובינוי כפר שלם בתל אביב. תחילת ביצועה בראשית שנות הששים; עלותה במונחים של עלויות בפועל ועלויות אלטרנטיביות הייתה והוזה אדירה. שלב הפינוי של כפר שלם מתנהל ברציפות מזה כ- 40 שנה, ולאחרונה הודיע מנהלה המקומי שהוא מקווה להשלימו בשנת 2000. שכונת נוה אליעזר, שבה יושבו ראשוני המפונים מכפר שלם, סיפקה בזמנו דיור נאות לתושביה, ובכל זאת אופיינה מראשיתה כשכונת מצוקה. היא הייתה בין אחת עשרה השכונות הראשונות שנכללו באמצע שנות השבעים (כעשור לאחר הקמתה) בתכנית החדשה לשיקום שכונות.

כתגובה לביקורת הקשה שנמתחה במדינות רבות על הפרויקטים בנוסח הדור הראשון, גובשו תכניות השיקום של הדור השני. הן הדגישו את הצורך בפתרון בעיות חברתיות, במקביל לבעיות הפיטיות, תמכו בשיקום האוכלוסייה המתגוררת בבניינים הקיימים (כתחליף להריסה ופינוי) ובשיתוף האוכלוסייה בתכנון, מימון וביצוע השיקום. "התכנית לשיקום והתחדשות השכונות בישראל" (שמכאן ואילך תכונה "פרויקט השיקום") היא תכנית אופיינית של הדור השני. המשכו של הפרק יתמקד בתכנית זו. תכניות הדור השלישי לא יידונו במסמך זה; הקורא המעוניין יוכל למצוא סקירה של דורות המדיניות של שיקום עירוני ותוצאותיהם אצל Carmon (1977) (ר' להלן סעיף 3.1).

1.1 מטרת הפרויקט

בניגוד למדינות אחרות, שהפעילו פרויקטים לחידוש עירוני ולשיקום שכונות מצוקה, ובניגוד לפעולת ממשלת ישראל ב-1965, שחקקה חוק מיוחד לנושאי "בינוי ופינוי אזורי שיקום", לא נוצרה חקיקה מיוחדת עבור פרויקט השיקום של סוף שנות השבעים ושנות השמונים. ראשי הפרויקט העדיפו לפעול במסגרת פחות נוקשות ומחייבות. בדיעבד יש הטוענים, שבכונה תחילה נמנעו מחקיקה ומהצהרת מטרת ברורות, כדי שכל אחד מן השותפים הרבים למפעל יוכל לייחס לפעולותיו מטרת ההולמות את שאיפותיו וצרכיו, ובדרך זו תירבה העשייה בפועל.

לפיכך, לא קיים נוסח מוסמך ומקובל של מטרת הפרויקט לשיקום שכונות מצוקה בישראל. אך לצורך הערכה של הצלחת הפרויקט, המבוססת בחלקה על המידה שבה הוא השיג את מטרתו, זהו ונוסחו המטרות. הזיהוי התבסס על קריאת מסמכים רבים, תשאול עשרות מפעילים של הפרויקט, ברמה הארצית וברמה המקומית, ושיחות עם אינפורמנטים מקומיים. בין כל אלה נמצאה הסכמה קרובה לכללית ביחס למטרות הבאות של פרויקט השיקום:

א. צמצום פערים חברתיים-כלכליים בחברה הישראלית, באמצעות:

- שיפור תנאי החיים הפיסיים והחברתיים בשכונות;

- קידום מוביליות חברתית של פרטים מתושבי השכונות;

- הגברת אחריות התושבים לגבי החיים בשכונותם;

ב. ייצוב השכונות ומניעת הידרדרותן בעתיד;

ג. שילוב השכונות במרקם העירוני הסובב אותן.

זוג המטרות הראשונות מלווה את הפרויקט לכל אורך דרכו, בעוד שהמטרה האחרונה - שילוב במרקם העירוני - נוספה בשנות התשעים, כחלק מן הידע שהצטבר בשנות השמונים.

המכיר תכניות של שיקום עירוני במדינות אחרות יאבחן הבדל ברור בין לבין התכנית הישראלית הנדונה. לעומת דגש על מטרת כלכליות ועירוניות במקומות אחרים, כמו שימוש פרודוקטיבי יותר בקרקע העירונית (ארה"ב) או חידוש מלאי הדיור העירוני (בריטניה), נמצא בישראל דגש חזק על

מטרות חברתיות. אך המטרות החברתיות קושרו במקרה זה אל טריטוריות מוגדרות - השכונות הנבחרות. לפיכך פרויקט השיקום כוון בעת ובעונה אחת לשיפור מצבם של אנשים (התושבים) ושל מקומות (השכונות).

1.2 עקרונות הפעולה של הפרויקט

עיקרי דרכו של פרויקט שיקום השכונות עוצבו בראשית דרכו בידי "הצוות למדיניות חברתית" שליד משרד סגן ראש הממשלה. מנהיגי צוות זה, בראשות פרופ' דניאל שמשוני, שנעזר בד"ר עמוס אבגד ובד"ר נחום בן-אליא, רכשו חלק ניכר מהיכונם המקצועי בארה"ב. מאפיין זה נכון גם ביחס ליועציהם באותה תקופה ראשונה, שביניהם נמנו פרופסור משה היל ז"ל - מתכנן ערים, ונעמי כרמון - מחברת מסמך זה. זאת כנראה הסיבה העיקרית לכך שעקרונותיו של פרויקט השיקום הושפעו מאד מן התכנית האמריקנית של הנשיא ג'ונסון בסוף שנות השישים - תכנית הערים לדוגמא (Model Cities). הערכת רבים היתה, שאותה תכנית היתה בפרטנציה תכנית טובה ומועילה. אך היא לא הגיעה להשגים של ממש, בשל קשיים ביורוקרטיים ומשום שהופסקה כעבור זמן קצר בידי המשטר הרפובליקני של הנשיא ניקסון. המתכננים הישראלים השתדלו ללמוד מן הנסיון האמריקני ולבנות - על בסיס עקרונות דומים - תכנית פעולה מוצלחת יותר.

עקרונות הפעולה של פרויקט השיקום היו מלכתחילה ברורים יותר ממטרותיו, אך גם לגביהם לא פורסמה מעולם רשימה רשמית קבועה ומחייבת, אלא קיימים במקורות שונות נוסחים שונים שלהם. בנוסח שלהלן שבעה עקרונות פעולה, המוצגים כאן יחד עם תמצית הרציונל, המנמק כל אחד מהם. עקרונות אלה הנהו את עבודת הפרויקט במשך כ- 15 שנה, החל מראשית פעולתו הממשית בשכונות (1979).

א. שילוב של שיקום פיסית וחברתי - טיפול בו-זמני בבעיות הפיסיות והחברתיות בשכונה, באמצעות תאום פעולותיהן של כל הרשויות הממשלתיות והמקומיות הפועלות בשכונה. התיאום אמור היה לכלול שירותים של תשתית פיסית ודיור, חינוך, סעד ורווחה, עבודה, בריאות, תרבות, דת וארגון קהילתי.

רציונל: שכונת מצוקה נוצרת עקב שילוב גורמים פיסיים וחברתיים; טיפול נפרד בגורמים לא הצליח בעבר, ומשום כך ראוי לנסות טיפול משולב.

ב. הימנעות מפינוי תושבים מבתיהם ומהריסת בתים ישנים - הוחלט לבחור בשכונות עירוניות, המשמשות רק (או כמעט רק) למגורים. להוציא מקרים חריגים, הפעילות כוונה לשיקום של האוכלוסייה הנוכחת בשכונות, ושל בתי המגורים הקיימים בהן.

רציונל: נסיון העבר בישראל, בארה"ב ובמקומות אחרים לימד, שברוב המקרים צירוף העלויות החברתיות והכלכליות של הריסה, פינוי ובנייה מחדש, עולה בהרבה על הסך הכולל של התועלות משרשרת פעילויות אלה.

ג. הקצאת משאבים על בסיס צורך שכונתי, כתוספת לתמיכה בנזקקים על פי קריטריוני זכאות אישית, או משפחתית. פרושו של דבר, שכל תושביהן של שכונות שהוגדרו כשכונות מצוקה יקבלו תמיכה ציבורית ניכרת, ולא רק "החלשים" שביניהם. זהו עיקרון בלתי שגרתי להקצאת שירותים חברתיים, מעין פשרה בין הקצאה אוניברסלית להקצאה סלקטיבית.

רציונל: עיקרון זה אומץ, למרות שהוא יוצר בעיה ערכית של הוגנות (equity) בתוך השכונה ובין שכונות. בעיה בתוך השכונות, מפני שהחלט לסייע גם למשפחות "החזקות" שבשכונות, כדי לספק להן תמריצים להמשיך לגור בהן. ההצדקה לכך היא שעצירת התהליך של סלקציה שלילית של תושבים ("חזקים" יוצאים ו"חלשים" נכנסים) נחשבת כתנאי הכרחי לשיקום של שכונה. בעיה בין השכונות, מפני שהשיטה גורמת להזרמת סיוע ציבורי רב לחלק מן השכונות ומונעת אותו משכונות נזקקות אחרות. בין הנימוקים המצדיקים זאת: אמונה שריכוז משאבים אפקטיבי יותר מפיזורם והנחה שבשיקום שכונות טמונות תועלות רבות לתושבי האתרים המטופלים ולציבורים אחרים (השפעות חיזוניות). יתר על כן, אימוץ העיקרון לווה בהצהרה שפרויקט השיקום עתיד להגיע בהדרגה לכל שכונות המצוקה בישראל.

ד. ביזור סמכויות ושיתוף התושבים בתכנון וביצוע שיקום שכונתם - נקבע שחלק ניכר מהחלטות השיקום יתקבל ברמת היישוב המקומי, בעיקר באמצעות צוותי היגוי שכונתיים, שבהם ניתנו לתושבי השכונה 50% מזכויות הצבעה.

רציונל: מאחורי הכוונה לשיתוף תושבי השכונה עומדים נימוקים אידיאולוגיים ופראגמטיים כאחת. בתכנית השיקום וההתחדשות היא שימשה הן כמטרה בפני עצמה והן כאמצעי להשגתן של מטרות חברתיות אחרות, שביניהן: הקטנת תלות והשגת שיתוף פעולה.

ה. טיפול אינטנסיבי וזמני - ריכוז של תוספת משאבים באזורים מסויימים (במקום לפזרם על פני שכונות רבות) ובתקופה מסוימת, קצרה למדי. בראשית ימי הפרויקט דובר על "יציאה מן השכונות המטופלות כעבור חמש שנים.

רציונל: האינטנסיביות אמורה לאפשר חילוף השכונה ממצב המצוקה והבאתה למצב שממנו ואילך תוכל להתקדם, או לפחות לשמור על מצבה המשופר, ללא תמיכה ציבורית מיוחדת; הזמניות נועדה לשחרר משאבים לתמיכה בשכונות האחרות, המחכות לטיפול.

ו. הימנעות מהקמת מנגנון מוסדי חדש - הוחלט לבצע את הפעילות המתוכננת באמצעות המנגנונים הקיימים במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות, ולא להקים מנגנון ביצוע חדש ומיוחד לפרויקט השיקום.

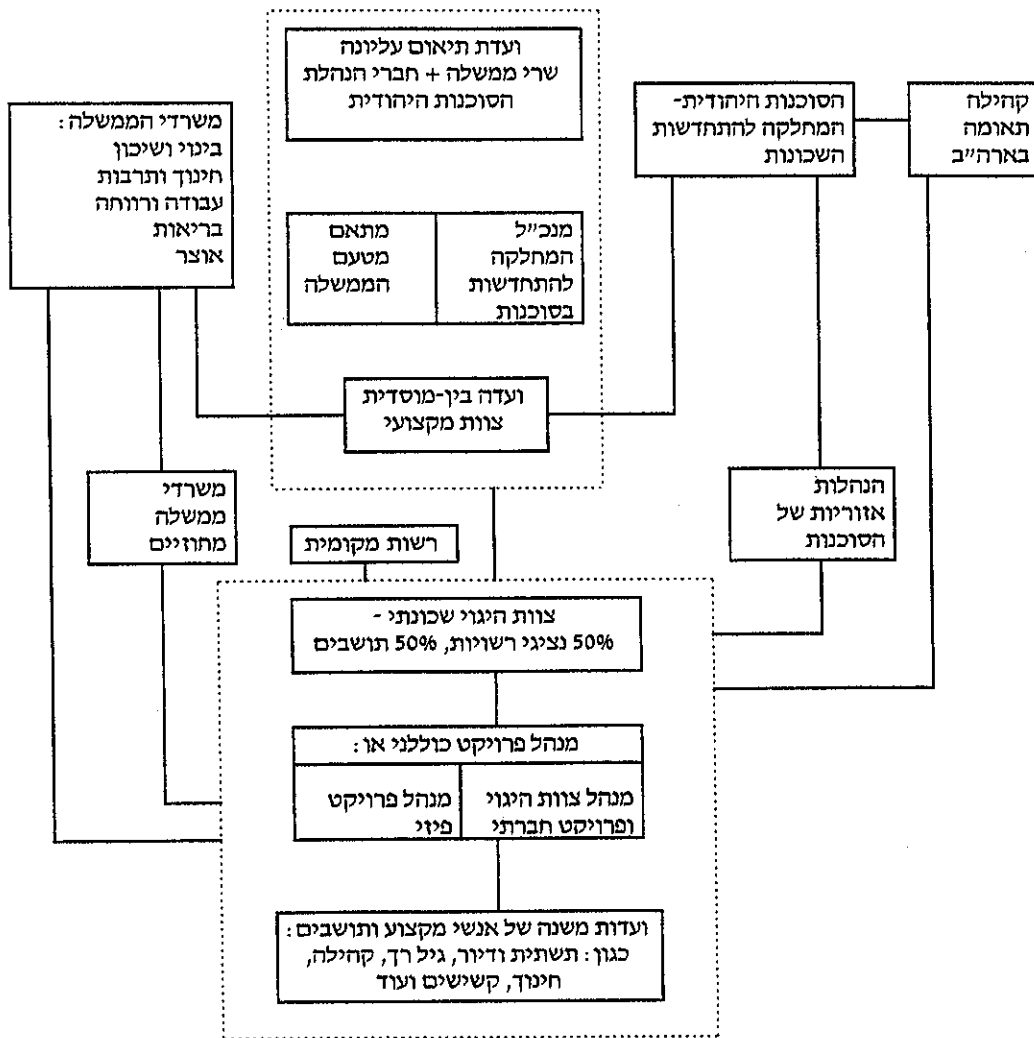
רציונל: מצד אחד - הסכון כספי מייד, מצד שני - אמצעי להבטחת המשך הפעילות בעתיד, לאחר הוצאת הפרויקט הזמני מן השכונה.

ז. שיתוף פעולה במימון ובביצוע התכנית בין העם בישראל, המיוצג על-ידי הרשויות הנבחרות והמבצעות שלו בדרג הממלכתי והמקומי, לבין קהילות ישראל בתפוצות, המיוצגות על-ידי הסוכנות היהודית.
רציונל: שיתוף הקהילות שבתפוצות נועד הן כדי לחזק קשרים בתוך העם היהודי והן כדי להגדיל את האמצעים הכספיים שיועמדו לרשות המפעל.

1.3 המבנה הארגוני של הפרויקט

עיקרי המבנה הארגוני של פרויקט השיקום, המבוטאים בתרשים שלהלן, עוצבו בשנים 1978-9. מלכתחילה נקבע שהפרויקט יונהג במשותף בידי ממשלת ישראל והסוכנות היהודית, ובפועל, בידי מתאם הפרויקט מטעם הממשלה ומנכ"ל המחלקה להתחדשות השכונות בסוכנות. "הועדה הבין-מוסדית", שהקימו שני גופים אלה, היתה לאורך השנים הגוף המנהל האמיתי של הפרויקט, והתקיים בה תאום בין-מוסדי ברמה סבירה במשך תקופה ארוכה (מימצא מפתיע בהשוואה לתחומי פעילות אחרים של הסוכנות היהודית, שבהם לא הושג תאום בינה לבין הממשלה). שיתוף הפעולה ההדוק התקיים עד סוף שנות השמונים. בשנות התשעים הסוכנות היהודית ממשיכה להשקיע סכומים קטנים בפרויקט השיקום, אך המחלקה המיוחדת שעסקה בפרויקט אוחדה עם אחרת, ועוסקת כיום בפיתוח אזורי ולא בשיקום שכונתי.

**תרשים ארגוני כללי של פרויקט שיקום השכונות
(המוסדות המעורבים בתכנון)**

החידוש העיקרי במערך הארגוני שהקים וקיים פרויקט השיקום מצוי בהפעלת העיקרון של שיתוף הציבור בהחלטות. העיקרון מצא ביטוי בהקמת צוות ההיגוי השכונתי, גוף בן 22 חברים, שבו 50% מבעלי הקולות הם תושבי השכונה שאינם עובדים בשכר בפרויקט. גוף זה נסמך בהחלטותיו על ההמלצות שהתגבשו בוועדות משנה שלו, שאף בהן כיהנו במשותף תושבי שכונה עם אנשי מקצוע.

היתה כוונה מוצהרת לתת לרשות המקומית תפקיד מרכזי בפרויקט השיקום, אך משמעותה המעשית של כוונה זו לא היתה ברורה. אמנם, ראש העיר (או נציגו) נקבעו כיו"ר צוות ההיגוי השכונתי, אך בפועל התקבלו החלטות רבות בעקבות מגעים ישירים בין הדרג הארצי לדרג השכונתי, תוך אי התחשבות בדרג הרשות המקומית. במשך השנים גברה מעורבותן של הרשויות המקומיות בפרויקט והתבססו יחסים תקינים בין הרשות המקומית לבין גופי פרויקט השיקום, ככל הנראה, הודות למאזן חיובי של אינטרסים.

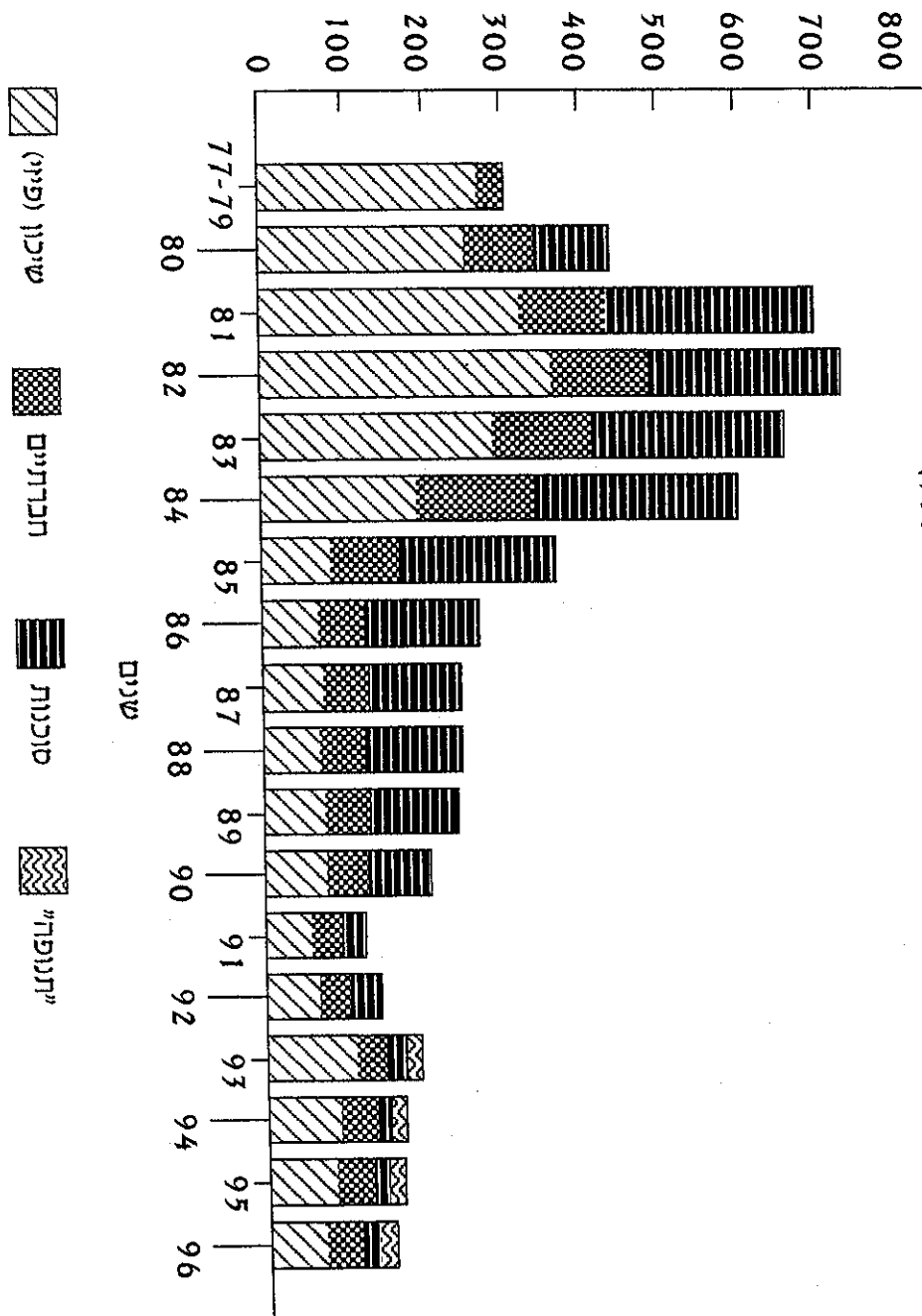
1.4 היקפו של הפרויקט - תקציביו ותחומי פעולתו

הגורמים העוסקים בפרויקט שיקום השכונות נהגו להציגו כתכנית החברתית המרכזית של ממשלת ישראל בראשית שנות השמונים. מבחינת היקף האוכלוסייה המטופלת, זהו אכן פרויקט גדל ממדים. בראשית ימיו ב- 1976/77 (בתקופת ממשלת המערך), הקיף הפרויקט 11 שכונות; ב- 1977/78 הגיע מספרן ל- 29; ב- 1979 צורפו 36 שכונות נוספות, וב- 1980 עוד חמש. בשנת 1982 הוסיפו לתכנית 14 שכונות וב- 1987 - 12 שכונות. בסוף שנות השמונים הגיע, איפוא, הפרויקט ל- 100 שכונות עירוניות בכל רחבי המדינה, מקרית שמונה שבצפון ועד אילת שבדרום. בתוך אלה נכללו 22 ישובים בשלמותם, מרביתם עיירות פיתוח. לטענת הגופים המנהלים את הפרויקט הגיע מספר התושבים במאה השכונות לכ- 700,000 נפש. מתוך כ- 4 מיליון אזרחי ישראל באותו זמן. בשנות התשעים הראשונות נוספו לפרויקט עוד כ- 50 שכונות וכמספר הזה נגרעו ממנו.

פרויקט שיקום השכונות הקיף, איפוא, חלק משמעותי מאוכלוסייתה של מדינת ישראל. חשוב לציין שבמשך מרבית השנים התייחס הפרויקט כמעט רק ליהודים. במשך שנים רבות נכללה בו שכונה אחת בלבד שרוב תושביה ערבים (ואדי ניסנאס בחיפה) ועוד כמה שכונות מעורבות (כמו בנית בלוד). הצידוק היה, שהסוכנות היהודית אינה יכולה לתרום כספים לאוכלוסייה לא יהודית. החל מ- 1987, לאחר הכללת שכונת עג'מי בתל-אביב-יפו והכללת לוד ורמלה בשלמותן במסגרת הפרויקט, חלה עלית מה בשיעור האוכלוסייה הערבית המטופלת. עלייה של ממש במספר השכונות והתושבים הערבים בפרויקט חלה רק בשנת 1993.

תקציבי פרוייקט השיקום 1966-1970 (מליוני ש"ח במחירי 1992)

תודה לגב' חגית חובב, ראש אגף שיקום שכונות חברתי במשרד הבינוי והשיכון, תמורת השימוש בתרשים זה, שבמקור הוא צבעוני.

משאבים רבים הושקעו בפרויקט שיקום השכונות. התקציב המצטבר ב- 18 שנות פעילות (ר' טבלה 1 שלהלן) הגיע למיליארד וחצי דולר, שכמחציתם הוקדשו לשיפורים פיסיים של דיור ותשתיות והמחצית האחרת לשירותים חברתיים ומבנים עבודם.

טבלה 1: תקציב מצטבר של פרויקט השיקום, 1978 - 1995 (מיליוני דולרים)*

סך הכל	1,460	100%
שיפור דיור ותשתיות	710	49%
שירותים חברתיים	490	33%
מבני ציבור	260	18%

* המקור: נתונים שנמסרו על ידי חגית חובב, ראש אגף שיקום שכונות חברתי במשרד הבינוי והשיכון.

מבחינת גודל ההשקעות הכולל בפרויקט שיקום השכונות, ניתן להבחין בארבע תקופות (ר' התרשים המצורף, המבוטא כולו במונחי שקלים קבועים של 1992):

- 1977-79 השקעות לא גדולות ראשונות, כמעט רק בתחום הפיסי.
  - 1980-84 תקופת השיא של הפרויקט; תקציבים שנתיים בסדר גודל של 600 - 750 מיליון ש"ח לשנה, כ- 40% מהם מן הסוכנות היהודית.
  - 1985-90 צמצום ניכר בתקציבים, המגיעים בדרך כלל ל- 250 מיליון ש"ח לשנה, כמחציתם מן הסוכנות היהודית.
  - 1991-96 למרות צירופן של שכונות חדשות, התקציבים השנתיים של כל השכונות והתכניות אינם עולים בד"כ על 170 מיליון ש"ח; חלקה של הסוכנות מזערי; לתכנית נוספות השקעות קטנות במסגרת "תנופה" - תכנית חברתית-כלכלית של משרד הבינוי והשיכון.
- הצמצום שחל במשך השנים בתקציבי פרויקט השיקום בולט במיוחד, כשמייחסים אותו למספר השכונות שנכללו בפרויקט בכל שנה. בעוד שב- 1982 קבלה במוצע כל שכונה כ- 1.8 מיליון ש"ח, ב- 1987 זכתה רק ב- 0.8 מיליון וב- 1994 ב- 0.4 מיליון ש"ח בלבד.

כאמור לעיל, כמחצית מן התקציב הכולל של פרויקט שיקום השכונות הוקדשה לשירותים חברתיים. כשני שלישים מתוך מחצית זו הוקצו ל"פעולות חברתיות" והיתר להקמה, שיפוץ וציוד של מבנים לפעולות אלה. טבלה 2 מציגה את התחומים השונים של "הפעולות החברתיות" ושיעורי התקציבים שהוקדשו להן בעשור שבין 1982 ל-1992. השינוי הבולט ביותר, שחל בשנים אלה, היה מעבר מדגש על "חינוך משלים" (שיעורי העשרה בטבע, ספרות, אמנות וכו') לדגש על "חינוך מתגבר פורמלי" (תוספת שעות בחשבון, עברית ואנגלית). שינוי מעניין נוסף הוא שילוש של התקציבים לתגבור תעסוקה של אנשי השכונות.

טבלה 2: התפלגות סה"כ ההקצאות התקציביות לפעולות חברתיות לפי תחומים ושנים - תקציבי ממשלה וסוכנות יהודית, 1982-1988 (באחוזים)*

תחום / שנה	סה"כ	חינוך גיל רך	חינוך מתגבר פורמלי	חינוך משלים	נוער וצעירים במצוקה	תעסוקה	מבוגרים (השלמת השכלה)	רווחה: משפחות ויחידים בסיכון	פיתוח קהילתי	בריאות וקשישים
1982	100.0	14.7	12.9	30.6	3.0	3.0	11.9	2.8	8.9	12.3
1983	100.0	13.7	18.5	27.0	4.8	4.2	10.1	1.7	8.9	11.1
1984	100.0	15.3	13.6	17.1	7.1	3.8	9.9	2.1	8.8	22.3
1985	100.0	14.5	22.6	20.2	5.8	6.3	7.8	4.9	7.0	10.9
1986	100.0	14.6	22.1	18.3	5.7	8.2	5.9	6.2	8.1	10.9
1987	100.0	16.8	19.8	17.7	6.3	8.1	5.0	6.3	8.3	11.7
1988	100.0	18.7	22.3	12.9	6.4	5.8	5.5	6.2	9.9	12.3
1992	100.0	21.1	25.6	7.0	10.3	9.0		7.6	12.0	7.2

* עפ"י אישורי הצוות הבינמוסדי לתכניות שהוגשו על ידי צוותי ההיגוי השכונתיים

המחצית האחרת של תקציבי פרויקט השיקום הוקצבה, כאמור, לשיקום פיסי של תשתיות ודירור. בין 20% ל-30% ממחצית זו הושקע בפרויקטי תשתיות: ניקוז, ביוב, סלילת דרכים פנימיות ומדרכות, תאורה וריהוט ברחובות וכיו"ב.

רוב התקציב הפיסי הושקע בשיפור הדירור. בשנות השמונים נכללו באזורי השיקום הפיזי כ-130,000 יחידות דירור, כמחציתן במחוז המרכז והיתר במחוזות ירושלים, חיפה, הגליל והנגב (דיירי 22,000 דירות נוספות נכללו באזורי השיקום החברתי). עד סוף דצמבר 1991 - כ-76,000 מהדירות שבאזורי השיקום הפיסי שופצו חיצונית (איטום גגות, צביעת חזיתות, תיקונים בתדרי המדרגות, פיתוח גינות וכו'), כמחציתן ע"י חברות הניהול הציבוריות ומחציתן בשיטת "עשה זאת בעצמך"; שיפוצים פנימיים נערכו בכ-12,300 דירות, מרביתן של שוכרים (בניגוד לבעלים), ועוד 3,200 בבתי קשישים; כ-25,000 דירות הורחבו (מתוכן כ-1,000 איחודי דירות), כמעט כולן ע"י דייריהן-בעליהן. מחוז

ירושלים הצטיין בשיעור השיפוצים החיצוניים, ואילו שיעור ההרחבות היה קצת יותר גבוה במרכז, בהשוואה למתחזות האחרים (עפ"י נתונים שנאספו באגף לשיקום שכונות שבמשרד הבינוי והשיכון).

התפלגות התקציבים לתשתיות פיסיות ולשיפור הדיור מוצגת בטבלה 3. טבלה זו אינה כוללת את תקציב ההלוואות להרחבת דירות, שבאו ממקור אחר במשרד הבינוי והשיכון.

טבלה 3: התפלגות ההזמנות של משרד הבינוי והשיכון לפי מרכיבי ההוצאה ושנות תקציב (באחוזים)

1987	1986	1985	1984	1983	1982	1981	1980	
32.9	30.1	20.9	23.1	18.5	20.2	21.4	21.2	תשתית
37.4	36.1	41.6	16.7	39.2	33.4	33.7	27.6	שיפוצים חיצוניים
2.8	3.5	0.2	0.7	1.3	2.6	2.4	19	שיפוצים פנימיים
0.6	0.9	2.9	13.3	6.5	8.7	7.2	12.9	הרחבת דירות בשכירות
-	-	0.3	0.6	1.0	0.1	0.3	0.3	איחוד דירות
0.8	4.6	0.4	3.1	6.3	4.0	7.0	4.7	פיתוח חצרות
-	-	1.7	1.9	4.0	2.1	0.5	0.9	מניעת רטיבות
-	-	-	-	1.7	4.0	5.9	2.6	פינויים
-	-	14.5	2.8	8.2	11.4	5.5	8.9	רכישת דירות לדיור הציבורי (נ"ד)
0.5	0.3	0.2	0.7	0.6	0.3	1.4	0.7	שיפוץ מרכזים מסחריים
-	1.0	0.2	0.9	0.3	1.3	2.2	4.1	שיפוץ ובנייה של מבני ציבור
25.0	23.5	27.1	36.3	14.1	14.2	13.4	10.9	תכנון ופיקוח הנדסי ומינהלה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סה"כ

הערה: מכיון שהנתונים נמסרו בשקלים שוטמים שערכם השתנה במשך הזמן, אי אפשר היה לערוך סיכומים רב-שנתיים.

מקור: תגית חובב, מפעל שיקום והתחדשות השכונות - ד"ח ביצוע לשנת 1987.

ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית, 1988.

צירוף התחומים הנזכרים בטבלאות 2 ו-3 מעיד על היקפו הרחב של פרויקט השיקום, שהתייחס כמעט לכל התחומים הפיסיים והחברתיים הבעיתיים בשכונותיו. בראשית שנות השמונים, בימי

התקציבים הגדולים, היה טעם בפיזור הרחב הזה, אך לא כך בשנים האחרונות. מספר השכונות המטופלות בשנות התשעים הוא 100 בקירוב, והתקציב הכללי המצומק לכל שכונה מתחלק בין עשרות תחומים ותכניות פעולה. בתנאים אלה קטנה מאוד יכולתו של פרויקט השיקום לגרום לשינויים משמעותיים בשכונות שבהן הוא פועל.

1.5 המחקר האנליטי והתאורי בנושאי פרויקט השיקום והשפעותיו

מעצבי דרכו של פרויקט השיקום בסוף שנות השבעים האמינו, שחשוב ללוות אותו במחקר ולהעריך את פעולתו והצלחתו במילוי משימותיו. בסוף 1980 הסכימו ביניהן ממשלת ישראל והסוכנות היהודית למנות ועדה בלתי תלויה של מומחים, מישראל וממדינות אחרות, שתוסמך לבנות מסגרת מחקרית ולממן מחקרי הערכה. הוקצבו לה \$ 700,000 והיא יזמה סדרה של מחקרים. הגדול ביניהם היה מחקר הערכה כולל (1982-85) שבחן היבטים ארגוניים וכלכליים, סקר את תפוקות הפרויקט ואת תהליך שיתוף הציבור המיוחד לו, והעריך את המידה בה השיג את מטרתו. מחקר זה נמסר לחוקרים ממוסד נאמן שבטכניון ובוצע על ידי עוזרת קובץ זה ועמיתה. במסגרתו לוקט אוסף המקורות הראשון, ששימש בסיס לקובץ הנוכחי.

ועדת ההערכה הבינלאומית של פרויקט השיקום יזמה גם סדרה של מחקרים אנתרופולוגיים, סקר משקי בית וקבוצה של מחקרים בנושאים ספציפיים של דיור, חינוך ושירותי קהילה ופנאי. במקביל מרשים זה של עבודות, הרשומות להלן בפרקים המוערים של מחקרי הערכה, ימצא הקורא ניתוחים מגוונים של מכלול הנושאים והתחומים שטופלו על ידי פרויקט השיקום השכונות. רבים מהניתוחים פורסמו גם באנגלית.

בנוסף לעבודות האנליטיות, נערכו במרוצת השנים עשרות רבות של מחקרים תאוריים של תכניות ספציפיות ושל שכונות ספציפיות. הם מיוצגים בחלק השלישי שלהלן. ספק אם ישנם עוד פרויקטים חברתיים בארץ ובעולם, שתועדו באופן רחב כל כך כמו התכנית לשיקום והתחדשות השכונות.

המחקר האינטנסיבי של שכונות השיקום ושל פרויקט השיקום תרם בראש ובראשונה לניהול השוטף של הפרויקט בשכונות השונות, בספקו מידע שימושי לתכנון השנתי והרב-שנתי של פעילות הפרויקט. מעבר לכך, טמונה בו תרומה נכבדה לידע המדעי והמקצועי המצטבר, בדבר תהליכי שינוי עירוניים, פיסיים וחברתיים-מרחביים, ובדבר ניהול עירוני, בעיקר ניהול בשיתוף התושבים המקומיים. הרבה למדנו ממנו ביחס לכוחה ולמוגבלות כוחה של התערבות מתוכננת במערך האורבני.

במבט לאחור נראה, כי התרומה הפרקטית המשמעותית ביותר שצמחה מן המחקר על שכונות המצוקה של ישראל ותהליכי שיקומן, מתיחסת לנושא "השיקום העצמי של הדיור" ובמילים ישירות:

הרחבה וחיידוש של דירות ישנות ביוזמת בעליהן ובסיוע ציבורי (רגולטורי ו/או פיננסי). העבודה החלוצית בנושא זה בוצעה במוסד נאמן בטכניון בראשית שנות השמונים. ממצאיה החד-משמעיים בדבר התועלות הרבות של התהליך הנדון, שכנעו את מקבלי ההחלטות לכלול את התכנית להרחבת דירות במסגרת תכניות פרויקט השיקום. ספק אם לחוקרים ולתוצאות מחקרם יכלה להיות השפעה רבה כל כך, אילולא יכלו להסתייע בקולות של תושבים מתוך השכונות ושל מנהלי פרויקטים מקומיים, שציידו יחד אתם בהחלת התכנית ובהרחבתה. בראשית הדרך היו הרחבות הדיור מוגבלות לבניינים בני אחת עד שתי קומות. פרויקט השיקום ותוקריו הוכיחו, שהרחבות משמעותיות אפשריות ורצויות (מן הבחינות הטכניות, הכלכליות, החברתיות והמינהליות) גם בבניינים בני 3-4 קומות, ואף בבניינים גבוהים יותר, ושתועלותיהם רבות לתושבים המרחיבים, לשכונות ולמלאי הדיור של מדינת ישראל. העירייות, שהתנגדו מאוד לתהליך בראשית שנות השמונים, אמצוהו לחיקן כעבור שנים אחדות, לאתר שהכירו בחשיבותו הרבה לחידוש פניהם של אזורים מתיישנים, למניעת נטישתם ולמשיכת צעירים להתגורר בהם.

המחקר שהחל בשכונות המצוקה גילה את הפוטנציאל לשינוי ולשיפור הטמון ברוב הטיפוסים הסטנדרטיים של בנייה בישראל. המלצתו המרכזית היתה לעודד תהליכי שיקום עצמי של הדיור, הן בשכונות המצוקה והן בכל שכונה אחרת במדינה, שבה המעריך הפיסי של הבניינים וההרכב החברתי של התושבים מאפשרים פעילות כזו. ואכן, בעשור האחרון חרגו מפעלי ההרחבה של דיור ישן מגבולות שכונות השיקום, טיפסו עד לבניינים בני 12-14 קומות, והגיעו לאזורים העירוניים הרחבים של המעמד הבינוני. התהליך מקיף כיום אלפי דירות ברחבי הארץ. מהנדסי עיריית תל-אביב מצאו, שיותר משליש הדירות בעיר הגדולה מועמדות בפוטנציה לתהליך הנדון.

לפיכך, לפרויקט שיקום השכונות ולמחקר אוזותיו היו השפעות מרחיקות לכת הן על רמת הידע התאורטי והן על הפרקטיקה של התכנון והביצוע. הפרויקט שיין, כמוסבר לעיל, לדור השני של תכניות שיקום, הדור של תכניות כוללניות, המבוצעות על ידי רשויות של השלטון המרכזי. כיום דומיננטיות בשטח תכניות של הדור השלישי, שבהן רב חלקו של הסקטור הפרטי, והן נמצאות מחוץ לסקירה זו (הקורא המעוניין יכול למצוא סקירה תמציתית של תכניות הדור השלישי בפרסומים האחרונים של כרמון (1997), שנזכרו ברשימות העברית (עמ' 26) והאנגלית עמ' 71-70). מה שנלמד ממחקרי הדור השני, מיושם חלקית כיום במסגרות של הדור השלישי.

לגוהיות הקורא, יימנו כאן פרסומים עיקריים¹ שבהם ימצא מידע וניתוח של הפרויקט ופעילותו.

בעברית (ר' פירוט בפרק 3.1 שלהלן):

- כרמון (1989) ואלתרמן וצ'רצ'מן (1991) - זוג הספרים, בהוצאת מוסד שמואל נאמן, שסיכמו את מחקר ההערכה הכולל הראשון של פרויקט השיקום.
- שפירו (1988) (עורך) - חוברת "מגמות - רבעון למדעי ההתנהגות" (כרך ל"א, מס' 3-4), שקובצו בה עשרה מאמרי הערכה בתחומים השונים של פעילות פרויקט השיקום.
- ברון, בן-ציון וכרמון (1990) - מאמר ב"רבעון לכלכלה" (מס. 143), שסיכם את תוצאות מחקר ההערכה הכולל השני של פרויקט השיקום.
- שפירו ורייכמן (1991) - לקט של חמישה מאמרים, העוסקים בהיבטים חברתיים שפרויקט השיקום התייחס אליהם.
- כרמון (1997) - פרויקט השיקום הישראלי בתוך הקונטקסט של הידע המצטבר הבינלאומי על שיקום שכונות מצוקה.

באנגלית (ר' פירוט בפרק 5 שלהלן):

- Hoffman (1986) - A journalist's review of Project Renewal (Section 5.3).
- King et al. (1987) - A general overview and a study of partnership with the diaspora.
- Elazar and Marom (1992) - A collection of many papers, most of them short and specific, on various aspects of Project Renewal (Section 5.3).
- Carmon (1990) - A collection of articles on neighborhood programs in several countries, including four on Israel's Project Renewal (Section 5.10).
- Alterman (1991) - An international collection of articles on neighborhood regeneration, including three on Project Renewal (Section 5.10).
- Lazin (1994) - A book on politics and implementation in the context of Israel's Project Renewal (Section 5.4).
- Carmon (1996, 1997) - Puts Project Renewal in the context of the international accumulated experience with neighborhood regeneration (Section 5.10).

---

¹ כאן יינתנו רק שם המחבר ושנת ההוצאה; הפירוט המלא ברשימות שלהלן.

חלק שני

ביבליוגרפיה בעברית לפי נושאים

2. מדיניות, תכנון וביצוע

2.1 מסמכי רקע לשיקום השכונות

- אלמוגי יוסף, 1963, תכנית לפינוי ובינוי משכנות העוני בישראל, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.
- בורוכוב אליהו, אליה ורצברגר, 1978, "שיקום שכונות או שיקום התושבים - הערות לתכנית שיקום שכונות העוני", חברה רווחה - רבעון לעבודה סוציאלית, עמ' 328-334.
- היל משה, מרדכי שכטר, עיריית הוורמן, 1970, מודלים כמותיים בשיקום עירוני: סקר ספרות, חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור (39 עמ').
- היל משה, נעמי כרמון ואחרים, 1979, שיקום שכונות בישראל ומניעת התהוותן, דו"ח ראשון, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (114 עמ').
- הדו"ח דן בהרחבה במאפיינים של שכונות מצוקה, בגורמים להידרדרותן, גורמים חברתיים, פסיים, כלכליים, מבניים-מוסדיים, ותוקיים-משפטיים. נכלל בו פרק על הטיפול בשכונות בישראל והגדרה של משימות מחקר לגבי שיקום השכונות. הדו"ח תורגם לאנגלית.
- הר-פז חיים, 1982, מאפיינים פיזיים, דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של שכונות בתל אביב, תל-אביב: עיריית תל אביב: המרכז למחקר כלכלי וחברתי (350 עמ').
- הרשות לבינוי ופינוי של אתרי שיקום, 1968, עיקרי הדין וחשבון על סקר אתרים המיועדים לשיקום. ירושלים, (21 עמ').
- חזני משה, ישעיהו אילן, 1970, השלכות חברתיות של שיקום עירוני: בתי הכנסת האתניים בוואדי סאליב ותפקידם החברתי, חיפה: משרד הפנים (146 עמ').
- יעקבזן תנוך, 1975, אתר הפינוי: דיירי וואדי סליב בסביבתם החדשה, חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור.
- כהן יהושע, 1977, מיפוי אזורים חברתיים-כלכליים בישראל: ממדי מצוקה ורווחה, ירושלים: יועץ ראש הממשלה לענייני רווחה חברתית; המחלקה לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית.
- כרמון נעמי, 1997. מדיניות השיכון של ישראל: חמישים השנים הראשונות, חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור.
- לויטס גדעון, 1978, "שירותי רווחה לכל או שירותים מיוחדים לעניים", תמורות, ספטמבר 1978, עמ' 33-35.
- ליצ'פילד נתנאל, ז'וסטין הרמן, 1968, דו"ח יועצים על בעיות שיטות ונוהל לפיתוח קהילתי ושיקום עירוני, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.
- מרכז ההסברה, 1981, שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים.
- מרכז ההסברה, 1983, שיקום והתחדשות השכונות - האור בקצה המנהרה, ירושלים.
- המרכז לחקר העיר והאזור, 1970, תכנון השיקום העירוני, חיפה: הטכניון.
- משרד הבינוי והשיכון, 1977, שיקום שכונות בישראל, ירושלים.

משרד ראש הממשלה, 1979, מידע ותכנון בשיקום שכונות (סדנא שנערכה בקרית ענבים ביום 25.6.79), ירושלים: לשכת סגן ראש הממשלה. (13 עמ').

משרד ראש הממשלה, 1979, רעיונות לפעולות בשטח והצעות למחקר, ירושלים: לשכת סגן ראש הממשלה. (20 עמ').

פרנק פנחס, 1971, פרויקט שיתוף תושבים בבינוי ופינוי, אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית; משרד השיכון: הרשות לבינוי ופינוי (118 עמ').

רינגר דינה, 1978, אכלוס מכוון של מפוני שכונות עוני והשלכותיו על תופעות עבריינות, חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר בתכנון ערים ואזורים בהנחיית בלהה מנהיים, חיפה: הטכניון.

2.2 מדיניות השיקום והנחיות תכנון

אבן-טוב רמי, 1983, משאבי השיקום והתחדשות השכונות - יעדים, ירושלים: הסוכנות היהודית.

ארום טוביה, 1986, תכניות חלופיות לשכונות המצוקה לעידן שלאחר השיקום, הסוכנות היהודית.

באום לאה, 1986, לקט תוכניות שהועברו מפרוייקט השיקום לגורמים אחרים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

גלזר נאוה, 1990, מודלים ארגוניים חליפיים לצוות ההיגוי, ירושלים: הועדה הבינמוסדית לשיקום השכונות.

הצוות הבין-מוסדי לפרוייקט שיקום השכונות, 1981, תהליך התכנון 1982/1983 ותוכנית כוללת לשנים 1982-1985, ירושלים.

חובב חגית, 1988, ממצוקה לרווחה - פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

חובב חגית, 1988, הצעה לשינוי בדפוסי הפעולה וההתארגנות של מפעל שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

חובב חגית, 1992, הערכות פרויקט שיקום והתחדשות השכונות לשנות ה-90, הצוות למדיניות חברתית ליד ראש הממשלה ושר הכלכלה והתכנון, ועדת משנה לנושא פרויקט שיקום השכונות (20 עמ').

חובב חגית, 1994, המשך הפעלתן של תכניות חברתיות שהופעלו בתקציבי פרוייקט השיקום בשכונות בהן הסתיימה פעולתן (תוצאות מעקב), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות - חברתי.

ח"ש, 1981, חוברת הנחיות אחידה לצוות ההיגוי המקומי וצוותי המשנה לצורך הכנת והגשת בסיס לתכנית שיקום שכונתית מקיפה, ירושלים.

כאהן סמי, 1982, פרוייקט שיקום שכונות: מדיניות, סוגי טיפול, תכניות, כלים ומסגרת.

לוינסון חנה, 1989, ידע והערכות הציבור בנושא שיקום השכונות, ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.

לשכת סגן ראש הממשלה, 1979, מדריך להכנת תכנית לשיקום בשכונה.

לשכת סגן ראש הממשלה, 1981, הערכת מצב וקווי פעולה, תכנית שיקום השכונות, ירושלים.

לשכת סגן ראש הממשלה והסוכנות היהודית, 1981, אוגדן הנחיות לצוות היגוי המקומי לצורך הכנת תבנית שיקום שכונתית, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1981, תכנית ראש הממשלה לשיקום שכונות, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1982, זר"ח הוועדה להכללת 10 שכונות נוספות בתכנית שיקום השכונות, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1983, עשה זאת בעצמך, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1986, הנחיות בנושא שיקום שכונות, משרד הבינוי והשיכון, מחוז הגליל.

משרד הבינוי והשיכון, 1986, מנטיב המצוקה אל הרווחה והתקווה, ירושלים: המחלקה לשיקום שכונות.

משרד הבינוי והשיכון, 1994, האגף לשיקום שכונות פיזי והאגף לשיקום שכונות חברתי, תכנית עבודה 1994, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1994, האגף לשיקום שכונות חברתי, תכנית "תנופה" - פיתוח כח אדם ותעסוקה, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1995, האגף לשיקום שכונות פיזי והאגף לשיקום שכונות חברתי, תכנית עבודה 1995, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, 1994, האגף לשיקום שכונות חברתי, התוכנית לחיזוק חברתי במגזר הכפרי, ירושלים.

משרד העבודה והרווחה, 1979, הנחיות להפעלת מתנדבים בשרותי הרווחה בשכונות שיקום, ירושלים.

משרד העבודה והרווחה, 1981, תוכנית שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים.

משרד העבודה והרווחה, 1981, תכנית שיקום שכונות המפתח, ירושלים.

משרד הפנים, 1974, שיכון ושיקום שכונות כשירות מקומי וממלכתי, ירושלים.

משרד ראש הממשלה, 1979, התכנון לשיקום השכונות, ירושלים: לשכת סגן ראש הממשלה.

משרד ראש הממשלה, 1979, מדריך להכנת תכנית לשיקום בשכונה, ירושלים: לשכת סגן ראש הממשלה, הצוות המקצועי הבין משרדי, (29 עמ').

משרד ראש הממשלה, 1981, הערכת מצב וקוי פעולה, ירושלים: תוכנית שיקום השכונות. 31 עמ'.

משרד ראש הממשלה, 1981, תקנון לצוות היגוי בשכונה, ירושלים.

משרד ראש הממשלה ומשרדי ממשלה אחרים והסוכנות היהודית, 1984, תקנון לצוות היגוי בשכונה, ירושלים (מהדורה מעודכנת).

משרד ראש הממשלה ומשרדי ממשלה אחרים והסוכנות היהודית, 1992, תקנון לצוות היגוי בשכונה, ירושלים (מהדורה מעודכנת).

פשטן משה (עורך), 1979, הנחיות לתכנון המתייחסות לקשישים במסגרת שיקום שכונות, המחלקה לתכנון השרות לעבודה קהילתית.

שורד דן, 1988, תוכנית 18+, מודל קהילתי לטיפול בנפגעי סמים (מדריך למשפחה), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

2.3 בחירת השכונות

חובב חגית, 1978, איזורי מצוקה בישראל - פרמטרים ודרוג, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון (13 עמ').

חובב חגית, 1986, רשימת שכונות השיקום 1989 לעומת הרשימה המקורית של איזורי המצוקה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית (16 עמ').

חובב חגית, 1986, רשימת שכונות וישובים שמוצע להוסיף לפרוייקט שיקום שכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, (31 עמ').

עיריית ירושלים, 1975, שכונות לשיקום בירושלים, ירושלים: המחלקה לתכנון עיר, האגף למדיניות תכנון ומחקר (31 עמ').

קאופמן ברכה, 1987, שיטה לבחירת שכונות יעד להתחדשות עירונית, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר בהנחיית נעמי כרמון. חיפה: הטכניון, המסלול לתכנון ערים ואיזורים (180 עמ').

2.4 דוחות ביצוע

חובב חגית, 1983, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1982, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1984, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1983, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1985, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1984, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1986, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1985, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1987, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1986, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1988, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1987, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1989, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1988, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית.

חובב חגית, 1990, מפעל שיקום והתחדשות השכונות, דר"ח ביצוע לשנת 1989, ירושלים: משרדי ממשלה והסוכנות היהודית, (104 עמ').

משרד הבינוי והשיכון, דר"ח פעילות 1982/3 - 1977/8, ירושלים: היחידה לשיקום שכונות.

3. מחקרי הערכה ועבודות אחרות - ביבליוגרפיה מוערת (ברובה)

3.1 מחקרים כוללניים והשפעות מצרפיות*

אלתרמן רחל, משה היל ונעמי כרמון, 1985, הערכה כוללת של פרוייקט שיקום השכונות בישראל, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (1050 עמ').

מחקר הערכה כוללני של פרוייקט שיקום השכונות. מתבסס על איסוף חומר במשך כשלוש שנים במדגם של עשר שכונות מצוקה: כנען שבצפת, עכו מזרח, גבעת הרקפות בקרית אתא, אור עקיבא, גבעת אולגה בחדרה, נווה ישראל בהרצליה, שכונת התקווה ונווה אליעזר בתל אביב, ונתיבות שבדרום. המחקר פורסם בארבעה כרכים:

כרך א' - "הערכת הארגון, התכנון והביצוע של פרוייקט שיקום השכונות", מאת רחל אלתרמן, משה היל, ונעמי כרמון. כולל רקע היסטורי, עקרונות, מטרות, מבנה ארגוני והיקף פרוייקט השיקום, נושא המחקר ושיטת המחקר. עשר השכונות בהם מתמקד המחקר מאופיינות על פי הפונקציות החברתיות, האוכלוסייה, הדיור, סוג השכונה וסיכויי השיקום. סוקר את עקרונות הארגון וקבלת ההחלטות, המבנה המוסדי ויעילותו, ביזור הסמכויות לשכונה, היחסים עם הרשות המקומית, הערכת תהליך התכנון, הערכת התאום הבין מוסדי, התקצוב ותהליך הביצוע.

כרך ב' - "שיתוף והשתתפות התושבים בפרוייקט שיקום השכונות", מאת ארזה צ'רצ'מן. עוסק בארגון התושבים להשתתפות בפרוייקט. נבדק עקרון השיתוף בעיני הרשויות, צמיחת ההתארגנות מלמטה, והשתתפות למעשה בקבלת ההחלטות ובישומן.

כרך ג' - "בחינות כלכליות, תשומות ותפוקות של פרוייקט שיקום השכונות", מאת רחל אלתרמן, אמנון פרנקל ומרדכי שכטר. בודק את הפרוייקט מהבחינה הכלכלית - תקציבים ותכניות, יעילות כלכלית והטבות שניתנו לתושבים, תשומות לעומת תפוקות, והנהגים מהם.

כרך ד' - "תוצאות פיסיית וחברתיות של פרוייקט שיקום השכונות", מאת נעמי כרמון. מעריך את השינויים שחלו בשכונות בתחומים פיסיים (בעיקר דיור) וחברתיים (כולל חינוך, תפקוד קבוצות חלשות, בילוי הזמן הפנוי ועוד) ואת התמורות המצרפיות - ההגירה אל השכונות ומהן, השינויים במחירי הדירות, עמדת התושבים כלפי שכונתם ותדמית השכונה.

אלתרמן רחל וארזה צ'רצ'מן, 1991, התכנית לשיקום שכונות, הניסוי הגדול ולקחינו, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (382 עמ').

הספר מבוסס על חלקים ממחקר הערכה כולל בעשר שכונות מצוקה (ר' לעיל אלתרמן, היל וכרמון, 1985) ומחולק לארבעה חלקים: חלק ראשון - ארגון, תכנון וביצוע. בוחן את המבנה הארגוני והמוסדי ויעילותו, ביזור הסמכויות לשכונה, היחסים עם הרשות המקומית, והערכת תהליכי התכנון, התאום הבינמוסדי ותהליך התקצוב; חלק שני - מתאר את פעולות הפרוייקט והנהגים מהן; חלק שלישי - עוסק בהשתתפות התושבים - דן בעקרון של שיתוף הציבור, בוחן את השתתפות התושבים הלכה למעשה ברמה הציבורית למחצה והפרטית, ומעריך את השגת המטרות שלשמן נעשה הנסיון של שיתוף הציבור; חלק רביעי - מסכם את לקחי הניסוי ובוחר גורמים של הצלחה וכשלון, מתוך פרספקטיבה השוואתית של שיתוף התושבים במקומות שונים בעולם.

בורוכוב אליהו ודני שפר, 1981, ניידות ויצבות של משקי בית בארבע שכונות שיקום בתל אביב, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (36 עמ').

המחקר בדק שלוש שאלות: האם ההגירה הסלקטיבית וריכוז האוכלוסייה החלשה, האופייני גם לשכונות מצוקה, אכן מתרחש גם בארבע שכונות בתל אביב - נווה אליעזר, לבנה, תל-כביר ויפו ד? מה היתה השפעת תוכניות הסיוע לשיכון על תהליכי ההגירה בשכונות? מהם השינויים שחלו במחירי הדירות בשכונות בהשוואה לרמת מחירי הדירות בתל אביב-יפו?

המונח השפעות מצרפיות (אגרגטיביות) הוא כינוי להשפעות שאי אפשר ליחסן לתכניות מתחום אחד, כמו דיור או חינוך, אלא להשפעות הקשורות בצרוף של כלל התכניות שבוצעו בשכונה. דוגמאות להשפעות מצרפיות הן: הגירה אל השכונות ומהן, מחירי הדירות, סטטוס השכונה ועוד.

בקר איתי, 1984, הגירה אל שכונת מצוקה שבלב איזורים עירוניים יוקרתיים: חקר מקרה במורשה, רמת השרון. חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, המסלול לתכנון ערים ואיזורים (104 עמ').

המחקר בוחן האם מתרחשת תופעת ג'נטריפיקציה בשכונת מצוקה ישראלית, הנמצאת בתהליך שיקום, בשכונת מורשה ברמת השרון: בחלק הראשון נסקרת הספרות בנושא הגירה פנים מטרופולינית; בחלק השני מוצגת הבדיקה האמפירית: שיטת המחקר, הממצאים, הסיכום והמסקנות.

ברון מירה, אורי בן-ציון, נעמי כרמון וחנה גביש, 1988, השפעת הפרוייקט לשיקום שכונות המצוקה בישראל על צמצום פערים חברתיים-כלכליים ועל הגירה מן השכונות ואליהן, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (88 עמ').

מחקר הערכה, הבוחן שתי השערות: האחת - פרוייקט השיקום גרם לצמצום הפער התברתי-כלכלי בין האוכלוסיה בשכונותיו לבין כלל האוכלוסיה היהודית בישראל, השניה - פרוייקט השיקום הגדיל את כוח המשיכה של השכונות שבטיפולן. ההשערות נבדקו ביחס לשלוש קבוצות: קבוצת ניסוי - כל שכונות הפרוייקט בערים מטרופוליטניות ובינוניות; קבוצת ביקורת - איזורים סטטיסטיים בעלי סטטוס חברתי כלכלי נמוך שלא נכללו בתהליך השיקום; ישובי המצוקה - עיירות שלמות, אשר נכללו במלואן בפרוייקט השיקום, שהוגדרו לצורך המחקר לקבוצה נפרדת.

ברון מירה, אורי בן-ציון, נעמי כרמון, 1990, "השפעת הפרוייקט לשיקום שכונות המצוקה בישראל על צמצום הפערים בחברה הישראלית ועל סטטוס השכונות" רבעון לכלכלה, כרך מ' (143), עמ' 440-471. המאמר מציג ומסכם את ממצאי מחקר ההערכה שהוצג בפריט הקודם.

גינזברג-גרשוני, יונה, מינה צמח ועירית אהרוני, 1996, שינויים ותמורות בשכונות שיקום: דו"ח הערכה מסכם, תל-אביב: דחף. מוגש למשרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות (חברתי).

הוועדה הבינלאומית להערכת פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, 1983, הוועדה הבינלאומית להערכת פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון והסוכנות היהודית. כנ"ל, 1984.

תמציות הערכה של פרוייקט השיקום בנושאים שונים - שיתוף התושבים, אוכלוסית היעד, היחסים עם קהילות יהודיות בחו"ל ושיפור הדיור.

הוועדה הבינלאומית להערכת פרויקט שיקום והתחדשות השכונות, 1985, סיכום של ממצאים והמלצות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון והסוכנות היהודית.

היל משה ונעמי כרמון, 1979, שיקום שכונות מצוקה בישראל ומניעת התהוותן, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (114 עמ').

מסמך רקע לסדנה למקבלי החלטות בנושא שיקום שכונות מצוקה. המסמך מציג סיכומים ראשוניים בנוגע למאפייניהן של שכונות המצוקה והסיבות להתדרדרותן, וסוקר את הנסיון בשלוש מדינות - ישראל, ארה"ב ובריטניה - להתמודד עם הבעיה. בסדנה נעשה ניסיון להגיע להבנה משותפת של מטרות הטיפול בשכונות על מנת לקבוע אסטרטגיות פעולה לטווח הקצר והארוך. כמו כן הועלו הצעות למחקרים נוספים.

היל משה, נעמי כרמון ואחרים, 1982, מחקר הערכה של התכנית לשיקום והתחדשות השכונות, דו"ח ביניים ראשון. חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (175 עמ').

דווח ראשון ממחקר הערכה כוללני שנערך לגבי עשר שכונות נבחרות, במסגרת פרויקט שיקום השכונות. חלקו הראשון של הדו"ח סוקר את הרקע לשיקום, את העקרונות והיקף התוכנית. חלקו השני דן בכל שכונה בנפרד, מתאר את מצב השכונה לפני כניסת הפרוייקט, את המבנה הארגוני של הפרוייקט בשכונה, התארגנות התושבים וההשקעות שנעשו. השכונות שבהן בוצע המחקר הן: צפת, עכו (מזרח עכו), קרית אתא (גבעת הרכבת), אור עקיבא, גבעת אולגה, הרצליה (נווה ישראל), תל אביב (שכונת התקווה ושכונת נווה אליעזר), ירושלים (עיר גנים) ונתניבות.

הסוכנות היהודית, 1982, מחקרי הערכה ומעקב - תמציות, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות השכונות.

חובב חגית ויהודה בן-יצחק, 1986, שינויים בפרופיל האוכלוסיה בשכונות ובישובים הכלולים בפרוייקט שיקום שכונות, לאור ממצאי מפקד האוכלוסין והדירור 1972, 1983, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

השוואת הנתונים שנאספו במפקד 1983, לכל שכונה וישוב הכלולים בפרוייקט, לנתוני מפקד 1972. בין השאר נבדקות קבוצות אוכלוסיה נבחרות (צעירים, קשישים, משפחות חד-הוריות), ושכונות השיקום דורגו על פי חומרת מצוקתן.

חובב חגית ויהודה בן-יצחק, 1988, השכונה והשירותים בה בעיני תושבי שכונות השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות הבריתית.

כנ"ל, 1990.

חזן חיים, 1988, "שכונת שיקום כקהילה - ניתוח אנתרופולוגי מנקודת הראות של העולם החרבתי", מגמות, כרך 5, עמ' 32-33.

מחקר אנתרופולוגי הבדק את החפיפה בין מוקדי החיים של תושבי השכונה ועובדי פרוייקט השיקום. לשם כך מוגדר מושג הקהילה, נבדקת התיחסות הממסד אל השכונה ואל התושבים, ונבדקים המשתנים של השתלבות לעומת ייחוד ותיוג, אוטונומיה לעומת התערבות, והמשכיות לעומת שינוי.

כרמון יוסף, 1988, "כלכלה מעורבת של רווחה חברתית - ישום המושג בפרוייקט התחדשות השכונות", בטחון סוציאלי, כרך 32, עמ' 33-40.

כרמון נעמי, 1987, "פרוייקט שיקום השכונות בישראל - עמדות התושבים כלפי שכונתם", תכנון סביבתי, כרך 36, עמ' 18-32.

תוצאות סקר שנערך ב-1983 בעשר שכונות בהן פועל פרוייקט השיקום. הסקר בחן את שביעות הרצון של התושבים מהשכונה ושירותיה, מגידול הילדים בשכונה ומהתמורות שחלו בשכונה בכמה תחומי חיים.

כרמון נעמי, 1987, פרוייקט שיקום שכונות המצוקה בישראל - הערכה מסכמת של שינוי חברתי מתוכנן, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (45 עמ').

כרמון נעמי, 1988, "שינוי חברתי מתוכנן: הערכה של פרוייקט שיקום שכונות המצוקה", מגמות, כרך ל"א, עמ' 299-321.

גריסה מתקדמת ומסכמת של הדו"ח הנזכר בסעיף הקודם. המאמר מסכם חלק ממחקר הערכה כוללני (ראה לעיל: אלתרמן, היל וכרמון, 1985), שנערך במדגם של עשר שכונות, ובוחן מידת השגתן של שתי מטרות: האחת - צמצום פערים בחברה הישראלית, מבחינת שיפור התנאים הפיסיים והחברתיים, קידום מוביליות חברתית של פרטים ומתן הזדמנויות לתושבים לשלוט בחייהם; והשנייה - יצוב השכונות ומניעת הידרדרותן בעתיד. כמו כן נדונים ההשפעות ארוכות הטווח של פרוייקט שיקום השכונות והגורמים שתרמו להצלחתו היחסית.

כרמון נעמי, 1989, שיקום שכונות בישראל - הערכת תוצאות, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (376 עמ').

הספר מסכם ומעריך את הרקע לכינונו של פרויקט שיקום השכונות בישראל ואת פעילותו בשנות השמונים. הוא בוחן את הגורמים לריבוי שכונות מצוקה בישראל, את הפונקציות החברתיות שהן ממלאות, את הבעיות האופייניות להן, ואת המערכת החברתית בשכונות המצוקה. בחלקו המרכזי הספר עוסק בניתוח והערכה של מידת השגת המטרות של פרוייקט שיקום השכונות. מתוארות שיטת המחקר ועשר שכונות המצוקה שנכללו במדגם. נסקרות התמורות שחולל הפרוייקט בשכונות בתחומי הדירור, שרותי החינוך לילדים, תמורות חברתיות בקרב הבוגרים, תמורות מצרפיות ותמורות בלתי מתוכננות.

כרמון נעמי, 1990, "השפעות ארוכות טווח של פרויקט שיקום שכונות המצוקה", אזרחות ישראלית, כרך 6, עמ' 20-32.

המאמר סוקר את ההשפעות העיקריות של פרויקט שיקום השכונות בעשר שנות פעולתו. הוא מתייחס הן להשפעות בתוך השכונות - על המגורים, השרותים החברתיים, ההתארגנות החברתית ועוד והן להשפעות כלליות יותר - על עתיד מלאי הדיור בישראל ועל עבודתם של ארגונים ומתכננים העוסקים בשכונות.

כרמון נעמי, 1997, "שיקום עירוני: שלושה דורות של מדיניות והדגמתם בשכונות תל-אביב". בתוך: דוד נחמיאס וגילה מנחם (עורכים), מחקרי תל-אביב-יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית, כרך שני, תל-אביב: רמות.

ההיסטוריה של השיקום העירוני במדינות המערב נחלקת לשלושה דורות, המתוארים במאמר זה. הדור הראשון - דור הבולדוזרים, מודגם באמצעות הסיפור של כפר שלם ונוה אליעזר. הדור השני - דור התכניות הכוללניות מטיפוס פרויקט שיקום השכונות, מודגם באמצעות קורות השיקום בשכונת התקווה. הדור השלישי - הנוכחי, מודגם חלקית באמצעות סיפורה של פלורנטין.

כרמון נעמי, 1997, מדיניות שיקום לאזורים עירוניים מדורדרים: ניתוח פתרונות שנוסו בעולם ובישראל ולקחים לעתיד. חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור (33 עמ').
וריאציה בהוצאה מקומית של המאמר שנסקר בפריט הקודם. נזכרת שוב בשל נוחות השגתה.

לוינסון תנה, 1989, ידע והערכות הציבור בנושא שיקום השכונות, ירושלים: מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי.

מגמה - יועצים לניהול ותכנון, 1989, סקר על תהליך היציאה של פרויקט השיקום מהשכונות, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות שכונות, משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

הסקר בדק את תהליך הסיום של פעולת הפרוייקט בשכונה, שהציג עקרונות פעולה תכנוניים ומודלים ארגוניים ליישום תהליך היציאה.

סואן דן, חגית חובב, 1986, "תדמית השכונה בעיני הצעירים ובעיית עתידן של שכונות השיקום", בתוך: אנשים צעירים בשכונות השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

ספינדל רוברטו, 1988, שינויים בהיקף האוכלוסיה בשכונות ובישובים הכלולים בפרוייקט שיקום והתחדשות השכונות 1983-1986, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, (42 עמ').
על בסיס הנתונים של מרכיבי גידול האוכלוסיה בין השנים 1983 ו-1986 בכל הישובים העירוניים בארץ, בדק המחקר את השינויים בהיקף האוכלוסיה בכל השכונות ויישובי השיקום בתקופה הנדונה, וניתח את המרכיבים הדמוגרפיים הקשורים בשינויים הללו.

קרונר יצחק, 1989, "פרוייקט שיקום שכונות - סיכומים והערכות", עבודה, רווחה וביטוח לאומי, כרך מ"א, עמ' 131-137.

סוקר את עקרונות הפעולה של הפרוייקט ומסכם את הערכות הוועדה הבינלאומית לגבי השפעת הפרוייקט על רמת החינוך בשכונות, קידום מקצועי ותעסוקתי של הבוגרים, התרומה למעורבות והשתתפות התושבים וההישגים בצמצום הפערים החברתיים - מטרת העל של הפרוייקט.

שטרית סולי, 1991, מאפייני התושבים החדשים בשכונות השיקום ועמדותיהם כלפי שכונתם, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

הסקר בדק את תהליך ההגירה הסלקטיבית וההשפעות הנלוות אליה בשכונות המצוקה בישראל. הד"ח מצביע על מאפייני האוכלוסיה החדשה שנכנסה לשכונות השיקום בין השנים 1985-1989, ומשווה בינה ובין האוכלוסיה הוותיקה.

שער שלומית, 1986, הנהלים מפרוייקט שיקום השכונות בישראל, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים, (132 עמ').

מחקר שבדק האם התגמולים במסגרת פרויקט השיקום ניתנו לכל אוכלוסיית השכונות המשוקמות או לחלקה; מהם המאפיינים הדמוגרפיים והחברתיים-כלכליים של המקבלים לעומת אלה שאינם מקבלים; האם יש קשר בין קבלת תגמולים לבין תפיסת הפרוייקט כ"הוגן" והאם יש קשר בין קבלת תגמולים לבין הרצון והכוונה להישאר בשכונה. מבוסס על סקר שנערך בתשע שכונות.

שפירו, שמעון (עורך), 1988, "שיקום שכונות מצוקה בישראל", מגמות - רבעון למדעי ההתנהגות, כרך ל"א, מס' 3-4.

גליון מיוחד ומורחב של כתב העת, שנכללו בו עשרה מאמרי הערכה של פרויקט שיקום השכונות. חלק מהם נסקר בפירוט בפרקים המתאימים בביליוגרפיה זו.

שפירו שמעון ושלוש ריימן, (עורכים), 1991, סוגיות נבחרות בשיקום שכונות מצוקה, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, (60 עמ').

קובץ מאמרים בנושאים הבאים: ביזור סמכויות ושיתוף הציבור בתכנית השיקום; השיקום החברתי בין השנים 1982-1989 (סקר גישוש); מי נהנה מפרוייקט שיקום שכונות; פרויקט השיקום והקהילות היהודיות של צפון-אמריקה; השפעות נמשכות; תכנית שיקום השכונות והסטיגמה של שכונות מצוקה.

3.2 שיטות וכלים להערכה

אנוש נאוה ואחרים, 1980, מודל הערכה של איכות חיים, ירושלים: המכון לחקר עבודה ורווחה, האוניברסיטה העברית (24 עמ').

בר אריה, 1987, נקודת התמורה בתהליך שיקום שכונה - מודל תיאורטי ומדדים אמפיריים, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, המחלקה לגיאוגרפיה.

הכן ד., 1988, בניית כלים להערכת תוצאות התערבות של תכניות לגיל הרך, דו"ח מסכם - תהליך, ממצאים ומסקנות.

הסוכנות היהודית, 1982, מחקרי הערכה ומעקב, תמציות, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות השכונות.

יוסקוביץ ברוך, 1985, בדיקה והערכה של פרויקטים פיזיים בביצוע התחדשות השכונות, תל-אביב: מכון לפיתוח מבני חינוך ורווחה.

כורזים יוסף, 1986, פיתוח מודלים אלטרנטיביים להערכה במחלקה להתחדשות השכונות, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות השכונות (40 עמ').
סוקר גישות להערכה, שיטות עבודה וממצאים. בנספח מוצגות דוגמאות של שאלונים והנחיות ששימשו בהערכות של פרויקט שיקום השכונות.

כורזים יוסף, 1987, לקחים מתודולוגיים בהערכת פרויקט התחדשות השכונות, הסוכנות היהודית; המחלקה להתחדשות השכונות, אגף התכנון (29 עמ').

כנען רם, עירית בשן ודנה כהן, 1989, "בניית כלי ניטור: מעקב אחר ביצוע תכניות בפרוייקט התחדשות השכונות", חברה ורווחה, כרך ט' 4, עמ' 382-399.
הצגה של כלי ניטור, אשר נבנו לצורך מעקב והערכה בזמן אמיתי של יישום ההחלטות הנוגעות לשירותי הרווחה במסגרת הפרוייקט. על סמך הנסיון בשתי שכונות, מציג המאמר את בעיית הניטור ותהליך בניית הכלים, מעריך את יעילותם ומנתח את הבעיות הכרוכות בשימוש בהם.

לירון רות ושמעון שפירו, 1988, "שיתוף הציבור בתכנון ובניהול: קריטריונים להערכה וישומם", חברה ורווחה, כרך ט', 1, עמ' 17-34.
ראה הערות בפרק "שיתוף הציבור".

לשכת סגן ראש הממשלה, צוות מדיניות חברתית, 1981, הערכת מצב וקוי פעולה, תכנית שיקום השכונות, ירושלים.

סואן דן, חגית חובב ואביעד בר חיים, 1983, "אינדיקטורים חברתיים ומדד מצוקה ככלי החלטה במערכת פרויקט שיקום השכונות", תכנון סביבתי, כרך 29, עמ' 4-17.
סקירה של אינדיקטורים חברתיים, שנקבעו במטרה לבחור 10 מתוך 66 שכונות לטיפול. המאמר מעריך ומסדר בסדר היררכי את אחד עשר האינדיקטורים שנבדקו.

שטרית סולי, 1990, רשימת מחקרי הערכה לגבי שינויים שחלו בשכונות הכלולות בפרוייקט השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

שי שמואל, 1988, "איכות החיים ותנאים סביבתיים בשכונת מצוקה: הערכה באמצעות דגם איכות החיים המערכתית", מגמות, כרך ל"א (4-3), עמ' 449-439.
הערכה של השינויים במידת המצוקה על פי דגם של איכות החיים המערכתית, הבוחן את המישור האישי, הפיזי, החברתי והתרבותי. ההערכה נעשתה בשכונת עיר גנים בירושלים.

שפירו, שמעון "סוגיות בהערכת תכניות לשינוי חברתי מכוון: פרויקט שיקום השכונות", מגמות, ל"א (4-3), עמ' 285-269.

3.3 היבטים מוסדיים - מנהלים

אלכסנדר ארנסט, 1980, שיקום שכונות מצוקה בישראל: ההיבט המינהלי-מוסדי, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (38 עמ').

ניתוח התאום הבין-ארגוני במערכת שיקום השכונות. המחקר מציג שיטות תאום בין-ארגוניות שנוסדו בעבר והלקחים שניתן להפיק מהן, וכן סיווג של שיטות תאום על פי התנאים והמטרות להן נועדו.

אלתרמן רחל ומשה היל, 1985, פרוייקט השיקום: ביזור החלטות או פיזור הבטחות, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (19 עמ').

המאמר מציג את עקרון הביזור של הפרוייקט לשיקום השכונות, ואת פעולות צוות ההיגוי השכונתי, ומעריך את המידה שבה מומש העקרון הלכה למעשה.

אלתרמן רחל, 1988, "הערכת מדיניות ביזור הסמכויות בפרוייקט שיקום השכונות: תהליך רצוף פרדוקסים", מגמות, כרך ל"א, עמ' 341-322.
גרסה מעודכנת של המאמר הנזכר בפריט הקודם.

באום לאה, 1986, לקט תכניות שהועברו מפרוייקט השיקום לגורמים אחרים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

באום ש., ח. שפירא, 1993, פרוייקט שיקום השכונות: תהליך התכנון והתקצוב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

גלזר נאווה, 1990, מודלים ארגוניים חליפיים לצוות היגוי, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

וינשטיין צבי, 1986, מודלים ארגוניים פוסט-שיקומיים בשכונות מצוקה בישראל, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב (336 עמ').

ניתוח המבנים הארגוניים האפשריים לשיתוף תושבים בפעילות מוניציפאלית. העבודה סוקרת את התפתחות רעיון הביזור, ונסיונות בינלאומיים ליישומם ברמות של עיר ושכונה. היא בודקת את השכונה כקהילה פוליטית ואת התארגנותה לממשל עצמי בארה"ב.

חובב חגית, 1985, הצעה לשינוי דפוסי הפעולה וההתארגנות של מפעל שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

חובב חגית, 1992, הערכות פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות לשנות ה-90, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

חובב חגית, 1994, המשך הפעלתן של תכניות חברתיות שהופעלו בתקציבי פרוייקט השיקום בשכונות בהן הסתיימה פעולתן (תוצאות מעקב), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

לזין פרד, 1988, רשויות עירוניות בישראל והשפעתן על מדיניות רווחה לאומית, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, (24 עמ').

המחקר בוחן את יכולתן של רשויות מקומיות בישראל להשפיע על מדיניות רווחה חברתית. פרוייקט שיקום השכונות בשש רשויות מקומיות שימש כמקרה בוחן.

משרד העבודה והרווחה, 1979, הנחיות להפעלת מתנדבים בשירותי הרווחה בשכונות השיקום, ירושלים.

נרדי יצחק, 1982, פעילות עמידר בשיקום שכונות, תל-אביב: עמידר.

קושר בני, 1991, תהליכי התכנון והתיאום הבין-מוסדי בפרוייקט שיקום שכונות, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב (101 עמ').

רבין אפרים, 1985, ארגון וביצוע הרחבות דיוור בשיטת העמותה.

רוזנברג יעקב, 1982, תאור מבנה ארגוני ותאור תהליכי עבודה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

שלח אילנה ואיל בן ארי, 1990, "שיקום עירוני, מרקמים בין-ארגוניים והקהילה: חקר מקרה ישראלי", עיר ואזור, כרך 21, עמ' 56-74.

3.4 שיתוף הציבור

אלתרמן רחל וארזה צ'רצ'מן, 1991, התכנית לשיקום שכונות, הניסוי הגדול ולקחי, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (382 עמ').
ראה הערות בפרק 3.1.

בבלי אילון, 1990, משתתפים אינם משתתפים, רמת גן (91 עמ').
מתאר את השפעתם של מניעים חברתיים אישיותיים על הנטיה להשתתפות תושבי שכונות המצוקה בישראל בפעילות שעות פנאי מאורגנות בקהילות מגוריהם.

דרי דוד, 1990, שיתוף תושבים בפרוייקט שיקום השכונות, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל (11 עמ').

בוחן את הקשר בין שיתוף תושבים בפרוייקט שיקום השכונות לבין צמיחתה של מנהיגות פוליטית מקומית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בבחירות לרשויות המקומיות בשנים 1983 ו-1989. המחקר בודק את השאלה האם הפרוייקט משך לשורותיו עסקנים או פעילים עם מעורבות פוליטית קודמת, או שהוא יצר, באמצעות שיתוף התושבים, מנהיגות מקומית חדשה המכירה את כללי המשחק הפוליטי ומצויידת לצאת למאבק פוליטי.

וינשטיין צבי, 1983, התארגנות עצמית של תושבים בשכונות מצוקה בישראל, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, בהנחיית נעמי כרמון. חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים (151 עמ').

- ניתוח תופעת ה-grassroots - התארגנות שכונתית-עממית הצומחת מתוך השכונות - בשכונות מצוקה בישראל. המחקר נערך בשכונות בירושלים, קרית אתא, רמת גן ורמת השרון.
- וינטשטיין צבי, 1986, מודלים ארגוניים פוסט-שיקומיים בשכונות מצוקה בישראל, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב (336 עמ'). (ר' פרק 3.3).
- ויתקון גדעון, 1985, שיתוף התושבים בתכנית שיקום והתחדשות השכונות, הסוכנות היהודית.
- חסון שלמה, 1986, "עיצוב המרחב מלמטה ותגובת הממסד", מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל, כרך ז"ב, עמ' 109-125.
- בדיקה של הכוחות הפועלים מתוך השכונה, באמצעות המקרה של תנועת האהלים בירושלים.
- לוי-יון יוברט, ארזה צ'רצ'מן ורחל אלטרמן, 1981, שיתוף הציבור הפרוייקט שיקום שכונות, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (75 עמ').
- דו"ח מתוך סדרת המחקרים על שיקום שכונות מצוקה בישראל, בהוצאת מוסד נאמן. המחקר עסק בארבעה נושאים עיקריים: ניתוח תאורטי של המושג שיתוף הציבור, תאור ותעוד כללי של הגישות לשיתוף הציבור, הפעלה והערכה של שיתוף הציבור בשני מקרים - גבעת אולגה וואדי ניסנס, ותאור סדנא שנוערה בטכניון בנושא שיתוף הציבור בפרוייקט.
- לוינסון חנה, 1989, ידע והערכות הציבור בנושא שיקום השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.
- לוינסון חנה, 1990, שכונת המגורים בעיני הפרט, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות, מכון גוטמן.
- לירון רות, 1984, שיתוף נציגי התושבים בניהול פרויקט שיקום והתחדשות השכונות, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר, סדרת ניירות דיון (102 עמ').
- העבודה מציעה דרכים להערכת שיתוף הציבור בניהול השכונות. בין השאר נדונים סמכות הגופים הייצוגיים, השפעתם של נציגי הציבור ומידת היותם נציגים אותנטיים. המסגרת המושגית מציעה מדדים לשיתוף הציבור והשפעתו.
- פרנק פנחס, 1971, פרוייקט שיתוף תושבים בבינוי ופינוי, אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית, משרד השיכון: הרשות לבינוי ופינוי (118 עמ').
- עצמון יעל, 1988, "השתתפות תושבים בשכונת שיקום ירושלמית: הזדמנות להשפעה או מראית עין", מגמות, כרך ל"א, עמ' 363-83.
- ניתוח ארוע הבוחן את פרויקט שיקום השכונות במוסדרה, בירושלים. המאמר בוחן באיזו מידה יכולה ההשתתפות לספק הזדמנויות להשפעה בנושאים שיש לאזרחים ענין בהם ובאילו תנאים מנצלים התושבים הזדמנויות אלו.
- צ'רצ'מן ארזה, 1988, "שיתוף התושבים בפרוייקט שיקום השכונות: מטרות והשגים", מגמות, כרך ל"א, עמ' 342-362.
- בחירת שיתוף הציבור בעשר שכונות משוקמות. המאמר מציג שש מטרות לשיתוף הציבור ובוחן את מידת השגתן. המטרות הן: קידום ערכים דמוקרטיים; תכנון המתאים לאנטרסים של קבוצות שונות; חינוך להשתתפות; שינוי חברתי ואישי; לגיטימציה לתכנון; שינוי פוליטי.
- שלח אילנה ואיל בן ארי, 1990, "שיקום עירוני, מרקמים בין-ארגוניים והקהילה: תקר מקרה ישראלי", עיר ואזור, כרך 21, עמ' 56-74.
- שפירו שמעון, 1985, "שיתוף תושבים בניהול פרויקט שיקום שכונות", עבודה קהילתית, כרך 10-9, עמ' 16-22.

3.5 דיור ותשתיות

בלשה דורון, 1982, שיקום בטיחותי של שכונות מגורים, מודל פעילות ודוגמת מבחן, חיפה: הטכניון, המכון לחקר התחבורה.

בורוכוב אליהו, 1984, השפעת פרויקט שיקום השכונות על תנאי הדיור, ירושלים: מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה בישראל (140 עמ').
סקירה כללית של תכנית פרויקט השיקום בתחום השיכון: תכנית ההרחבות, סיוע למעבר משכירות לרכישה, דיון בעלויות ותועלות של ההרחבות, מחירי הדירות בשכונות השיקום, לוחות ודיאגרמות.

בורוכוב אליהו, 1985, "שיקום השכונות - הישגים ומסקנות", "מעריב" מוסף עסקים, 29.10.85.
תמצית קצרה של העבודה שדווחה לוועדה הבינלאומית. נתונים על מחירי דירות ושיעורי עליה.

גינצברג יונה ואיליה ורצברגר, 1984, שיפוץ השטחים המשותפים בבנייני מגורים בשכונות שיקום, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, המכון ללימודים עירוניים, (84 עמ').
הערכה של תוכניות השיפוץ שהתבצעו במסגרת פרויקט שיקום השכונות, ובמיוחד שיפוץ השטחים בבניינים המשותפים. המחקר בוחן את סוג השיפוצים ועלותם, ואת תפקידם של תושבי השכונות בתהליכי קבלת ההחלטות, הארגון, המימון והביצוע.

גינצברג יונה, 1988, "הגורמים לתחזוקת בנייני מגורים: השפעת השיפוץ בפרוייקט שיקום, מגמות, כרך ל"א, עמ' 409-427.
בוחן את הקשר בין רמת התחזוקה של הרכוש המשותף לבין ארבע קבוצות של משתנים: התכונות הפיזיות של הבניינים, אפיונים דמוגרפיים וחברתיים של האוכלוסייה, מדיניותם של גורמים חיצוניים ועמדות התושבים. המאמר מבוסס על מחקר שנערך בארבע שכונות שיקום בתל אביב.

הירש אילה, 1988, התכנית להרחבת הדירות במכלול הפעולה השיקומית, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, פרויקט שיקום השכונות (35 עמ').
סקר עמדות תושבים ביחס לסיוע הניתן במסגרת שיקום השכונות. הסקר בוחן את מידת שביעות הרצון של הדיירים מהדירה בה התגוררו ומהשכונה, היקף מעורבות התושבים מרחיבי הדירות בחיי השכונה ויחסי הגומלין בין עמדות התושבים מרחיבי הדירות ובין עמדותיהם בנושאים אחרים, הקשורים בשכונה.

הירש אילה, 1988, יחסי הגומלין בין צורת הבעלות על הדירה והתחייבות המשתכן לשכונת מגוריו, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, פרויקט שיקום השכונות. (25 עמ').
בחינת הקשר בין צורת הבעלות על הדירה - פרטית או ציבורית - לבין עמדות התושבים בנוגע לשכונה ולפרוייקט השיקום.

הכהן אורלי, 1990, הערכת תכנית לשיפוץ חיצוני של בניינים בעזרה עצמית, במסגרת פרויקט שיקום השכונות, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר למדעים, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים (86 עמ').
בדיקה של ההנחה הרווחת, בדבר יתרונות שיפוץ בעזרה עצמית, באמצעות השוואת מידת הצלחתם של שתי התוכניות לשיפוץ חיצוני של מבנים, שהפעיל פרויקט שיקום השכונות - שיפוץ עצמי לעומת ממסדי. ההשוואה נערכה במדגם של שלוש שכונות שיקום בערים שונות, והוערכה בעזרת מדדים אובייקטיביים של רמת הביצוע וסובייקטיביים של רמת שביעות הרצון של התושבים.

וינברג אריאלה, 1986, הרחבת דירות בבתי קומות ביוזמת דייריהן, במסגרת פרויקט שיקום השכונות, חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר למדעים, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים (98 עמ').
המחקר מתייחס לתוכנית לעידוד הרחבתן של דירות קטנות בידי בעליהן כחלק מפרוייקט השיקום, ובוחן את ההשפעה של ארבע קבוצות משתנים: המערכת הארגונית, השכונה, הדירה

ומשק תבית. הוא בוחן את הגורמים המסייעים לכך שמשק הבית בבנין בן 3-4 קומות ישתתף בתוכנית המוצעת וירחיב את שטח דירתו, ואת הגורמים המעכבים פעילות זו.

ורצברגר אליה, 1988, הערכת התכנית "עשה זאת בעצמך" - שיפוץ הרכוש המשותף על ידי הדיירים, תל אביב: עמידר.

הערכה של שינוי יחס הדיירים לרכוש המשותף ולתחזוקתו, של התארגנותם בוועדי בתים ונטייתם לרכוש את הדירות, בהשפעת פרויקט השיקום, לעומת גורמים אחרים. המחקר נעשה במדגם של 194 בניינים ב-14 אזורים.

כרמון נעמי ורזברט אוקסמן, 1981, שיקום עצמי של הדיור בשכונות מצוקה, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (162 עמ'), (הוצאה מקוצרת: 22 עמ').

המחקר מנתח את תופעת השיפוץ העצמי והרחבות הדיור בשיכונים ציבוריים ישנים בישראל, ומעריך את הפוטנציאל הגלום בה כאסטרטגיית פעולה לשיקום פיזי וחברתי במסגרת פרויקט שיקום השכונות. הבדיקה נעשתה בגבעת אולגה. מחקר זה חשף את התופעה ואת התועלות הרבות הטמונות בתהליך ובתוצאותיו. הוא שימש כמאיץ עיקרי למיסוד תכנית להרחבת דירות במסגרת פרויקט שיקום השכונות.

כרמון נעמי ותמר גבריאלי, 1982, שיקום עצמי לעומת שיקום ממסדי בשכונות מצוקה, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (202 עמ'), (הוצאה מקוצרת 30 עמ').

המחקר עוסק בשתי הדרכים האופייניות לשיפור תנאי דיור בישראל, "הפתרון הממסדי" מול "הפתרון הספונטני". הבדיקה בוצעה בגבעת אולגה שבחדרה ובגבעת הרקפות שבקרית אתא. המחקר משווה את האוכלוסיות הבוחרות בפתרונות השונים, מתאר ומנתח את שני התהליכים, תוצאותיהם והשלכותיהם על המשפחות והשכונות. המחקר כולל המלצות ליישום במסגרת הפרוייקט.

כרמון נעמי, 1986, "שיקום שכונות - שילוב ההיבט הפיזי וההיבט החברתי", מבנים, מס' 50, עמ' 26-32.

המאמר מדווח על תכניות פרויקט השיקום בתחום הדיור, בעיקר על שיפוצים היצוניים, שיפוצים פנימיים והרחבות דיור. להערכת המתברר, הפרוייקט השפיע הן על ביצוע שיפורים רבים בנדון והן על הגדלת הפוטנציאל לביצועם בעתיד, באמצעות: יצירת מוטיבציה לשיפור הדיור והרחבת הדירות בבנינים משותפים; גיוון אוכלוסיית הנהנים מהרחבות הדיור בשכונות השיקום; קידום ההרחבות באמצעות הסדרה חוקית ושיפור תכנון; עידוד הרחבות דיור באמצעות השפעה על תהליכי אישורן של תוכניות ברשויות המקומיות; עידוד עקיף של הרחבות הדיור באמצעות השקעות בתשתית השכונתית. המאמר מסתיים ברשימת לקחים עבור תכנון עתידי.

לרמן רוברט, אליהו בודוכוב ודן עברון, 1985, יוזמות השיכון של פרויקט שיקום השכונות והשלכותיהן על תנאי הדיור, ירושלים: מכון ברוקדייל (104 עמ').

הערכה של השפעות פרויקט השיקום בתחום הדיור, תוך בדיקת ההשפעות הישירות על תנאי הדיור ועל נכונותם של הדיירים להשקיע בשכונותם. כמו כן מובאת הערכה של אסטרטגיית השיכון של משפחות מעוטות אמצעים ואופנים של מתן תמריצים כספיים להטבת תנאי המגורים.

לרמן רוברט, 1988, "תכנית הרחבת הדיור של פרויקט שיקום השכונות: עקרונות, שיעור המימוש, ועלות ותועלת", מגמות, כרך ל"א, עמ' 409-427.

המאמר בוחן את העקרונות התיאורטיים של תכנית ההרחבה ואת השלכותיה על אפשרויות המימון ועל מחירי הדירות. כמו כן נדונות התועלות - הפיסיית והחברתיות - של תכנית ההרחבה.

נרדי יצחק, 1982, פעילות עמידר בשיקום שכונות, תל אביב: עמידר.

עופר יוסי, 1992, בניה חדשה למגורים כמרכיב בשיקום שכונות, חיבור לשם קבלת התואר מגיסטר למדעים, בהנחיית נעמי כרמון. חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים (133 עמ').

נערכה בדיקה אמפירית בארבע שכונות, שנכללו במסגרת פרויקט השיקום, ובתוכן (או בצידן) נבנו דירות חדשות בסטנדרד גבוה, יחסית, בכדי למשוך אוכלוסייה מבוססת להתגורר במקום.

נערכה בדיקה אמפירית בארבע שכונות, שנכללו במסגרת פרויקט השיקום, ובתוכן (או בצידן) נבנו דירות חדשות בסטנדרד גבוה, יחסית, בכדי למשוך אוכלוסייה מבוססת להתגורר במקום. נמצא, שהדירות אוכלסו בידי משפחות צעירות מהמעמד הבינוני. נבדקו ההשפעות הפיסיקות והחברתיות של הבניה החדשה על שכונת השיקום ותושביה.

שפירו שמעון וגילה לאור, 1988, השפעת שיפור הדיור על ניידות משקי בית ואיכות חיי המשפחה, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר (97 עמ').

שפירו שמעון, 1990, "השפעת שיפור הדיור על איכות חיי המשפחה", חברה ורווחה, כרך "א (1) עמ' 66-78.

שפירו שמעון וגילה לאור, 1990, "השפעת שיפור הדיור על ניידות משקי בית", עיר ואזור, כרך 21, עמ' 91-110.

הערכת ההשפעה של ההלוואות שניתנו להרחבת הדיור על הרחבת הדירות, איכות חיי המשפחה (היחסים בין ההורים לבין הילדים ובינם לבין עצמם), היחס לשכונה וניידות של משקי בית. בין השאר נמצא כי רוב המרואיינים היו שבעי רצון מההרחבות, על אף הגדלת העומס הכספי והמתחים במשפחה. המחקר נעשה ב-1987 ומבוסס על ראיונות עם 159 משקי בית בשש שכונות שיקום.

רבין אפרים, 1985, ארגון וביצוע הרחבות דירות בשיטת עמותה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

3.6 חינוך

אדלמן אורי, 1986, "שיקום שכונות ותרומתן להגברת ההישגים בלימודים", עבודה ורווחה וביטוח לאומי, כרך "ח, עמ' 145-149.

המחקר בחן את השיקום השכונתי כדרך לקידום תלמידים מאוכלוסיית מצוקה בשכונה, תוך השוואה בינם לבין תלמידים משכונות אחרות.

גולדברג ס., 1994, סיכום פרויקט "תנופה" בחינוך בשנת הפעלתו הראשונה בעיר תל אביב, עיריית תל אביב, פרויקט השיקום.

דיוויס דן, דליה שפרינצק, רנה אוסינזון, 1982, מי נהנה ממשאבי החינוך?, ירושלים: משרד החינוך והתרבות.

כ"ל, 1985.

דרוק קרי, 1984, סקר של תכניות חינוכיות ומחקרי הערכה, ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, (295 עמ').

סקר של תכניות חינוכיות שהופעלו במהלך השנים, אשר נחשפו למחקר הערכה כלשהו. בכלל זה תכניות המופעלות בחסות פרויקט שיקום שכונות ותכניות שנראו למחברים מתאימות לקבלת החסות. התכניות והמחקרים הקשורים בהן, מוצגים באופן שיטתי, עם מראי מקום ורשימה ביבליוגרפית.

הסוכנות היהודית, 1986, פרויקט "המעורבות החינוכית", הצעה למעורבות, ירושלים: הסוכנות היהודית.

חובב חגית, י. אשחר, 1994, לעולם לא מאוחר מדי: תכנית +30 לאוניברסיטה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות חברתי, פרויקט "תנופה".

חן מיכאל, אלן גולדינג, 1986, ממצאי סקר רעיונות של אנשי שדה ואקדמיה לפרויקט חינוכי בשכונות השיקום, ירושלים: הסוכנות היהודית, (98 עמ').

כהן דינה, ע. בשן, שמעון שפירו, 1988, בניית כלים להערכת תוצאות התערבות של תכניות לגיל הרך, דו"ח מסכם - תהליך, ממצאים ומסקנות, הסוכנות היהודית.

לזין, ת., 1986, סקר הישגי תלמידים ביבנה, דו"ח מחקר מס' 1, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

לזין, ת., 1986, סקר הישגי תלמידים ביבנה, דו"ח מחקר מס' 2, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

לזין, ת., 1986, סקר הישגי תלמידים ביבנה, דו"ח מחקר מס' 3, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

משרד החינוך והתרבות, 1984, תכנית הרווחה החינוכית ותכנית שיקום השכונות, חלוקת התקציב וסקירת התכניות בשנים התשמ"ב-התשמ"ד, ירושלים.

נבו דוד ודליה שפרינצק, 1986, הערכת תכניות חינוכיות ברמת הישוב - פרוייקט "מעקב והערכה בישוב", ירושלים: משרד החינוך והתרבות, אגף הטיפוח.
תיאור פרוייקט מעקב והערכה, המופעל במסגרת היחידה למחקר ומעקב במשרד החינוך, אשר נועד לסייע בידי צוותי החינוך המקומיים של פרוייקט שיקום השכונות ותכניות רווחה חברתית להעריך את התכניות שבתחום אחריותם, בעזרת מעריכים מקומיים. בדו"ח ארבעה חלקים: מהות ההערכה ותפקידיה בחינוך; מטרות הפרוייקט ועקרונותיו; שלבים בפיתוח הפרוייקט ובהפעלתו; שיטות וכלים להערכת תוכניות ברמת הישוב.

סואן דן, 1993, "פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות ותרומתו לחינוך ולהשכלה באזורי מצוקה (נסיון הערכה)", החינוך, ט"ו, עמ' 201-212.

שלו נ., 1994, הערכה של פעילות הגיל הרך בנאות הרצל נתניה, פרוייקט שיקום נאות הרצל.

שניר י., 1994, הגדרת מדדי הצלחה וגיבוש טווח ציפיות למרכז הלימודי, חברת א.י.ש. - יישוב מחקרים, פרוייקט שיקום שכונות צור שלום - קרית ביאליק.

3.7 תעסוקה ויזמות כלכלית

אברהם מיכל, 1985, במשאביהם הם: מבט חדש על ההשקעות הכלכליות הנדרשות בערי הפיתוח בישראל, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות.

גוטליב אבי ויוסי גיא, 1984, קבוצות עבודה בפרוייקט התחדשות השכונות, (קובץ מאמרים), תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, המכון למחקר חברתי ליד החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה (133 עמ').

המאמרים עוסקים בהיבטים שונים של קבוצות העבודה בשכונות: שיקולים תיאורטיים ומעשיים; פתרונות תעסוקתיים לאוכלוסיות שכונות מצוקה; מוטיבציה ודימוי עצמי של נערים בקבוצות עבודה (ניתוח מקרה); התייחסות תושבי השכונות לקבוצות עבודה הפועלות בקרבן.

ג'ונה נעים, 1987, "האגף להכשרה ולפיתוח כח אדם כשותף במפעל שיקום השכונות במחוז ירושלים", במערכה, כרך ל"ט, עמ' 182-183.
מאמר הסוקר את ההתארגנות המערכתית ברמות השונות שנועדה לספק הכשרה מקצועית פורמלית המתאימה לצרכיה של כל שכונה.

טובי רבקה, 1993, ניצני צמיחה, טיפוח יזמות עסקים בשכונות שיקום וערי פיתוח, סיכום פעילות לשנת 1993, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות חברתי, פרוייקט "תנופה".

טובי רבקה, 1994, תכנית "תנופה" - פיתוח כח-אדם ותעסוקה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות חברתי.

תאורה של תכנית התערבות מיוחדת לשכונות שבהן הפרויקט עמד בפני סיומו בשנת 1994 וליישובים שהוגדרו על ידי הממשלה כאזורי עדיפות לאומית או מיועדים לטיפול נקודתי מוגבל. התכנית מתמקדת בשלושה תחומים: שיפור המגורים, העלאת אחוז מסיימי בחינות הבגרות והעלאת רמת ההכנסה והמיומנות המקצועית של תושבי השכונות שנבחרו לפרויקט המיוחד.

משרד הבינוי והשיכון, 1990, זמות ופיתוח כלכלי ברמה המקומית, ירושלים.

פנחס פרנק, 1986, הטיפול במובטל, מדריך, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות שכונות, לשכת סגן ראש הממשלה, הצוות הבינמשרדי לשיקום שכונות, (13 עמ').

קושניר תלמה, 1985, טיפול במובטל,

טריט סולי, 1990, תעסוקה וקידום מקצועי בשכונות ויישובי שיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, (26 עמ').

המחקר בוחן את רמת ההשתתפות בכח העבודה של תושבי שכונות ויישובי השיקום בהשוואה למצב באוכלוסייה היהודית בכלל ישראל, ומציע אופני פעולה לשינוי מצב התעסוקה.

3.8 שירותי רווחה וטיפול בעבריינות

דגני רינה ואבי דגני, 1991, החשש מפני פשיעה בשכונות מצוקה, תל אביב: גיאוקרטוגרפיה-מכון לחקר מרחבי (101 עמ').

המחקר נסמך על סקרים שנעשו בשמונה עשרה שכונות ברחבי הארץ ובדקו את החשש מפשיעה ביישובים ובשכונות מצוקה. זהו ניתוח ראשוני של רמת החששות מפשיעה בשכונות המצוקה. הוא מנסה להכליל ולמצוא פרמטרים מדידים, היכולים לנבא את רמת החשש מפשיעה בשכונה.

כורזים יוסף, 1988, "כלכלה מעורבת של רווחה חברתית - ישום המושג בפרוייקט התחדשות השכונות", בטחון סוציאלי, כרך 32, עמ' 33-40.

כנען רם, עירית בשן ודנה כהן, 1989, "בניית כלי ניטור: מעקב אחר ביצוע תכניות בפרוייקט התחדשות השכונות", חברה ורווחה, כרך ט'(4), עמ' 382-399.

לויטס גדעון, 1978, "שירותי רווחה לכל או שירותים מיוחדים לעניים", תמורות, ספטמבר 1978, עמ' 33-35.

לויטס גדעון, 1986, "הקמתו והפעלתו של מוקד שכונתי לשירותי רווחה וקהילה", חברה ורווחה, כרך ז' (1), עמ' 57-66.

המאמר מתאר את המוקד לשירותי רווחה וקהילה בשכונת דורה בנתניה, ומעריך את המידה בה השיג את יעדיו.

שורד דן, 1990, חמש שנים לתכנית 18+, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, משרד העבודה והרווחה.

סיכום חמש שנות עבודה בנושא מניעת שימוש בסמים, ברמה המקומית וברמה הארצית - פרוט התוכניות שנעשו בנושא זה ותוצאותיהן.

שינדלר ראובן, 1980, "שיקום שכונות: התערבות עובדים לא-מקצועיים למען שינוי קהילתי", חברה ורווחה, ג' (1), עמ' 45-53.

המאמר בוחן את תרומתה של העבודה הבלתי-מקצועית לתהליך השינוי הקהילתי ומשווה בין העובדים הסוציאליים המקצועיים לבין הבלתי-מקצועיים. הוא מתאר את המשימות המיוחדות המוטלות עליהם ודן באופי הכשרתם וארגונם.

3.9 קבוצות מיוחדות: נשים, צעירים, קשישים, עולים, ערבים

נשים

חובב חגית, נ. אלדר, ש. מאיר, אילנה שלח, 1980, תכנית לקידום נשים בשכונות המצוקה: קווים מנחים ותכניות פעולה, משרד העבודה והרווחה, צוות מדיניות חברתית.

טובי ר., ב. ציטרון, ד. גרינברג, 1994, סודות קטנים בדרך להצלחה גדולה: מדריך ליזמות עסקית לנשים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון - אגף שיקום שכונות, תכנית "תנופה", הג'ויינט.

כורזים יוסף, איווט סעדון, לינדה עפרוני, 1989, תכנית התערבות לקידומן החברתי-כלכלי של נשים בשכונות ובישובי השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

משרד ראש הממשלה, 1980, תוכנית לקידום נשים בשכונות מצוקה, ירושלים: לשכת סגן ראש הממשלה, צוות מדיניות חברתית.

צעירים

אנוש נאוה, 1983, נוער בשכונות מצוקה, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר (108 עמ').

גוטליב אבי ויזי גיא, 1984, קבוצות עבודה בפרוייקט התחדשות השכונות, (קובץ מאמרים), תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, המכון למחקר חברתי ליד החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה (133 עמ').

כאהן סמי, פרויקט שיקום שכונות - מדיניות, סוגי טיפול, תכניות כלים ומסגרות, השירות לילד ולנוער.

סגל מ., יהודה בן-יצחק, 1993, שילוב צעירים במצוקה בענף הבניין, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

סואן דן, 1986, אנשים צעירים בשכונות שיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית (50 עמ').

המחקר בוחן את דעותיהם ותחושותיהם של בני נוער בשכונות מצוקה בישראל. המחקר אינו עוסק בנוער שוליים בלבד אלא בנוער בכלל, ומתמקד בהבדלים בין עדתיים, הרצון להשאר בשכונה, צפיפות הדיוור, מסלולי לימודים ועבודה ובמאפיינים סוציודמוגרפיים.

סואן דן, 1988, אנשים צעירים בשכונות שיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

כ"ל, 1992.

שורר דן, 1984, תכנית +18 לשיקום צעירים במצוקה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

שורר דן, 1988, תוכנית +18, מודל קהילתי לטיפול בנפגעי סמים (מדריך למשפחה), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

שורר דן, 1990, חמש שנים לתכנית +18, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, משרד העבודה והרווחה.

ר' הערות בפרק 3.8.

תור פנחס, יהודה בן-יצחק, 1992, צעירים במצוקה בשכונות שיקום (תכנית +18), מחקר הערכה, משרד העבודה והרווחה.

ק ש י ש י ם

פשטן משה (עורך), 1979, הנחיות לתכנון המתיחסות לקשישים, במסגרת שיקום שכונות, משרד העבודה והרווחה, המחלקה לתכנון השירות לעבודה קהילתית.

ערן יחיאל, 1979, העבודה הקהילתית והקשישים בקהילה.

סואן דן, 1989, קשישים בשכונות השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

פשטן משה, 1979, הנחיות לתכנון המתיחסות לקשישים במסגרת שיקום שכונות, המחלקה לתכנון השירות לעבודה קהילתית.

ע ו ל י ם

אמיר, סמדר ונעמי כרמון, 1996, "עולים חדשים במרכז העיר הישן - תחנת מעבר או התחדשות עירונית? בדיקה בהדר הכרמל, חיפה", אופקים בגיאוגרפיה, מס' 5-45, עמ' 7-26.

גנני א., ר. שגיא, 1994, מארעי לקבע: ליווי חברתי במעבר מאתרי קרוואנים לדיר קבע, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות חברתי.

חובב חגית, 1990, "קליטת עולים בשכונות וישובים מתחדשים: מאזן של רוח הדדי" (נייר עמדה), תכנון סביבתי, מס' 42-43, עמ' 103-115.

מוזס רבקה, 1988, העדה הקוקזית בשכונות השיקום: בעיות והצעות לשינוי, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

פיין א., 1993, דפוס קליטה בדיר של עולי אתיופיה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות, מכון למחקר "תצפית".

צמח מינה ויונה גינצברג-גרשוני, 1992, שכונות וישובי שיקום קולטים עליה (ממצאי מחקר), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות, מכון מחקר דחף.

שגיא רחל, 1991, שילוב חברתי בין עולים וותיקים בשכונות וישובי שיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

שובי חניתה, 1998, תפקידם של מהגרים עולים בהתחדשות שכונות עירוניות: תקרי ארוע של הדר הכרמל ונווה דוד בעיר חיפה. חיבור לשם קבלת התואר מגיסטר למדעים, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, המסלול לתכנון ערים ואזורים (בהכנה).

ע ר ב י ם

ר' גם להלן בפרקים על לוד, עכו, רמלה ושכונת עג'מי בתל-אביב.

הדס, אורלי ועמירם גונן, 1994, יהודים וערבים בשכונה מעורבת ביפו. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

משרד הבינוי והשיכון, 1995, פעילות פרויקט שיקום השכונות במגזר הערבי ובמגזר הדרוזי (עברית וערבית), ירושלים: האגף לשיקום חברתי.

תור פנחס, 1987, האוכלוסיה הערבית בלוד - אסטרטגיה לשיקום האוכלוסיה הערבית, ירושלים:
משרד הבינוי והשיכון.

3.10 קשרים עם קהילות מאמצות

גוטליב אבי, 1988, "יחסי ישראל התפוצות: תרומת פרויקט התחדשות השכונות והשפעותיו",
מגמות, כרך ל"א, עמ' 384-408.
בדיקת היחסים שנוצרו בין הקהילות המאמצות והשכונות המאומצות: המנגנון הארגוני, היחסים
בין הפעילים משני הצדדים והיחסים האישיים שהתפתחו. לצורך המחקר נדגמו שבע-עשרה
קהילות בתפוצה ועשרים-ואחת קהילות בארץ בשנה 1983.

4. פרויקט השיקום בשכונות ספציפיות תוכניות, מחקרי מעקב והערכה

אופקים

לוינסון אסתר, 1984, דו"ח מעקב אחר התקדמות הפרוייקט באופקים, הסוכנות היהודית, מחוז הדרום.

אור יהודה

האז הדסה, 1985, סקר חוזר על תנאי החיים ופיתוח סביבתי קהילתי באור יהודה, ירושלים: מכון למחקר חברתי שימושי.

יו אלסון, אריה, 1982, איכות החיים ופיתוח סביבתי קהילתי באור יהודה, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

כורזים יוסף, 1986, אור יהודה: ממצאי הערכה ונייר עמדה, ירושלים: הסוכנות היהודית.

מועצה מקומית אור יהודה, 1982, אור יהודה - תכנית שיקום, קידום תכנית לדיון, תל אביב: ס.פ.ר. - יעוץ, הדרכה, תכנון ופיתוח קהילתי.

מוצפי דוד ותמיר שאבי, 1986, אנטומיה של שיקום שכונות באור יהודה, אור יהודה.

שנהב ט., אור יהודה, דו"ח תמורות: 1980-1986, פרויקט השיקום, אור יהודה.

אור עקיבא

ליצ'פילד דליה ונתנאל ליצ'פילד, 1979, תכנית פיתוח ושיקום אור עקיבא, שלב א' אבחון והערכת מצב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

סואן דן, 1993, אור עקיבא: מה עשה הפרוייקט לעיירה? ממצאים השוואתיים מסקרים מדגמיים, 1986-1990, 1993, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון (פנימי).

אילת

פרידמן רות, 1978, שיקום שכונת יעלים באילת, תל-אביב: משרד פרידמן, (154 עמ').

אליכין

זורן עמוס, 1993, סיכום ממצאים והמלצות בשאלת הכללת הישוב אליכין בפרוייקט שיקום שכונות.

א ש ד ו ד

שפר יעקב, 1984, פרוייקט שיקום שכונות אשדוד, רובעים א' ב' - הרחבות דיור, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

א ש ק ל ו ן

גלבוע דב, 1989, עשר שנים לפרוייקט שיקום שכונות באשקלון, תל אביב (145 עמ').

חברת מוסדות הינוך, תרבות והתחדשות השכונות באשקלון, אסטרטגיה להתחדשות אשקלון.

מור יהודה, אסתר לוינסון, 1985, מפעל שיקום והתחדשות אשקלון, 1980-1985: הערכה, סיכום והמלצות לעתיד, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות השכונות.

עיריית אשקלון, 1978, פרוייקט שיקום השכונות - מגדל, אשקלון, דר"ח מספר 1, אשקלון.

עיריית אשקלון, 1979, פרוייקט שיקום אשקלון, סיכום ביניים, אשקלון.

עיריית אשקלון, 1987, פרוייקט שיקום אשקלון, תמצית הדר"ח הסופי, אשקלון.

פרוייקט השיקום הפיזי, 1988, פרוגרמה לשנת 1988/89 לשכונות מגדל, ג.ציון, שמשון - אשקלון.

ב א ר ש ב ע

בנדיקט אבנר, 1991, ביקור מנהל אגף שיקום שכונות מר אברהם אלזון, באר שבע.

כץ ראול, 1990, סיכום פעילות הפרוייקט הפיזי מאי - 90 ספטמבר - 90 בארשבע.

שטרן אליהו, יהודה גרוס, שאול קרקובר, 1980, קליטתם של מפוני מעברת "משקי עזר" בבאר שבע, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

שכונה ג'

בר אריה, 1978, שכונה ג' בבאר שבע, מצב קיים והצעות לשיפור, באר שבע: מחוז הנגב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

כץ ראול, 1991, שיקום מבני זיסו-השלום, הצעה, שכונה ג' בבאר שבע.

כץ ראול, 1991, פרוגרמת השיקום הפיזי 1991-92, הצעה, שכונה ג' באר שבע.

לביא אסתר, 1984, פרוייקט השיקום בשכונה ג', שדה בוקר: המכון לחקר המדבר, אוניברסיטת בן גוריון.

משרד הבינוי והשיכון, 1988, הערכת פרוייקט שיקום שכונות בשכונה ג' בבאר שבע, ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית, עיריית באר שבע, 1989, באר שבע תכנית הצמיחה והפיתוח - לביקור נציגי קהילת מונטריאול, ירושלים.

עיריית באר שבע, 1980, פרוייקט שיקום השכונות בבאר שבע, באר שבע: צוות ההיגוי לשיקום שכונה ג' בבאר שבע (108 ע').

שטרית רפי, 1982, שיקום והתחדשות שכונה ג' באר שבע, באר שבע: עיריית באר שבע (135 עמ').
תור פנחס, הערכת פרויקט שיקום שכונות בשכונה ג' בבאר שבע, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

תור פנחס, 1988, פרוייקט השיקום בשכונה ג' בבאר שבע, באר שבע: עיריית באר שבע (50 עמ').

שכונה ד'

בן-יצחק יהודה, 1990, הערכת מצב וכיווני פעולה לעתיד, ירושלים: הצוות למדיניות חברתית.
דגני אבי, 1994, באר שבע שכונה ד' - פרופיל פיזי, אנושי, חברתי, קהילתי, עיריית באר שבע, גאוקרטוגרפיה.

כץ ראול, 1991, פרוגרמת השיקום הפיזי 1991/92 הצעה, שכונה ד' מרכז, באר שבע.

כץ ראול, 1991, שיקום מבני רמב"ן, הצעה, שכונה ד' צפון באר שבע.

לוינסון אסתר, 1989, סיכום תכנון להתחדשות שכונה ד' מרכז- באר שבע, באר שבע: עיריית באר שבע.

מנהלת שיקום שכונות באר שבע, 1991, רובע ד' (באר שבע), ראשיתה של דרך, כנס ערד תכנון תשנ"ג, באר שבע.

עיריית באר שבע, 1989, סיכום תכנון להתחדשות שכונה ד' מרכז, באר שבע, באר שבע.

רובע חצרים

דרינברג קרלוס, 1989, באר שבע - רובע חצרים, משרד הבינוי והשיכון, (21 עמ').

העיר העתיקה

רחמימוב אריה, 1979, שיקום עירוני - באר שבע, העיר העתיקה, חיפה: הטכניון, הפקולטה לארכיטקטורה, (16 עמ').

בית דגן

בן-יצחק יהודה, בית דגן הערכת מצב 1987-1988, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

בית שאן

רזנברג אסתר, 1987, עבודת הערכה שיקום שכונות בבית שאן.

שפירו שמעון, כרמלה רז, 1979, בית שאן: מגמות התפתחות, בעיות והצעות לפרוייקטים חברתיים, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית.

ב י ת ש מ ש

משרד הבינוי והשיכון, 1991, בית שמש, המערכת החברתית בישוב, קווי פעולה ותכנון. ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

תור פנחס, 1991, הערכת מצב וכיווני התפתחות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

שגיא ר., ר. ענבל, 1993, בית שמש קולטת עליה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

ב נ י ב ר ק

פרדס כץ

אמירי יגאל, 1980, פרוייקט שיקום שכונת פרדס כץ,

זילברשץ א., 1979, שיקום שכונת פרדס-כץ, תאור מצב וריכוז נתונים קיימים,

זילברשץ, א. 1981. פרדס כץ - סקר מוסדות ציבור,

כורזים יוסף, 1986, הערכה כוללת של פרוייקט השיקום בשכונת פרדס כץ, 1979-1986, ירושלים: הסוכנות היהודית.

כורזים יוסף, 1986, הערכה כוללת של פרוייקט השיקום בשכונת פרדס-כץ 1979-1986, הסוכנות היהודית.

כורזים יוסף, 1987, לקחים מתודולוגיים בהערכת פרוייקט התחדשות השכונות (שכונת פרדס כץ), ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות שכונות.

קידר ש., 1986, ד"ח מסכם על הפעלת פרוייקט השיקום בין השנים 1980-1986, פרוייקט השיקום פרדס כץ.

תור פנחס, 1992, סיכום הפעילות של פרוייקט שיקום שכונות בשכונת פרדס כץ בבני ברק, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות.

ג נ י ב נ ה

גב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, גן יבנה - פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

סואן דן, 1988, ממצאי סקר - קיץ, 1986 גן יבנה, גן יבנה: המועצה המקומית גן יבנה.

ד י מ ו נ ה

ברקאי זאב, 1986, תכנית פיתוח דימונה - מסגרת פעולה 1986-1995, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

מור יהודה, 1990, דימונה, הערכה של פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: הסוכנות היהודית.

גב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1984, דימונה שכונת הערבה, פרופיל השכונה והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון והטכנות היהודית.

עיריית דימונה, 1980, תוכנית להרחבת הדירות במכלול הפעולה השיקומית, דימונה.

ה ר צ ל י ה

יד התשעה

ארגון מדעי ניהול בע"מ, 1982, פרוייקט שיקום והתחדשות שכונת יד התשעה הרצליה - ממצאי מפקד 1971.

נווה ישראל

עיריית הרצליה, 1978, פרוייקט ממלכתי-עירוני נווה ישראל, הרצליה.

עיריית הרצליה, 1979, פרוגרמה שיקומית לשכונת נווה ישראל, תכנית חברתית לשנת 1980, הרצליה.

סואן דן, 1992, סיכום שלוש עשרה שנות פעילות בשכונות נווה ישראל ושבוב בהרצליה, ירושלים: האגף לשיקום שכונות.

ח ד ר ה

גבעת אולגה

כרמון נעמי ורוברט אוקסמן, 1981, שיקום עצמי של הדיור בשכונות מצוקה - המקרה של גבעת אולגה, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (162 עמ'), (מהדורה מקוצרת, 1981, 22 עמ').

כרמון נעמי ותמר גבריאלי, 1982, שיקום עצמי לעומת שיקום ממוסד: ניתוח משווה של גבעת אולגה (חדרה) וגבעת הרקפות (קרית אתא), חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (192 עמ'), (מהדורה מקוצרת, 1982, 39 עמ'). (ר' הערות בפרק 3.5).

מוזס רבקה, 1990, שינויים בעמדות התושבים 1989 - 1986, 1983 ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

סואן דן, 1990, גבעת אולגה, ממצאים השוואתיים במקרים מדגמיים 1989 - 1986, 1983, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

סטופ אשר, 1979, חדרה - גבעת אולגה - תכנית קידום השכונה, חדרה: עיריית חדרה.

ח ו ל ו ן

באום שרה, 1992, הערכת מצב השכונה והמלצות לכיווני פעולה בעתיד, ירושלים: ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות.

בן-יצחק יהודה, שינויים ותמורות במהלך פרוייקט השיקום, תשמ"א-תשמ"ה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

עיריית חולון - אגף ההנדסה, 1994, תכנית לשילוב שכונות ומתחמים בפרוייקט שיקום שכונות, חולון.

תל גיבורים

בן-יצחק יהודה, 1987, תל גיבורים - הערכת מצב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.
משרד הבינוי והשיכון, 1983, תל גיבורים, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, צוות מדיניות חברתית.
נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, תל גיבורים, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

ג'סי כהן

קורן אפרים, 1980, פרוייקט השיקום, שכונת ג'סי כהן - חולון.
תכנון ויעוץ כלכלי, 1979, פרוגרמת שיקום שכונת ג'סי כהן.
תכנון ויעוץ כלכלי, 1979, מערך השירותים הציבוריים בשכונת ג'סי כהן.

ח י פ ה

יעקובזון חנוך, 1975, אתר הפינוי: דיירי וואדי סאליב בסביבתם החדשה, חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור.
רינגר דינה, 1978, אכלוס מכוון של מפוני שכונות עוני והשלכותיו. חיבור על מחקר לקבלת תואר מגיסטר בתכנון ערים ואזורים, בהנחיית בלה מנהיים, חיפה: הטכניון.
לו יון חוה, 1989, "שיקום ואדי סאליב - תכנית בהכנה", מבנים, מס' 76. עמ' 33-35.
מ.ר.ב הנדסה, 1980, סקר שכונות מצוקה: 1. ואדי סליב 2. ואדי רושמייה 3. תחנת כרמל, 4. איזור שקמונה, חברה ממשלתית עירונית לשיקום הדיור בחיפה, (90 עמ').
ספרית הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון, חיפה: עבודות סטודנטים (אולפנים וכו') משנים שונות, שעסקו בשכונות השיקום של חיפה: ואדי ניסנאס, נוה יוסף, נוה דוד.
שובי חניתה, 1998, תפקידם של מהגרים עולים בהתחדשות שכונות עירוניות: חקרי ארוע של הדר הכרמל ונווה דוד בעיר חיפה. חיבור לשם קבלת התואר מגיסטר למדעים, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, המסלול לתכנון ערים ואזורים (בהכנה).
שקמונה, 1991, "פרוייקט הדר", חיפה.
שקמונה, 1994, ושנים אחרות, דו"ח מנכ"ל החברה, סיכום פעולות לשנת 1993, חיפה.

ח צ ו ר ה ג ל י ל י ת

הופ מיכה, 1978, הערכת פרוייקט השיקום בעיירה חצור הגלילית, מודיעין אזרחי בע"מ.

כורזים יוסף, הערכה כוללת של פרויקט השיקום בחצור הגלילית 1979-1986, ירושלים: הסוכנות היהודית.

פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, 1985, תכנית השיקום חברתי-פיסי לשנת 1985/6 חצור הגלילית.

ט ב ר י ה

בן-יצחק יהודה, 1989, טבריה תחתית: השכונה והשירותים בה בעיני תושבי השכונה 1989, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

בן-יצחק יהודה, טבריה תחתית: שינויים דמוגרפיים באוכלוסיית השכונה 1983-1986, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

רחמימוב אריה, 1978, טבריה תחתית - גישה לשיקום עירוני, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, (78 עמ').

ט י ר ת ה כ ר מ ל

בן-יצחק יהודה, 1986, שינויים ותמורות במהלך פרויקט השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

בן-יצחק יהודה, 1987, טירת הכרמל - הערכת מצב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

בן-יצחק יהודה, 1991, המחלקה לשירותים חברתיים בטירת הכרמל (בדיקה אירגונית-מנהלתית), ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

גולדשטיין שמואל, 1979, סקר שכונות א. ביאליק. ב. רמב"ם בטירת הכרמל, חיפה: ג.ע.ש.

פלאוט-אוחנה, פנינה, 1986, טירת הכרמל - הצעה ראשונית למעורבות, הסוכנות היהודית.

י ב נ ה

איטח אלי, 1984, יבנה 1984: פרויקט התחדשות השכונות, פרופיל ותעוד, יבנה: מועצה מקומית יבנה.

לזין ת., 1985, סקר הישגי תלמיד יבנה, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

לזין ת., 1986, סקר הישגי תלמיד יבנה דר"ח מחקר מס' 2, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

לזין ת., 1986, סקר הישגי תלמיד יבנה דר"ח - שלב ג', תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לחינוך.

רמות ויצמן

המועצה המקומית יבנה, 1980, תכנית שיקום שכונת רמות ויצמן, יבנה, (94 עמ').

נעים אילנה, 1988, "סיפורו של בלוק: איך הופכים בית מגורים מוזנח למודל שכונתי של גאווה וחיקוי" (שכונת רמות ויצמן יבנה), שחר מס' 5, עמ' 32-33.

נאות שז"ר

חבוט אסתר, 1986, נאות שז"ר, אסטרטגיה לשיקום השכונה במסגרת הפיתוח הכלל עירוני, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, הסוכנות היהודית, עיריית יבנה.

מועצה מקומית יבנה, 1982, יבנה - נאות שז"ר, תכנית שיקום פיסית והשלמת פיתוח, יבנה.

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, נאות שז"ר - פרופיל השכונה והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, צוות למדיניות חברתית, הסוכנות היהודית.

י ד א ל י ע ז ר

משרד הבינוי והשיכון, 1983, יד אליעזר, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, צוות מדיניות חברתית.

י ה ו ד

בן-יצחק יהודה, 1992, הערכה כוללת של פרוייקט שיקום השכונות 1979-1992, ירושלים: ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות.

דגני אבי, ורינה דגני, 1990, יהוד - 1990 פרופיל דמוגרפי חברתי-כלכלי ועמדות הציבור, מועצה מקומית יהוד, גיאוקרטוגרפיה.

מועצה מקומית יהוד, 1981, יהוד - התכנית לשיקום והתחדשות השכונה ותכנית הרווחה והחינוך, יהוד.

י ר ו ח מ

גבעוני יהודית, 1980, ירוחם, בעיות מגורים ואכלוס, שדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון.

מכון לחקר המדבר, 1983, מערכת החינוך בירוחם, שדה בוקר: אוניברסיטת בן-גוריון.

שחק א., 1985, העדר כח ותיוג שלילי כמרכיבים מרכזיים בתהליך השיקום בירוחם, שדה בוקר: אוניברסיטת בן גוריון, המכון לחקר המדבר.

י ר ו ש ל י מ

משרד החינוך ועיריית ירושלים, 1991, 1992, תכנית הרווחה החינוכית ושיקום שכונות ירושלים, ירושלים.

מוסדרה

עצמון יעל, 1988, "השתתפות תושבים בשכונות שיקום ירושלמיות: הזדמנות להשפעה או מראית עין", מגמות, כרך ל"א, עמ' 363-83. (ר' פרק 3.4).

מורשה

ביגלמן שמואל, 1992, מוסררה, פרוייקט השיקום, הערכה 1979-1990, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

יניב גיל, 1986, "מורשה - דמותה של שכונת ספר משוקמת", אריאל, כרך ח' (44-45), עמ' 162-157.

סמואלס ע., 1986, הערכה של שיקום שכונות: מורשה בירושלים, חמש שנות שיקום, 1981-1985, ירושלים: החברה לשיקום שכונות.

עיריית ירושלים, 1979, מורשה - תדריך תכנון לשיקום, ירושלים: עיריית ירושלים, מחלקת תכנון העיר.

עיר גנים

דגני אבי, 1989, סקר עמדות כלפי השכונה ותרומת הפרוייקט 1989, עיר גנים ירושלים.

הרשקוביץ שרה, ש. פרמונט-רפית, 1993, קריית מנחם - עיר גנים, משכונת שיקום לשכונה בשינוי - מאפיינים, מגמות והמלצות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, עיריית ירושלים.

התכנית לשיקום והתחדשות השכונות קריית מנחם - עיר גנים, 1982, הצעה לתכנית רב שנתית, ירושלים.

יואלסון א., 1980, איכות החיים ופיתוח סביבתי-קהילתי בשכונת עיר גנים/קריית מנחם בירושלים, ירושלים: מכון למחקר חברתי שימושי.

פרזות, צוות תכנון 1981, שיקום תנאי הדיור בשכונות עיר גנים וקריית מנחם, ירושלים: פרזות.

שי שמואל, 1988, "איכות החיים ותנאים סביבתיים בשכונות מצוקה: הערכה באמצעות דגם איכות החיים המערכתית", מגמות, ל"א, עמ' 439-449. המחקר נערך בשכונת עיר גנים.

שער שלומית, רחל אלתרמן, משה היל ונעמי כרמון, 1985, הערכה כוללת של פרויקט שיקום השכונות בישראל, עיר גנים- קריית מנחם, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן.

גוננים (קטמונים)

אנוש נאוה, 1980, מודל לשיקום שכונת מצוקה - ניתוח מקרה קטמון ח', ט', ירושלים: האוניברסיטה העברית.

זבולוני נ., 1978, דו"ח הערכת מרכז למידה בקטמון ו', ירושלים: היחידה למחקר ומעקב באגף הטיפוח.

זבולוני נ., 1978, דו"ח הערכה על המרכז לגיל הרך" - קטמון ח'-ט', ירושלים: תכנית הרווחה החינוכי ושיקום שכונות.

לגרטר עדינה, 1988, קטמון ח', ט' 1988.

סמואלס ע., 1985, דו"ח הערכה- קטמון ח'-ט' לאחר חמש שנות שיקום, ירושלים: החברה לשיקום שכונות.

פרזות, צוות תכנון 81, 1981, שיקום תנאי הדיור בגונן ח' ט', ירושלים: פרזות.

שמואל הנביא

אלזם אבי, 1981, שמואל הנביא, תכנית להתחדשות השכונה 82-83,

ששון ששי, 1992, מתנ"ס שמואל הנביא וסביבתם הארגונית, ירושלים: עיריית ירושלים ומתנ"ס שמואל הנביא, פרוייקט שיקום השכונות.

שכונת הבוכרים

גוגנהיים דוד, 1987, שכונת בית ישראל - שכונה לשיקום, דל"ח מס' 1.

מור יהודה, 1991, המפעל להתחדשות שכונות הבוכרים - בית ישראל, ירושלים: הסוכנות היהודית.

מכון לתכנון ופתוח, סקר שכונת הבוכרים בירושלים, תל אביב (לא מתוארך).

כפר גבירול

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1982, כפר גבירול, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, צוות מדיניות חברתית, הסוכנות היהודית.

כפר יונה

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, כפר יונה, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, צוות מדיניות חברתית, הסוכנות היהודית.

סואן דן, 1989, מערכת החינוך בכפר יונה - נתוני יסודי להבנת הצרכים, ירושלים: הסוכנות היהודית, המחלקה להתחדשות השכונות, משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

סואן דן, 1992, כפר יונה: פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, 1984-1991, נסיון הערכה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

כפר סבא

הירש אילה, 1990, כפר סבא - קפלן, יוספטל, אשכול, תמורות בשעות פעילות פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

עיריית כפר סבא, 1984, כפר סבא שכונת קפלן, יוספטל, אשכול - פרוגרמת פיתוח חברתית-פיסית, כפר-סבא.

סואן דן, 1978, השגים בחינוך ופוטנציאל השגים באשכול שכונות המזרח - כפר סבא, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, פרוייקט שיקום שכונות, עיריית כפר סבא.

סואן דן, 1979, מגמות הגירה פנימית - קפלן, יוספטל, אשכול בכפר סבא, כפר סבא: עיריית כפר סבא, צוות היגוי לפרוייקט השיקום.

סואן דן, 1990, חינוך והשכלה בשכונות כפר סבא: סקירה רב שנתית של תשומות ותפוקות במסגרת פרויקט השיקום וההתחדשות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, פרויקט השיקום כפר סבא.

קולודני י., 1982. "שיקום שכונות כפר סבא". תווי מס' 21, עמ' 28-29.

לוד

דגני אבי, 1989, לוד 1989, מרקם חברתי, דעות ועמדות על רקע פרויקט השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

לוי מקסים, 1985, פעולות, הישגים ותמורות בשכונות דרום לוד 1985-1980.

משרד הכלכלה והתכנון, 1987, "שיקום פיזי של שכונות בלוד", הערות שר הכלכלה והתכנון לדין וחשבון מס' 37(א) של מבקר המדינה, עמ' 54, 55.

עיריית לוד, 1980, לוד, פרויקט שיקום שכונות, לוד.

עיריית לוד, 1988, תוכנית להתחדשות לוד, לוד.

שירותי הנדסה לבנין, 1979, סקר שיקום שכונת "רמט", לוד.

תור פנחס, 1987, אוכלוסיה ערבית בלוד, אסטרטגיה לשיקום האוכלוסיה הערבית.

יד אברהם

יבין שמואל, 1979, יד אברהם, מתחם 6.

פרוייקט שיקום השכונות, 1980, לוד פרוגרמת השיקום לשכונת יד אברהם, לוד: עיריית לוד.

נווה זית

אטיאס לאון, 1984, סיכום פעילות השיקום הפיזי בשכונת נווה זית לוד.

יבין שמואל, 1976, לוד נווה זית פרוגרמת שיקום, לוד: חברה לפיתוח לוד.

תור פ., 1985, התקדמות שכונת נווה זית בלוד - דו"ח תמורות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

רמת אשכול

דגני אבי, 1988, רמת אשכול, שינויים בהרכב השכונה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

משרד השיכון והבינוי, 1979, 1983, 1984, רמת אשכול. פרופיל היישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, לוד, רמת אשכול - פרופיל היישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

רבין אפרים, 1984, רמת אשכול, לוד - פרויקט שיקום שכונות, תכנון הרחבת דירות.

מגדל העמק

מוזס רבקה, הערכת פעולות פרוייקט השיקום.

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1984, מגדל העמק - השכונה המערבית, פרופיל הישוב והמלצות לתכנון. ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, הסוכנות היהודית.

מעלות - תרשיחא

בר אילן - דיקרמן, 1981, תכנית אב לפיתוח תרשיחא.

מוזס רבקה, 1990, הערכת פרוייקט השיקום במעלות תרשיחא, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

מצפה רמון

מור יהודה, 1986, מצפה רמון, ירושלים: הסוכנות היהודית, האגף להתחדשות השכונות (18 עמ').

נהריה

גבעת כצנלסון

סטופ אשר, 1979, הפרוגרמה הכוללת לשיקום השיכון הממשלתי בגבעת כצנלסון- נהריה, עיריית נהריה, משרד הבינוי והשיכון, "עמיגור" - תברה לניהול נכסים (87 עמ').

סטופ אשר, 1979, תקציר וסיכום התכנית הכוללת לשיקום אתר השיכון הממשלתי בגבעת כצנלסון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

נשר

תל-חנן

שטרית סולי, 1992, שכונת תל חנן בנשר, התמונת מצב וכיווני פעולה לעתיד, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית.

בן-יצחק יהודה, 1992, נשר, דו"ח הערכה, פרוייקט השיקום ושינויים ביישוב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

סולומון א.ר., 1978, שכונת קרן היסוד תל חנן, פרופיל חברתי ותוכניות פעולה לשיקום השכונה, נשר: המחלקה לשירותים חברתיים.

נתיבות

דמרי משה, 1990, תכנית שיקום חברתית לשנת 90/91 שתחל מ- 9/90 נתיבות.

כץ ר., 1990, הערכת פרוייקט השיקום בנתיבות, פרוייקט שיקום השכונות - נתיבות.

לוינסון אסתר, 1990, הערכת פרוייקט השיקום בנתיבות, נתיבות, פרוייקט שיקום השכונות.

נ ת נ י ה

בסט דוד, 1980, שיכון סלע - נתניה - שקום מבנו מס' 1.

הסוכנות היהודית, 1987, נתניה שיקום "נאות הרצל", שלב א' - תופעות ובעיות, הסוכנות היהודית: המחלקה להתחדשות שכונות.

לוינסון א., 1994, שיקום והתחדשות שכונות נאות הרצל בנתניה, מגבית קנדה.

שלו נ., 1994, הערכה של פעילות הגיל הרך בנאות הרצל נתניה, נתניה: נאות הרצל, פרוייקט שיקום שכונות.

דורה

הירש אילה, 1984, התחדשות שכונת דורה - נתניה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון. (63 עמ').

הירש אילה, 1987, התחדשות שכונת דורה - נתניה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון (35 עמ').

הירש אילה, שינויים באוכלוסיה שבטיפול האגף לשירותי רווחה, 1983-1986.

הירש אילה, 1987, סקר צרכים של ילדים בגיל הרך בשכונת דורה לאור השקעות הפרוייקט.

הירש אילה, 1994, שכונת רמת ידן - דורה, נתניה, תמורות בשכונה מנקודת ראות התושבים 1983-1992, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

חזן חיים, "שכונת שיקום כקהילה - ניתוח אנתרופולוגי מנקודת הראות של "העולם החברתי", מגמות, ל"א (4-3), עמ' 286-298.

לויטס גדעון, 1987, "מוקד שכונתי לשירות רווחה: שכונת דורה נתניה", שחר, מס' 4, עמ' 13.

ע כ ו

מוזס רבקה, הערכת תרומת פרוייקט השיקום, 1988, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

קיפניס ברוך, 1989, עכו: קווי יסוד למדיניות התחדשות ופיתוח, חיפה: המכון לחקר חיפה והגליל (31 עמ').

פ ר ד ס ח נ ה

דורון ע., י. אהרוני, 1994, שכונת מרכז קליטה - נכונות תושבים לפינוי - ממצאי סקר, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, פרוייקט שיקום שכונות פרדס חנה.

פ ת ח ת ק ו ו ה

באום שרה, 1986, הצעה לפיתוח אורבני, שכונת אחדות - שעריה, פתח תקווה.

באום שרה, 1988, תמונת מצב עדכנית ודר"ח שינויים ותמורות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

בן יצחק יהודה, 1981, אזור אחדות - פתח תקווה סקר ראשוני.

יוספטל ועמידר ב'

אנוש נאוה, 1980, איכות חיים בשכונות יוספטל ועמידר ב' בפתח תקווה, ירושלים: האוניברסיטה העברית, המכון לחקר עבודה ורווחה (51 עמ').

פריווה נתן, 1985, יוספטל - דוד אלעזר, פתח תקווה - תכנית והצעת תקציב לשנת '86.

שפירא חיים, 1992, שכונת יוספטל ודדו בפתח תקווה - תמונת מצב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, האגף לשיקום שכונות.

עמישב

אבני בועז, 1980, שיקום עמישב פתח-תקווה, מרכז קהילה וספורט - חומר לדיון, חיפה: חלד.

יבין שמואל, 1979, פתח תקווה עמישב, פרוגרמת פינויים, פתח תקווה: חלד.

יבין שמואל, 1980, פתח תקווה עמישב, רקע ודברי הסבר לתכנון.

סטופ אשר, 1977, פרוגרמה כוללת לשיקום שכונת "עמישב" בפתח תקווה, פתח תקווה: עיריית פתח תקווה.

עיריית פתח-תקווה, 1979, פרוייקט שיקום שכונת עמישב - תכנית בסיסית לשיקום חברתי, פתח תקווה.

ק ד י מ ה

שפירא חיים, 1989, הערכת מצב הישוב וכיווני פעולה לעתיד, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

ק ר י ת א ת א

בן-יצחק יהודה, פנחס תור, רבקה מוזס, 1989, הערכת מצב השכונה (רקפות) והמלצות להמשך פעולה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

כרמון נעמי ותמר גבריאל, 1982, שיקום עצמי לעומת שיקום ממוסד: ניתוח משווה של גבעת אולגה (חדרה) וגבעת הרקפות (קרית אתא), חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן, (162 עמ'), (מהדורה מקוצרת, 1981, 22 עמ').

פיאלקוף חיים, 1982, תדריך לתכנון שכונות שיקום קרית אתא, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

קרית ביאליק - צור שלום

שניר י. 1994, הגדרת מדדי הצלחה וגיבוש טווח ציפיות למרכזי הלימוד, חברת א.י.ש. - יישום ומחקרים, פרוייקט שיקום שכונת צור שלום - קרית ביאליק.

ק ר י ת ג ת

באום שרה, זר"ח תמורות ושינויים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

באום שרה, 1987, תכנית שיקום והתחדשות שכונות לשנת 87/88 קרית גת.

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, רובע הנביאים - קרית גת: פרופיל השכונה והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

פינטו יעקב, 1988, תכנית שיקום והתחדשות השכונות לשנת 88/89 קרית גת.

פינטו יעקב, 1989, תכנית לשיקום והתחדשות השכונות לשנת 89/90 קריית גת.

ק ר י ת - י ם

מוזס רבקה, 1988, שכונות ב', ג', ד' בקרית ים - הצעה לפיתוח אורבני ושיקום חברתי, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

מוזס רבקה, 1990, שכונות השיקום קרית ים, תוצאות סקר 1988/1989, קרית-ים: פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות.

פרוייקט שיקום שכונות קרית-ים, 1994, סקר העדה הקווקזית, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

פרוייקט שיקום שכונות קרית-ים, 1994, סיכום והצגת סקר הגדרת מדי הצלחה, סייעות בגני ילדים בקרית-ים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

ק ר י ת - מ ל א כ י

סואן דן, 1991, תריסר שנים של שיקום והתחדשות בשכונת קיבוץ גלויות בקרית מלאכי, ירושלים: ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

ק ר י ת ע ק ר ו ן

בן-יצחק יהודה, 1985, תאור התמורות שחלו בקרית עקרון במהלך פרוייקט השיקום.

בן-יצחק יהודה, 1987, הערת מצב קרית עקרון.

חדד אריק, 1981, תכנית רב שנתית לשיקום התחדשות ופיתוח קרית עקרון, קרית עקרון: מועצה מקומית.

ק ר י ת ש מ ו נ ה

צמיר יגאל, 1988, תוכנית פיתוח לקרית שמונה 1986-1996, ירושלים: הסוכנות היהודית.

ר א ש ה ע י ן

באום שרה, 1981, ראש העין, התכנית לשיקום והתחדשות השכונה ותכנית הרווחה החברתית, ראש העין: המועצה המקומית ראש העין.

באום שרה, 1988, תמונת מצב עדכנית וד"ח תמורות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

דגני אבי, 1989, סקר עמדות כלפי הישוב ותרומת הפרוייקט.

להב יוסף, 1984, תכנית שיקום והתחדשות השכונות: ראש העין, תכנית פיזית, ראש העין: המועצה המקומית ראש העין.

מועצה מקומית ראש העין, 1985, תכנית לשיקום והתחדשות השכונות לשנת - 1985/86 ראש העין, ראש העין.

כנ"ל 1988.

צוות היגוי, 1984, תכנית לשיקום והתחדשות השכונות לשנת 1984/1985, ראש העין.

ר א ש ו ן ל צ י ו ן

שיכון המזרח

דוידוביץ-מרטון רונית, 1989, מרכז לקידום הגיל הרך, שיכון המזרח, ראשל"צ - ממצאי הערכה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, היחידה לשיקום שכונות, משרד הבריאות.

כורזים יוסף, 1991, התכנית לשיקום והתחדשות השכונות, שיכון המזרח - ראשל"צ, הערכות לעתיד, ראשון לציון: עיריית ראשון לציון.

עיריית ראשון לציון, 1984, תכנית שיקום השכונות ראשון לציון, שיכון המזרח. תכניות פעולה, ראשון לציון.

רמת אליהו

הירש אילה, 1986, "שיפור מלאי הדירור בשכונת רמת אליהו ראשל"צ - פן אחד בשיקום", תכנון סביבתי, מס' 35, עמ' 22-45.

עיריית ראשון לציון, 1981, פרוייקט שיקום שכונת רמת אליהו, תכנית לשיקום והתחדשות השכונות, ראשון לציון, פרוייקט שיקום שכונות.

עיריית ראשון לציון, 1984, תכנית שיקום השכונות ראשון לציון, שיכון המזרח, תכנית פעולה, ראשון לציון.

צוות ההיגוי לשיקום והתחדשות השכונה רמת אליהו ראשון לציון, 1979, תוכנית שיקום שכונת רמת אליהו, ראשון לציון, ירושלים, (55 עמ').

סלע

אריאל ניצה, 1979, תכנית שיקום חברתית פיזית שכונ סלע ראשון לציון 1979/80, ראשון לציון: עיריית ראשון לציון, היחידה להסברה ויחסי ציבור, (24 עמ').

ר ח ו ב ו ת

קרית משה

הירש אילה, 1989, התמורות הפיזיות בשנות הפרוייקט בשכונת קרית משה - רחובות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, פרוייקט שיקום שכונות.

חבוס אסתר, 1989, הערכת תרומת פרוייקט השיקום (קרית משה, רחובות).

חבוס אסתר, יוסי עופר, 1989, רחובות - כפר גבירול, הערכת מצב וכיווני התפתחות עתידיים.

להב מרדכי, 1981, פרוייקט שיקום שכונות קרית משה (רחובות), רחובות: עיריית רחובות.

ר מ ל ה

חבוס אסתר, 1991, רמלה פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות - הערכת מצב וכיווני פעולה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

מסורי צ., רמלה - אסטרטגיה להתחדשות ופיתוח העיר, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

פרוייקט שיקום שכונות, 1981, רמלה - תכנית לשיקום והתחדשות השכונה ותכנית הרווחה החינוכית.

פרוייקט שיקום שכונות, 1987, סקר אכלוס ודיור בבתים משותפים באיזור שיקום השכונות רמלה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

פרוייקט שיקום שכונות - רמלה העתיקה, 1987, דוחות ביצוע פרוגרמת שיקום פיזי בין השנים 1978-1987, רמלה.

פרוייקט שיקום שכונות - רמלה העתיקה, 1987, סקר אכלוס ודיור בבתים משותפים באזור שיקום שכונות, רמלה.

פרנק פנחס, 1979, פרוייקט שיתוף תושבים בבינוי ופינוי, רמלה.

ר מ ת ג ן

רמת עמידר

פורטוגלי נילי, 1982, "התחדשות שכונת רמת עמידר ו"ג", תווי מס' 21: עמ' 36-39.

תור פנחס, ד. בר-צבי, 1985, הערכת מצב, הישגים ותמורות - רמת השקמה 1980-1985, פרוייקט השיקום, עיריית רמת גן.

רמת השקמה

פוטיק שמואל, 1979, תכנית שיקום ובינוי רמת שקמה, רמת גן: עיריית רמת גן.

צוות תכנון רמת השקמה, 1977, תקציר תכנית השיקום הכוללת לרמת השקמה, רמת גן: עיריית רמת גן.

ר מ ת ה ש ר ו ן

בקר איתי, 1984, הגירה אל שכונת מצוקה שבלב איזורים עירוניים יוקרתיים: חקר מקרה במורשה, רמת השרון. חיבור לשם קבלת תואר מגיסטר, בהנחיית נעמי כרמון, חיפה: הטכניון, המסלול לתכנון ערים ואיזורים (104 עמ').

ש ד ר ו ת

לוינסון אסתר, 1987, שדרות - סיכום שבע שנות פעילות של פרוייקט ההתחדשות, ירושלים: הסוכנות היהודית.

לוינסון אסתר, 1989, שדרות, ניתוח מצב וקווים מנחים לתכנון מעורבות, ירושלים: הסוכנות היהודית.

מדינה מוטי, 1989, תכנית פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות, שדרות 1989/90.

נגב-תים, 1979, שדרות - תוכנית שיקום שכונות.

סואן דן, 1987, שיתוף שדרות - שער הנגב: תריסר שנים של פעילות משותפת, היחידה למחקר שימושי, הערכה והתערבות, מכללת הנגב על שם ספיר.

סואן דן, 1987, שיתוף שדרות - שער הנגב: התומש הראשון, פעילות ומפעלים, היחידה למחקר שימושי, הערכה והתערבות, מכללת הנגב על שם ספיר.

סמית חנוך, רפי סמית, 1988, סקר שיקום שכונות בשדרות, ירושלים: סמית - מרכז למחקר.

ש ל ו מ י

נב הערכה, תכנון וניתוח מדיניות, 1983, שלומי - פרופיל הישוב והמלצות לתכנון, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הצוות למדיניות חברתית, הסוכנות היהודית.

ת ל א ב י ב - י פ ו

אבנין, חברה לניהול, 1979, שיקום שכונות המתחם הצפוני.

בורוכוב אליהו ודני שפר, 1981, ניידות ויציבות של משקי בית בארבע שכונות שיקום בתל-אביב, חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן (40 עמ').

גולדמן גלעד, 1989, הפרוייקט להתחדשות אזור נווה צדק - שבזי - הערכת מדיניות, חיבור לשם קבלת תואר מאיסטר, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

גריפל יגאל, 1982, שיקום שכונות בתל אביב-יפו, תל אביב.

גריפל יגאל, 1989, עשר שנות פרוייקט שיקום והתחדשות השכונות בת"א - יפו, עיריית תל אביב - יפו.

הר-פז חיים, 1982, מאפיינים פיזיים, דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של שכונות בתל אביב, תל אביב: המרכז למחקר כלכלי וחברתי (350 עמ').

הר-פז חיים, 1983, השפעת פרוייקט שיקום השכונות בתל אביב יפו על עמדות התושבים, תל אביב: המרכז למחקר חברתי כלכלי (172 עמ').

חדד מ., 1993, דעות ועמדות של תושבי ת"א-יפו, ממצאים עיקריים מסקר דעת קהל והשוואה לסקרים קודמים, תל אביב: עיריית תל אביב, המרכז למחקר חברתי-כלכלי.

בין שמואל, 1990, כפר שלם 1990-1995 קווים עיקריים של תכנית החומש.

יער אפרים, יהודית רם, 1976, השפעת שיפור הדיור על רווחת המשפחה: מחקר בשכונות תל-כביר ולבנה בתל-אביב. תל אביב: יישום מחקרים. הוגש למשרד השיכון, אגף הפרוגרמות.

כרמון נעמי, 1997, "שיקום עירוני: שלושה דורות של מדיניות והדגמתם בשכונות תל-אביב". בתוך: דוד נחמיאס וגילה מנחם (עורכים), מחקרי תל-אביב-יפו: תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית, כך שני, תל-אביב: רמות.

מודיעין אזרחי, 1991, עמדות תושבי שכונת עזרא - ת"א.

נחמיאס דוד, גילה מנחם, 1993, מחקרי תל-אביב - יפו, תהליכים חברתיים ומדיניות ציבורית, תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב (296 עמ').

עיריית תל אביב - יפו, הדר יוסף - שיקום.

עיריית תל אביב - יפו, רמת ישראל - שיקום.

שנל יצחק, איריס גרייצר, 1994, חוזרים לתל אביב, התחדשות האוכלוסיה במרכז העיר בשנות ה-80', חיפה: הטכניון, המרכז לחקר העיר והאזור (144 עמ').

שפר דני, וניקי פרימו, 1981, גורמים וסיבות המשפיעים על החלטות משקי בית להגר אל ומתוך שכונות מצוקה (יפו ב' ויפו ד'). הטכניון: מוסד שמואל נאמן (117 עמ').

עג'מי

אידליץ אורנה, 1989, קווים לתכנון שכונות עג'מי ולב יפו, תל אביב: עיריית ת"א.

מוסקוביץ דוד, 1989, "בתים? ארמונות. שיפוץ שכונת עג'מי ביפו", בנין דיור מס' 18, עמ' 146-144.

מור יהודה, 1987, התחדשות ופיתוח "לב יפו" ושכונת עג'מי, ירושלים: הסוכנות היהודית (60 עמ').

מנחם גילה, 1990, פרוייקט שיקום עג'מי ולב יפו, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, המכון למחקר חברתי (151 עמ').

מנחם גילה, 1992, פוליטיקה, ביורוקרטיה ושיתוף התושבים בפרוייקט שיקום השכונות - המקרה של שכונת עג'מי, תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר (86 עמ').

כפר שלם ונווה אליעזר

חלמיש, 1979, שכונת נווה אליעזר, תכנית שיקום פיזי, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, עיריית תל אביב - יפו.

חלמיש, 1979, נווה אליעזר, פרוייקטים לפיתוח קהילתי, תל אביב: חברה ממשלתית עירונית לשיקום הדיור בתל אביב-יפו.

יבין שמואל, 1990, כפר שלם 1990-1995, קווים עיקריים של תכנית החומש, תל אביב: חלמיש.

משרד הבינוי והשיכון, 1988, הערכת פרוייקט שיקום שכונות בשכונת נווה אליעזר תל אביב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

עיריית תל אביב - יפו, 1978, מפקד נווה אליעזר ושכונת לבנה (1977), תל אביב: המרכז למחקר כלכלי וחברתי.

שפירא חיים, 1988, הערת פרוייקט שיקום השכונות בשכונת נווה אליעזר בתל אביב, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

נווה שרת

דורון עמוס, 1985, נווה שרת תל אביב, תכנית והצעת תקציב לשנת 85'86.

חלמיש, 1980, פרוייקטים קהילתיים לשכונת נווה-שרת, תל אביב: חברה ממשלתית עירונית לשיקום הדיור בתל אביב-יפו.

לזין אלדן, 1982, "שיקום שכונת נווה שרת - תל אביב", תנו, מס' 21, עמ' 24-27.

עיריית תל אביב - יפו, 1978, סקר נווה שרת, תל אביב: המרכז למחקר כלכלי וחברתי (64 עמ').

עיריית תל אביב, 1979, פרוייקטים קהילתיים במסגרת שיקום נווה שרת.

שפירא ת., 1992, הערכת מצב בשכונת נווה שרת עם סיום פעולתו של פרוייקט שיקום שכונות, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

התקווה

דגני אבי, 1980, שכונת התקווה 1979, מסגרת מתודולוגית ותכנון לשיקום חברתי ופיסי של שכונת מצוקה, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב (300 עמ').

דגני אבי, רינה דגני, 1989, שכונת התקווה, מרקם חברתי, דעות ועמדות על רקע פרוייקט השיקום, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

משרד הבינוי והשיכון, 1980, המלצות ועדת משנה לרווחה ובריאות לשכונת התקווה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, ועדת משנה לרווחה ולבריאות.

עיריית ת"א-יפו, 1979, המלצות ועדת המשנה לרווחה ובריאות לשכונת התקווה, תל אביב - יפו.

עיריית ת"א-יפו, 1983, ביקור סגן רוה"מ, מר דוד לזי, בפרוייקט שיקום "שכונת התקווה", תל אביב - יפו.

רחמימוב אריה, 1978, שכונת התקווה תכנית שיקום - מבנן.

שפירא ח., שרה באום, ד. איצקוביץ, יהודה בן-יצחק, א. נשר, 1987, ד"ח הערכה ראשוני שכונת התקווה, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, הסוכנות היהודית.

יפו ג'-ד'

גילר ש. 1979, נווה גולן, פרוגרמה פיסית לשיקום השכונה.

הופמן מרטנס, 1991, עמדות תושבי יפו, סקר שיקום שכונות, רמת השרון: מרטנס הופמן יועצים לניהול.

סואן דן, איילה הירש, 1979, שכונת שן-ארי, יפו ד', פרוגרמה שיקומית, עיריית תל אביב - יפו, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון.

עיריית תל-אביב - יפו, 1979, סקר יפו ד', תל אביב: המרכז למחקר כלכלי וחברתי (54 עמ').

פרוייקט שיקום השכונות, 1982, יפו ד', גבעת התמרים.

שפירא

אשד מהנדסים ויועצים, 1994, שכונת שפירא ונווה שאנן תל אביב א. סקר דמוגרפי פיזי. ב. סקר עסקים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, פרוייקט שיקום שכונות.

עזרא וארגזים

מודיעין אזרחי, 1991, עמדות תושבי שכונת עזרא.

שווקים פנורמה, 1994, מפקד בתי אב ועסקים בשכונת הארגזים, ירושלים: משרד הבינוי והשיכון, אגף שיקום שכונות.

שניר י., 1994, סקר תלמידים בגיל בה"ס העל יסודי משכונות עזרא וארגזים בתל אביב, א.י.ש. - יעוץ, שיווק והדרכה.

ת ל מ ו נ ד

אבני בועז, 1979, תל מונד - שיקום מגורים בשכונות - חומר רקע לדיון, חיפה: אבני בועז בע"מ.

בן יצחק י., 1982, תל מונד, הערכת פרוייקט ההתחדשות (המישור החברתי), חברה לשירות סוציולוגי בע"מ.

שפירא חיים, 1989, הערכת מצב וכיווני פעולה לעתיד.

חלק שלישי

ביבליוגרפיה באנגלית לפי נושאים

5. Publications in English

5.1 Background

Alterman, Rachelle and Alan Kirschenbaum (eds.), 1970, Urban Renewal Planning in Israel, Symposium 1970, Haifa: Technion, Center For Urban and Regional Studies.

Carmon, Naomi and Robert, Oxman, 1982, Small Is Beautiful, in Public Housing as Well, Haifa: Technion, The Samuel Neamen Institute for Advanced Studies in Science and Technology, (29 p.). An elaborate version was published later in Soen Dan, Fredrick Lazin and Y. Moymann (eds.), 1984, Cities, Communities and Planning in the 1980's, London: Gower Publishing Company, pp. 308-338.

Carmon, Naomi, 1985, "Poverty and Culture: Empirical Evidence and Implications for Social Policy", Sociological Perspectives. Vol. 28, No. 4, Oct., pp. 403-417.

בדיקה אמפירית של קיום מאפייני תרבות עוני בקרב נשים בשכונות מצוקה בתל-אביב, דור שני לתלות בסעד, בהשוואה לאמהותיהן.

Carmon, Naomi and Czamanski, Daniel, 1990. "Housing Policy and Practice in Israel". In Willem van Vliet (ed.), International Handbook of Housing Policies and Practices, West Port, CT: Greenwood Press, pp. 517-536.
המאמר סוקר ומנתח את ההסטוריה של מדיניות הדיור בישראל מאז הקמתה ועד שלהי שנות ה-80. מוצג תפקידה המשתנה של הממשלה בשלבים השונים של התפתחות המדינה.

Gluckstein N., 1961, Slums and Urban Renewal Areas in Jerusalem, Tel Aviv - Jaffa and Haifa.

Hill, Moshe, 1981, Minimal Requirements Evaluation of Neighborhood Rehabilitation, Haifa: Technion, The Center for Urban and Regional Studies (62p).

Kaufman, Bracha, J. and Carmon Naomi, 1992, "Encouraging Residential Revitalization: A Method for the Selection of Target Neighborhoods", Journal of Architectural and Planning Research, Vol. 9, No. 1, pp. 1-18.

המאמר מציע שיטה לבחירת שכונות יעד לפעולות שיקום, בהתאם למטרות מתכנני האזור. זו שיטה כמותית, המחברת אסטרטגיות שיקום עקרוניות עם הבעיות וההזדמנויות של שכונות ספציפיות. המשקלות של הבעיות וההזדמנויות נקבעים בהתאם לאסטרטגיה הנבחרת, ומשום כך אסטרטגיות שונות תייצרנה רשימות יעד שונות. השיטה נוסדה על שכונות במרכז חיפה.

Oxman, Robert and Naomi Carmon, 1982, The Open Form, Haifa: Technion, The Samuel Neamen Institute for Advanced Studies in Science and Technology. An elaborated version was published later in 1989, Open House International, Vol. 14, No. 1, pp. 15-20.

Rapkin, Chester and Rose Edgar, 1979, Urban Renewal in the U.S.A. and in the U.K. Haifa: Technion, The Samuel Neaman Institute for Advanced Studies in Science and Technology (70 p.). The U.S.A. part published later as: Rapkin Chester, "An Evaluation of the Urban Renewal Experience in the U.S.A.", Habitat International, Vol. 5, Nos. 1/2, 1980, pp. 181-192.

Rose, Edgar, 1980, Housing and Service Delivery to the Elderly in Israel: Implications for Policy in Urban Renewal Areas, Haifa: Technion, The Samuel Neaman Institute for Advanced Studies in Science and Technology (182 p.)

Shefer, Daniel, 1981, "Neighborhood Deterioration: Causes, Consequences and Remedies", ITCC Review, Vol. 10, No. 4, pp. 21-30.

Shefer, Daniel, and Niki Primo, 1985, "The Determinants of Household Migration Into and Out of Distressed Neighborhoods", Urban Studies, Vol. 22, pp. 339-347.

המחקר בדק שלושה נושאים: האחד - האם תהליך ההגירה הסלקטיבית וההתרכזות של האוכלוסיה החלשה, האופייני לשכונות מצוקה, אכן מתרחש בארבע שכונות בתל אביב - נווה אליעזר, לבנה, תל כביר ויפו ד', השני - שינויים שחלו במחירי הדירות בשכונות והשוואתם לרמת מחירי הדירות בתל אביב יפו באופן כללי. השלישי - ההשפעה של תוכניות הסיוע לשיכון על תהליכי ההגירה בשכונות, תוך בדיקת שתי השערות מנוגדות: ההשערה כי תוכנית הסיוע, המבוססת על הלוואות חלקיות בתנאי סבסוד, עוזרות לבעלי היכולת והיוזמה לעבור לשכונות אחרות. ומאידך ההשערה כי מאז שהונהגה הליברליזציה בתוכניות הסיוע (לפיה יכול זוג צעיר להשתמש בכספי הסיוע לרכישת דיור מיד שניה), עלה מספר המשתכנים בשכונות מצוקה.

Shefer, Daniel, 1986, "Utility Changes in Housing and Neighborhood Services for Households Moving Into and Out of Distressed Neighborhoods", Journal of Urban Economics, Vol. 19, No. 1, pp. 107-124.

Soen Dan (Ed.), 1968, Urban Renewal: An Interdisciplinary Symposium, Tel Aviv: Bar Ilan University, Institute for Planning and Development, (259 p.).

Soen Dan (ed.), 1969, Social Problems in Urban Renewal, Symposium, Bar-Ilan University, School of Social Work (227 p.).

5.2 Introduction to Project Renewal

Ben-David Itzhak, 1992, "Poor Self-Image as a Problem and Main Objective of Project Renewal in Israel: The Development Town Case", in: Daniel J. Elazar (ed.), Urban Revitalization - Israel's Project Renewal and Other Experiences, Lanham MD: University Press of America.

המחקר עסק בשתי שאלות, הקשורות לתדמית העצמית של תושבי ערי פיתוח: עד כמה מהווה תדמית עצמית ירודה בעיה בעיירות פיתוח? מה השפעתו של פרוייקט השיקום על התדמית העצמית? המאמר שלעיל דן רק בסוגיה הראשונה.

Ben-Elia Nahum, 1981, A Chronology of Key Events in Project Renewal: June 1977 - January 1982, Mimeo, Tel Aviv: The International Evaluation Committee for Project Renewal.

Carmon Naomi, Moshe Hill and others, 1979, Neighborhood Rehabilitation in Israel, Research Report No. 1. Haifa: Technion, The Samuel Neaman Institute for Advanced Studies in Science And Technology (174p.).

Carmon Naomi and Moshe Hill, 1980, Project Renewal: An Israeli Experiment in Neighborhood Rehabilitation, Haifa: Technion, (33 p.). Elaborated version was published later in: Habitat International, 1984, Vol. 8, No. 2, pp. 117-132.

המאמר דן בגורמים להתדרדרות שכונות בישראל בשלושה תחומים: האחד - התנאים הדמוגרפיים, הסוציאליים, הכלכליים והפיזיים של האוכלוסייה וסביבת המגורים; השני - האידיאולוגיה הפוליטית והביורוקרטיה בתחום התכנון הפיזי והסוציאלי; והשלישי - התהליכים הסוציאליים והכלכליים אשר גרמו לריבוי משכנות המצוקה בישראל. המאמר סוקר את עקרונות השיקום ומציג את התקופה הראשונה לפעילותו.

Elazar, Daniel J., et al., 1980, Project Renewal: An Introduction to the Issues and Actors, Jerusalem: The Jerusalem Center for Public Affairs, (73 pp.).

Even Tov Rami, Josef Korasim, Tovia Avram, Socio Economic Profiles of Neighborhoods Proposed for Inclusion in Project Renewal, Jerusalem: The Jewish Agency.

Jewish Agency for Israel, 1983, Project Renewal: The 13 New Neighborhoods, Jerusalem.

Jewish Agency for Israel, Guide to Project Renewal, Jerusalem: Renewal Department, Jewish Agency for Israel.

Ministry of Construction and Housing, 1977, Neighborhood Renewal in Israel, Jerusalem: (69 p.)

Ministry of Construction and Housing, 1981, An Interim Report on Renewal, Jerusalem: Ministry of Building and Housing, Office of the Deputy Minister, (57 p.)

5.3 Comprehensive Analysis

Alterman, Rachelle, Carmon Naomi and Hill Moshe, 1984, "Integrated Evaluation: A Synthesis of Approaches to the Evaluation of Broad-Aim Social Programs", Socio-Economic Planning Sciences, Vol. 18, No. 6, pp. 381-389.

הצגה של שיטת "ההערכה האינטגרטיבית", שהנחתה את מחקר ההערכה הכולל של פרויקט שיקום השונות שנערך במוסד שמואל נאמן בשנים 1985-1982.

Alterman, Rachelle, 1987, "Opening-Up the "Black Box" in Evaluating Neighborhood Programs: The Implementation Process of Project Renewal", Policy Studies Journal, Vol. 16, No. 2, Winter, pp. 347-361. An expanded version published later, as "Implementation Analysis of a National Neighborhood Program: The Case of Israel's Project Renewal", in Carmon Naomi (ed.), Neighborhood Policy and Program: Past and Present, New York: St. Martins Press, pp. 123-143.

Bloch Alex and David Guggenheim, 1992, "Renewal of Musrara Quarter, Jerusalem", in: Daniel J. Elazar (ed.), Urban Revitalization - Israel's Project Renewal and Other Experiences, Lanham MD: University Press of America.

המאמר מציג את תכנית השיקום של שכונת מוסררה בנושאים של אוכלוסייה, דיוור, שירותי ציבור, שטחים פתוחים, תחבורה, תשתית ושימור. לאחר מכן הוא סוקר את תהליך יישום התכנית.

Carmon, Naomi, 1987/88. "A Neighborhood Program that Works: Israel's Project Renewal". Policy Studies Journal. Vol. 16, No. 2, pp. 362-376. An elaborated version published later as: "Israel's Project Renewal: Describing and Explaining a Relative Success" in Carmon Naomi (ed.), 1989, Neighborhood Policy and Programs: Past and Present, London: Macmillan, New York: St. Martins press, pp. 74-94.

Carmon, Naomi, Moshe Hill and Rachelle Alterman, 1980, Multi-Group Integrated Evaluation: A Synthesis of Approaches to the Evaluation of Broad-Aim Social Programs, Haifa: Technion (25 p).

הצגה ראשונה של שיטת הערכה - "הערכה המשולבת", שעל פיה התנהל מחקר ההערכה הכוללנית של פרויקט שיקום השכונות, שבוצע במוסד שמואל נאמן בשנים 1986-1981.

Carmon, Naomi and Moshe Hill, 1988. "Neighborhood Rehabilitation Without Relocation or Gentrification". in: Journal of the American Planning Association, Vol. 54, No. 4, pp. 470-481. Published also in French: "Rehabilitation de quartier sans relogement ni "gentrification". Paris: Ministere de l'equipement, du logement, de l'amenagement du territoire et des transports, 1987. Published also in a book edited in Germany: Froessler, Rolf (ed.) From Planning to Practice: International Perspective on Housing and Social Renewal. Dortmund: Universitat Dortmund, Institut fur Raumplanung, 1993, pp. 103-118.

המאמר מציג את מחקר ההערכה הכוללני של פרויקט שיקום השכונות, שבוצע במוסד שמואל נאמן שבטכניון בשנים 1982-6. המחקר כלל עבודת שדה רחבה וממושכת במדגם של עשר מתוך שבעים השכונות שכלל הפרויקט באותו זמן. במאמר נסקרים עקרונות הפרוייקט, התכניות שהפעיל והתוצאות שהושגו בתחומים פיסיים וחברתיים. לבסוף מוגש ניתוח של גורמי הצלחתו היחסית של הפרוייקט.

Carmon, Naomi, 1990, "Long-Range Impacts of Neighborhood Rehabilitation", Architecture in Israel, No. 6, pp. 20-32 (English and Hebrew).

Carmon Naomi, 1992, "Israel's Project Renewal: Evaluation of Goals Achievement", in: Daniel J. Elazar and Zvi Maron, R. (ed.), Urban Revitalization - Israel's Project Renewal and Other Experiences, Lanham MD: University Press of America, pp. 51-83.

הישגיו של פרויקט שיקום השכונות נבחנים על פני מספר מישורים: שיפור התנאים הפיסיים והחברתיים בשכונות, קידום הניעות החברתית של תושבים (פרטים) בשכונות, הגדלת מעורבות התושבים ואחריותם לחיי השכונה, ייצוב שכונה ומניעת התדרדרותה בעתיד. כמו כן נבחנת השגתה של מטרת העל: צמצום הפערים החברתיים בישראל.

Carmon, Naomi and Baron Mira, 1994. "Reducing Inequality by Means of Neighborhood Rehabilitation: An Israeli Experience and Its Lessons", Urban Studies, Vol. 31, No. 9, pp. 1465-1479.

המאמר מבוסס על ניתוח נתונים דמוגרפיים ותברתיים שנאספו באמצעות מפקדי האוכלוסין של ישראל. הוא משווה את הנתונים מכל שכונות השיקום עם נתונים רלבנטיים של קבוצת ביקורת מותאמת של שכונות מצוקה שלא נכללו במסגרת הפרוייקט, בנסיון למדוד את השפעת פרויקט השיקום על הסטטוס של שכונותיו ועל הפערים בין תושביהן לבין תושבי ישראל בכללה.

Hazan, Haim, 1983, Dora: A Paradoxical Community.

Elazar, Daniel, E. and Zvi Maron (Eds.), 1992, Urban Revitalization: Israel's Project Renewal and Other Experiences, Jerusalem: The Jerusalem Center for Public Affairs, and Lanham: University Press of America (607 pp.).

הספר כולל כ- 50 מאמרים קצרים העוסקים בהיבטים שונים של השיקום העירוני. יותר ממהציתם סוקרים את הניסיון של פרויקט שיקום השכונות בישראל. יש ביניהם מאמרים כלליים, ואחרים מתייחסים לשכונות ספציפיות, כמו קטמון ומוסררה בירושלים, ולתחומים ספציפיים, כמו שיתוף הציבור, בריאות והינוך.

Hill Moshe (Morris), 1985, Israel's Neighborhood Renewal Program: A Case Study Approach (Neve Israel Neighborhood), Vancouver, University of British Columbia, The Center for Human Settlement (87 p.).

במבוא סוקר המחבר את ההסטוריה והרקע של שיקום השכונות בישראל, מידת הדחיפות של הפרוייקט ומטרותיו. חלקו העיקרי של הפרסום מציג את מקרה שכונת נווה ישראל. הוא מביא את תאור השכונה לפני השיקום, הארגון, התכנון וקבלת ההחלטות שהביאה לשיקום, שיתוף התושבים, אספקת שרותים ותועלתם, ההשפעה על השכונה ומעריך את מידת ההצלחה והכישלון של התוכנית בשכונה.

Hill, Moshe (Morris), Alterman, Rachelle, Carmon, Naomi, Churchman, Arza, and Shechter Mordechai, 1989, "Integrated Evaluation of Israel's Program for Neighborhood Revitalization", in Shefer Daniel and Henk Voogd (eds.), Evaluation Methods of Urban and Regional Plans: Retrospect and Prospect. London: Pion, pp. 61-82.

Lazin, Fredrick, A., 1988, "A Comprehensive Approach to Urban Renewal: The Israeli Experience", Journal of Urban Affairs, X, No. 1, pp. 77-87.

Hoffman, Charles, 1986, Project Renewal: Community and Change in Israel. Jerusalem: Halberstadt Communication, and the Jewish Agency for Israel (152 p).

הספר נכתב בידי עיתונאי, עפ"י הזמנת הסוכנות היהודית. עוסק בדקע לייסודו של פרויקט שיקום השכונות, מתאר את עקרונותיו, תקציביו ופעולותיו בתחומים השונים ומגיב על השאלה: עד כמה שינה פרויקט השיקום את החברה הישראלית. כולל פרק המתאר את הפרוייקט בשכונה ספציפית אחת: שכונת יוספטל שבפתח תקווה.

King, Paul, Orli Hacohen, Hillel Frisch and Daniel Elazar, 1987, Project Renewal in Israel: Urban Revitalization through Partnership, The Jerusalem Center For Public Affairs, University Press of America.

הספר מתאר את החברה הישראלית ותופעות של מצוקה בה. נסקר פרויקט השיקום וצורת ארגונו. במוקד הספר עומדת הערכה של שיתוף הפעולה בין הרשויות בישראל לבין קהילות יהודיות בתפוצות, שאימצו שכונות והשתתפו במימון ובביצוע שיקומן.

Spiro Shimon, E., 1991, "Physical and Social Changes Achieved By Israel's Project Renewal", in: Alterman Rachelle and Goran Cars (eds.). Neighborhood Regeneration: An International Evaluation. London and New York: Mansell, pp. 170-178.

Spiro Shimon, E., 1991, "The Evaluation of Neighborhood Rehabilitation Programmes: Lessons From Israel's Project Renewal", in: Alterman Rachelle and Goran Cars (eds.) Neighborhood Regeneration: An International Evaluation. London and New York: Mansell, pp. 197-208

המאמר מציג את פרויקט שיקום השכונות בישראל והערכותו הארגונית לתהליך ההערכה. כמו כן הוא מסביר את הצורך בהערכה, את שיטות ההערכה שונות והנושאים המוערכים. הוא מבוסס על הנסיון המצטבר של ועדת ההערכה הבינלאומית, שהפעיל פרויקט שיקום השכונות.

The International Committee for the Evaluation of Project Renewal, 1982. Annual Report for 1982. Jerusalem. (52 pp.)

The International Committee for the Evaluation of Project Renewal, 1983. Annual Report for 1983, Jerusalem. (82 pp.)

The International Committee for the Evaluation of Project Renewal, 1985, Summary of Findings And Recommendations, Jerusalem: Ministry of Construction and Housing. (21 p.)

5.4 Institutional and Organizational Aspects

Alexander Ernest, 1987, "Sharing Power Among Organizations: Coordination Models for Analysis and Practice". In: E. Elmsweiler and J. Bryson (eds.). Shared power, University of America Press.

Alexander, Ernest, R., 1980-1982, Slum Rehabilitation in Israel: The Administrative Institutional Context. Haifa: Technion, The Samuel Neaman Institute for Advanced Studies in Science and Technology.

Working Paper No. 1: Definitions and Structural Dimensions of Inter-organizational Coordination: A review and Synthesis.

Working Paper No. 2: Interorganizational Coordination: Framework for Comparative Case Analysis.

Working Paper No. 3: Interorganizational Coordination: Three cases in the U.S.A.

Working Paper No. 4: Interorganizational Coordination: Three cases in Great Britain.

Working Paper No. 5: Interorganizational Coordination: Four cases in Israel.

Working Paper No. 6: Interorganizational Coordination: Three cases (Germany, Sweden, Venezuela).

Working Paper No. 7: Effectiveness in Interorganizational Coordination: A Comparative case analysis.

Working Paper No. 8: Neighbourhood Renewal in Israel: History and Context.

Working Paper No. 9: Neighbourhood Renewal in Israel: The Administrative-Institutional Context.

Alexander, Ernest, R., 1988, Urban Renewal in Israel 1965-1985: Lessons in Planning, Coordination and Implementation, Milwaukee: Department of Urban Planning, University of Wisconsin.

Alterman Rachele, 1988, "Implementing Decentralization for Neighborhood Uplift", Journal of the American Planning Association, vol. 54, No. 4.

Alterman Rachele, 1990, "Implementation Analysis of a National Neighborhood Program: The Case of Israel's Project Renewal" in Carmon Naomi (ed.) Neighborhood Policy and Programs, Past and Present, New-York: St. Martins Press, pp. 123-143.

Alterman Rachele, 1991, "Planning Implementation of Israel's Project Renewal: A Retrospective View", in: Rachele Alterman and Goran Cars (eds.), Neighborhood Regeneration - An International Evaluation, London: Mansell.

המאמר מציג את הרקע להוצרותן של שכונות מצוקה בישראל, לאור המדיניות הקרקעית ומערכת הדיור בישראל. הוא דן בצורך בפרוייקט שיקום השכונות לאחר כשלונם של המדיניות העירונית ואמצעי התכנון השגרתיים להתמודד עם הבעיה, ומעריך את הפרוייקט על פי עקרונותיו שלו ותפוקותיו למעשה.

Lazin, Frederick, A., 1988, "The Influence of Horizontal and Vertical Fragmentation on Social Welfare Policy: The Case of Israel", The Indian Journal of Social Work, XLIX, No. 3, pp. 203-214.

Lazin, Frederick, A., 1990, "The Role of Mayors in Israeli Social Policy Making: The Community Renewal Project", International Review of Public Policy, 2, pp. 109-128.

Lazin, Frederick, A., 1991, "Local-National Relations in a New Nation: The Case of Israel", The Lawyer, 4.

Lazin, Frederick, A., 1992, "Municipal Government and Politics in Israel", Administrative Studies, 11, 76-85.

Lazin, Frederick, A., 1994, Politics and Policy Implementation, Albany: State University of New York.

Lazin, Frederick, A., 1995, "The Study of Policy Implementation: Lessons from Israel's Project Renewal", Governance, 8, pp. 261-280.

5.5 Citizen Participation

Churchman, Arza, 1987, "Can Resident Participation in Neighborhood Rehabilitation Programs Succeed: Israel's Project Renewal through a Comparative Perspective". In: Irwin Altman and Abraham Wandersman (eds.), Neighborhood and Community Environments, New-York: Plenum. pp. 113-162.

Churchman, Arza, 1987, "Issues in Residents Participation - Lessons from the Israeli Experience", Policy Studies Journal, vol. 16, No. 2, pp. 290-299. An expanded version was published as "Resident Participation Issues Through The Prism of Israel's Project Renewal", in: Carmon Naomi (ed.), Neighborhood Policy and Programs - Past and Present, London: Macmillan, pp. 164-180.

Hasson, Shlomo, 1983, The Neighborhood Organization as a Pedagogic Project, Jerusalem: Hebrew University, Institute of Urban and Regional Studies (49 p.).

Iloz-Ayalon, Haim, 1987, Citizen Participation in Israel: Project Renewal and the Impact of Diaspora Involvement, Submitted for the degree of Doctor of Social Welfare in the Wurzweiler School of Social Work, Yeshiva University, New York. Supervised by Shimon Spiro.

המחקר נערך ב- 81 שכונות והתייחס לשנת 1984-5. נמצא מתאם משמעותי בין רמת ההשתתפות של התושבים בשכונות לבין רמת המעורבות של הקהילות היהודיות בתפוצות, שאמצו אותן. מסקנה מרכזית של המחקר היא שאחת ממטרות הפרויקט החשובות, הקמתה של מנהיגות מקומית מייצגת, הושגה רק במספר מקרים קטן.

5.6 Housing

Carmon Naomi and Tamar Gavrieli, 1987, "Improving Housing by Conventional versus Self-Help Methods: Evidence from Israel" Urban Studies, Vol. 24, No. 4, 1987, pp. 324-332.

המחקר בחן את שתי הדרכים האופייניות לשיפור תנאי דיור בישראל - "הפתרון הממסדי" המתבצע על ידי ארגונים כמו "עמידר" מול "הפתרון הספונטני", המתבצע על ידי הדיירים. נערכה השוואה של האוכלוסיות הבוחרות בפתרונות השונים. שני התהליכים תוארו ונותחו וכן תוצאותיהם והשלכותיהם על המשפחות והשכונות. גובשו המלצות ליישום במסגרת פרויקט השיקום.

Carmon, Naomi and Oxman, Robert, 1986, "Responsive Public Housing: An Alternative for Low-Income Families", Environment and Behavior, Vol. 18, No. 2, pp. 258-284.

סדרת מחקרים על דיור ציבורי בישראל השפו תהליך נפוץ של הרחבת זירות קטנות בידי בעליהן, אנשי מעמד העובדים בדרך כלל. נערכה בדיקה אמפירית בגבעת אולגה, שאפשרה זיהוי הגורמים המסייעים לתהליך זה והערכה של התועלות הרבות הטמונות בו עבור הדיירים, השכונה ומלאי הדיור של המדינה בכללה. לבדיקה זו (שנערכה ב- 1981) היתה השפעה על ההחלטה למסד תכנית להרחבת זירות במסגרת פרויקט שיקום השכונות.

Carmon, Naomi, 1990, "Long Range Impacts of Neighborhood Rehabilitation", Architecture of Israel, No. 6, pp. 20-32, (English and Hebrew).

Carmon, Naomi, 1992. "Housing Renovation of Moderately Deteriorated Neighborhoods: Public-Individual Partnership in Israel and its Lessons", Housing Studies, Vol. 7, No. 1, pp. 56-73.

המאמר סוקר את תכניות הדיור העיקריות שהפעיל פרויקט שיקום השכונות: מכירת זירות לדייריהן, שיפוצים חיצוניים והרחבות דיור. מידת האפקטיביות של התכניות מוערכת על פי כמות הביצוע, אחוז הנהנים וזהותם, שביעות רצון, סיכויי שמירת השיפורים בעתיד והסיכוי שהשיפור הנוכחי יניב שיפורים נוספים בעתיד. המאמר מסתיים בהצגת אסטרטגיה כוללת לחידוש הדיור ודן ברלבנטיות שלה לישראל ומדינות אחרות.

Carmon, Naomi, 1992, "Affordable Decent Housing: Expanding the Stock through Assisted Upgrading by Incumbent Residents". In: Kilmartin, L., and H. Singh (eds.), Housing in the Third World: Analysis and Solutions, New Delhi: Concept Publishing Company, 1992, pp. 291-316.

Lerman, Robert, Eli Borukhkhov and Dan Evron, 1985, Project Renewal Housing Initiatives. Their Impact on Housing Conditions and Housing Values, Jerusalem: Brookdale Institute.

5.7 Education

The Jewish Agency for Israel, 1989, Education Plus, Jerusalem: The Jewish Agency for Israel, Renewal and Development Department.

5.8 Employment

Gottlieb, Avi, 1985, Work Groups in Project Renewal: A Comprehensive Report, Tel Aviv: Tel Aviv University, Institute for Social Research at the Department of Sociology and Anthropology. (99 p.)

מחקר אמפירי שבדק פעולתן של 16 קבוצות עבודה לנוער שוליים, שהופעלו במסגרת פרויקט התחדשות השכונות בשנים 1982/83.

5.9 Relationships with Twinned Communities Abroad

King, Paul, Orli Hacothen, Hillel Frisch, and Daniel Elazar, 1987, Project Renewal in Israel: Urban Revitalization through Partnership, The Jerusalem Center for Public Affairs, University Press of America.

הספר מתאר את החברה הישראלית ותופעות של מצוקה בה. נסקר פרויקט השיקום וצורת ארגונו. במוקד הספר עומדת הערכה של שיתוף הפעולה בין הרשויות בישראל לבין קהילות יהודיות בתפוצות, שאימצו שכונות והשתתפו במימון ובביצוע שיקומן.

Elazar, Daniel, 1983. The Extent, Focus, and Impact of Diaspora Involvement in Project Renewal, (Part I, Part II and Part III), Jerusalem: Jerusalem Institute for Federal Studies, (225 p.).

הדו"ח סוקר את הבעיות הכרוכות ביחסי התאומות בין שכונות וערי השיקום ובין הקהילות בחו"ל. הוא מציג מדד של התערבות ומרכיבי ההתערבות - תקציב, ביקורים, ייצוג הקהילה והתנדבות. הדו"ח מביא מסקנות לגבי מידת ההתערבות הנחוצה.

Iloz-Ayalon, Haim, 1987, Citizen Participation in Israel: Project Renewal and the Impact of Diaspora Involvement, Submitted for the degree of Doctor of Social Welfare in the Wurzweiler School of Social Work, Yeshiva University, New York. Supervised by Shimon Spiro.

המחקר נערך ב- 81 שכונות והתייחס לשנת 1984-5. נמצא מתאם משמעותי בין רמת ההשתתפות של התושבים בשכונות לבין רמת המעורבות של הקהילות היהודיות בתפוצות, שאמצו אותן. מסקנה מרכזית של המחקר היא שאחת ממטרות הפרויקט החשובות, הקמתה של מנהיגות מקומית מייצגת, הושגה רק במספר מקרים קטן.

5.10 Retrospect

Alterman, Rachelle, A Retrospective View of Israel's Project Renewal: Lesson for Planning for New Immigrants in the 1990's, Haifa: Technion, The Samuel Neaman Institute for Advanced Studies in Science and Technology.

Alterman, Rachelle and Goran Cars (editors), 1991, Neighborhood Regeneration - An International Evaluation, London: Mansell.

קובץ מאמרים שנכתבו ע"י חוקרים ממדינות שונות - ישראל, שבדיה, קנדה, ארה"ב, בריטניה, צרפת, גרמניה, הולנד והונגריה. המאמרים מתארים תכניות לאומיות לשיקום שכונות מצוקה ועוסקים בדילמות של הערכת תכניות כאלה והעברת הניסיון הנאגר ממדינה למדינה.

Carmon, Naomi (editor), 1990, Neighborhood Policy and Programs: Past and Present, New York, St. Martins; London, Macmillan.

קובץ מאמרים, הסוקרים את הניסיון הבינלאומי והישראלי בשיקום שכונות מצוקה. הקובץ מחולק ל-6 חלקים: סקירות כוללות, תכניות לאומיות לשיקום שכונות, היבטים ארגוניים וביצוע, שיתוף תושבים והעצמתם, תכניות עכשוויות בארה"ב, חשיבה לקראת העתיד. בקובץ נכללים 4 מאמרים, המתמקדים בפרויקט שיקום השכונות הישראלי.

Carmon, Naomi, 1996, Urban Renewal and Neighborhood Regeneration: Past Experience and Lessons for the Future, Haifa: Technion, the Center for Urban and Regional Studies. (40 pages).

ניתוח מקיף של מדיניות חידוש פניהן של ערים ושכונות במדינות העולם המערבי, בעיקר בארה"ב ובריטניה, ושיבוצו של פרויקט השיקום הישראלי בקונטקסט הכולל. מוצגים שלושה דורות של מדיניות: הדור הראשון - הריסה, פינוי התושבים ובניה מחדש, הדור השני - שיקום של האוכלוסייה הנוכחת במבנים הקיימים, הדור השלישי - פיתוח כלכלי, עם התייחסות מועטה לתושבים. פרויקט שיקום השכונות שייך לדור השני. הפרסום סוקר את הפרויקט ושניים ממחקרי ההערכה המקיפים שלו, ומגיע למסקנות בדבר מה שאפשר ואי אפשר להשיג בעזרת תכנית מעין זו. לבסוף, מוצגות המלצות לעתיד.

Carmon, Naomi, 1998, "Neighborhood Regeneration: The State of the Art". Accepted for publication in the Journal of Planning Education and Research.

גרסה מתומצתת של הפרסום הנ"ל.

Project Renewal in Israel

1979 – 1994

Annotated Bibliography
In Hebrew and English

Naomi Carmon

with

Ilana Shafran and Arye Hershcowich

The Samuel Neaman Institute for
Advanced Studies in Science and Technology

The Center for Urban and Regional Studies
Faculty of Architecture and Town Planning

TECHNION - ISRAEL INSTITUTE OF TECHNOLOGY

project from the start of actual work in the neighborhoods (1979) to the early nineties.

- A. Combined physical and social rehabilitation – simultaneous handling of physical and social problems in the neighborhood by coordinating activities of all the governmental, municipal and other organizations operating in the selected area. The coordination was supposed to encompass services including physical infrastructure and housing, education, welfare, employment, health, culture, religion and community organization.

Rationale: A community becomes distressed as a result of the combination of physical and social factors; handling of these factors separately was unsuccessful in the past, so that it is considered desirable to attempt an integrated approach to them.

- B. Avoiding the relocation of people from their homes and demolition of old buildings – it was decided to choose urban neighborhoods which are entirely (or almost entirely) residential. Apart from exceptional cases, the activity was directed towards rehabilitation of the population currently residing in the neighborhoods and renovation of the existing housing stock.

Rationale: Past experience in Israel, the United States and other places showed that in most cases the combined social and economic costs of demolition, relocation and new construction is much higher than their total benefit.

- C. Resource allocation based on neighborhood need as a supplement to support for the needy, in accordance with personal or family eligibility criteria. The significance of this is that all residents of neighborhoods designated “distressed” would receive significant public support, and not just “the weak” among them. This is an unusual approach towards the allocation of social services, a kind of compromise between universal and selective allocation.

Rationale: This principle was adopted, even though it creates a problem of equity within the neighborhood and between neighborhoods. An internal problem is caused by the decision to help “strong” families in the neighborhood, instead of using all the public support for assisting the

PROJECT RENEWAL IN ISRAEL

1979 – 1994

ANNOTATED BIBLIOGRAPHY

IN HEBREW AND ENGLISH

Naomi Carmon

with

Ilana Shafran and Arye Hershcowich

PROJECT RENEWAL IN ISRAEL

1979 – 1994

ANNOTATED BIBLIOGRAPHY

IN HEBREW AND ENGLISH

Naomi Carmon

with

Ilana Shafran and Arye Hershcowich

Copyright © 1996
by the authors and
the S. Neaman Institute, Haifa 32000

ISBN 965-386-018-6

No part of this book is to be copied or xeroxed without written permission beforehand from the authors and the publisher.

Printed in Israel

Table of Contents

(Ch. 1 and 5 in English)

(Ch. 1 to 4 in Hebrew)

English Side

Preface	1
Part 1: Presentation of Project Renewal and its Research	3
1. Project Renewal and its Research.....	3
1.1 Project Renewal Objectives	5
1.2 Project Renewal Principles of Operation	6
1.3 The Organizational Structure of Project Renewal.....	10
1.4 Project Renewal Scope, Budget and Areas of Activity	12

Hebrew Side

Part 2: Bibliography: Hebrew publications, by Subject	18
2. General: Policy, Planning and Implementation	19
2.1 Background Publications.....	19
2.2 Renewal Policy and Planning Guidelines	20
2.3 Neighborhood Selection.....	22
2.4 Implementation Reports	22
3: Evaluation Research and Other Work: Annotated Bibliography	23
3.1 Comprehensive Research And Aggregated Effects	23
3.2 Methods And Tools For Evaluation.....	27
3.3 Institutional And Administrative Aspects.....	28
3.4 Public Participation	29
3.5 Residence And Physical Infrastructure	31
3.6 Education	33
3.7 Employment And Economic Entrepreneurship.....	35

3.8	Welfare Services And Handling Of Delinquency	35
3.9	Special Groups: Women, Adolescents, The Elderly, New Immigrants, Arabs.....	36
3.10	Relationships With Adopting Communities Of The Diaspora	38
4.	Project Renewal in Specific Neighborhoods:	
	Plans, Follow-Up Research and Evaluation.....	39
	This chapter is arranged alphabetically according to the names of the settlements and neighborhoods	
Part 3:	Bibliography: English Publications, by Subject, Partly Annotated	60
5.1	Background.....	62
5.2	Introduction to Project Renewal	63
5.3	Comprehensive Analysis.....	64
5.4	Institutional and Organizational Aspects.....	67
5.5	Citizen Participation	68
5.6	Housing.....	69
5.7	Education	69
5.8	Employment.....	70
5.9	Relationships with Twinned Communities Abroad	70
5.10	Retrospect.....	70

PREFACE

The collection of references in this partly annotated bibliography is intended to serve as a tool for researchers and students who want to know and understand "The Program For Neighborhood Regeneration And Renovation In Israel" which was named Project Renewal. Research into this large-scale and broad-aim program affords familiarity with urban and socio-economic developments and with public decision-making processes in Israel. Many lessons can be drawn from this extensive research, including identification of the goals which can and cannot be promoted by means of specific planned interventions.

The bibliography primarily contains publications from the years 1979 to 1994. While the project was initiated in 1976, its realization on a wide scale began in 1979. Formally speaking, the project was still in existence at the time this bibliography was compiled (1996), but from 1993 on, its character has changed. The Jewish Agency, which ran an important part of its social projects, has (almost) left it. Hence, the social programs were sharply reduced, and the main one among them ("Tnufa" Program) focuses on personal mobility (education and employment) rather than on community services. Moreover, it has extended its operation to distressed regions (regional councils) in the rural sector, while originally it was aimed at urban neighborhoods only. Therefore, this is no longer the project of the 1980s – the one described below which was the subject of many works mentioned in this collection. Accordingly, we have attempted to include the majority of publications up to 1994, although we have not ignored several important later publications.

This bibliography is far from complete. We were not able to obtain everything published relating to the project and we will be grateful to those who can draw our attention to missing items. We will make an effort to include them in a future update. Furthermore, the items do not all appear with the same degree of detail. Many are annotated, especially those in the chapter on evaluation research, but most are printed without comments. Occasionally, a detail is missing (such as the location or name of the publisher). We could have omitted incomplete items, of course, but preferred to present them in their partial form.

Most of the items appear in the list only once, but there are a few which were included twice, because we felt it important to mention them under two different headings. Generally speaking, we included only publications directly related to Project Renewal and its neighborhoods, but the list also includes a few background documents on the regeneration of distressed neighborhoods which were published prior to the announcement of the project. In addition, several items mentioned relate to distressed neighborhoods not included in the project, particularly in the large cities.

The bibliography includes a special chapter on published books and articles in English. Most of these items were published only in English and contain material not published in Hebrew. For this reason, they are essential for Israeli researchers and students interested in the subject. At the same time, they will serve as a basis for the work of the many researchers and planners from abroad, who approach us with questions, and who want to become familiar with the Israeli project in order to learn the lessons it may offer for public policy in general and urban regeneration in particular.

I would like to thank the Samuel Neaman Institute of Advanced Studies in Science and Technology, affiliated to the Technion, which provided support for research related to Project Renewal from its early days (1978) and over the course of many years. Their continued support is expressed in the publication of this paper.

Thanks to Ilana Shafran who, as a student working towards her Masters degree in Urban and Regional Planning, prepared the basis for this published list; a major portion of the comments on the articles, most of which appear in the chapter on evaluation research, were written by her. Arye Hershcowich, a doctoral candidate in the same Technion graduate program, invested time and effort in enhancing the list. Hanita Shoovi, a Masters student in this field, contributed towards completion of the work. Many of my colleagues helped us to locate source material and I wish to express my thanks to them for their assistance. Special thanks are extended to Solly Heimberg, head of research and information in the Division of Neighborhood Social Rehabilitation of the Ministry of Construction and Housing.

1. PROJECT RENEWAL AND ITS RESEARCH

"The Program For Neighborhood Regeneration and Renovation In Israel" is a unique project in its scope and character and in the spread of published research and articles related to it. This chapter starts with a presentation of the Israeli project, in the international context of initiatives for regeneration of deteriorating neighborhoods, and it is in this context that its objectives and principles will be examined. Following this, the broad scope of the project will be reviewed with respect to time, geographical spread, the population encompassed by it and the funds invested in it. Finally, I shall depict the wealth of research material which has been amassed throughout the project and we will evaluate its impact on the accumulation of theoretical and practical knowledge.

Distressed urban neighborhoods were created with the development of the industrial city. Since the middle of the nineteenth century, researchers and planners have devoted attention and effort to them. But it was only in the thirties of this century that programs of broader scope, initiated by public authorities (national and local governments), began to appear. The common goal, both in Europe and in the US, was urban regeneration, i.e., stopping deterioration and generating processes of renovation and improvement

The first generation of urban renewal programs, which earned the dubious title of "the Bulldozer Era", dealt with relocation of residents, demolition of buildings and new construction (not necessarily for the former residents) in the cleared areas. In many cases, especially in the United States, the relocated residents were forced to move into other distressed neighborhoods, where crowding increased and the price of housing rose. In places where the relocation was carried out in orderly fashion, as in Great Britain and in Israel, the residents were generally settled in "neighborhoods of relocatees", which due to a high concentration of social problems became distressed neighborhoods from the day of their creation. Urban renewal of this first generation type had a harsh impact on families and communities who were forced to relocate to homes which were physically and culturally unsuitable for them. Nor did the authorities

or private investors who took part in these processes profit as a rule. Implementation of such projects typically dragged out for decades (twenty to forty years) and their economic costs were far greater than expected.

Israel's "Authority for Construction and Relocation of Regeneration Areas" belonged to this first generation of urban regeneration. The main program (virtually the only program) carried out within its framework was the relocation and construction of Kfar Shalem in Tel Aviv. Work on the program started at the beginning of the sixties and it is still continuing. Recently, the local manager of the project has announced that he hopes to complete the project by the year 2000. The Naveh Eliezer neighborhood, in which the first relocatees from Kfar Shalem were settled, although providing fairly decent housing for its residents, was from the beginning actually a distressed neighborhood because of the concentration of distressed families. It was among the first eleven neighborhoods included in the mid-seventies (about a decade after its establishment) in the new program for neighborhood regeneration. The lesson which should be drawn from the experience in Kfar Shalem, as from other projects of the first generation in other countries, is that the social and economic costs (in actual and alternative terms) of demolition, relocation and reconstruction of old neighborhoods are usually much higher than their benefits.

The second generation of renewal programs took shape as a reaction to the severe criticism levied in many countries at projects of the first generation type. These second generation programs, such as Model Cities in the U.S., Neighborhood Improvement Program in Canada, and Neighborhood Social Development Policy in France, emphasized the need for solutions to social problems in parallel with the physical problems, supported rehabilitation of the incumbent population in the existing buildings (instead of demolition and relocation), and encouraged participation of the population in the planning, financing and implementation of the regeneration. Project Renewal is a typical second generation program. The rest of this chapter will focus on Project Renewal. The third and current generation of regeneration initiatives will not be reviewed here.

1.1 Project Renewal Objectives

Unlike other countries which instituted projects for urban renewal and regeneration of distressed neighborhoods, and in contrast with the activity of the government of Israel in 1965, which passed a special law for "construction and relocation in renewal areas", no special legislation was passed for the extensive renewal activities at the end of the seventies and eighties. Project Renewal leaders preferred to operate within a less rigid and binding framework. In retrospect, there are those who maintain, that from the outset they intentionally avoided legislation and the declaration of clearly defined objectives, in order that each of the many partners in this enterprise would be able to attribute goals to its activities which suited its aspirations and its requirements, and in this way increase its actual activity.

Hence, there is no officially accepted formulation of the objectives of Project Renewal. But, for the purpose of evaluating the success of the project, which is based in part on the degree to which it has achieved its goals, the objectives were identified and phrased. The identification was based on reading many documents and on questioning dozens of project officials, on both national and local levels. Among all of these, there was a general consensus with respect to the following objectives of Project Renewal:

- A. Reduction of the socio-economic gap in the Israeli society by means of:
  - Improvement in the physical and social services in the neighborhoods;
  - Promotion of social mobility of individuals among the residents of the neighborhoods;
  - Increase responsibility on the part of the residents for life in the neighborhoods;
- B. Stabilization of the neighborhoods and prevention of future deterioration;
- C. Integration of the neighborhoods with the urban fabric surrounding them.

The first two objectives remained in effect throughout the entire course of the project, while the third – integration with the urban fabric – was added in the late eighties, as part of the accumulated understanding of the eighties.

Anyone familiar with urban renewal programs in other countries will be able to distinguish the difference between those programs and the Israeli program. In contrast with emphasis placed on economic and urban functioning goals in other places, like fostering productive use of urban land (U.S.) or renovation of the housing stock (Great Britain), Israel placed heavy stress on social objectives. But the achievement of the social objectives was linked to defined territories, i.e., the selected neighborhoods. Hence, Project Renewal was directed simultaneously towards improvement of the condition of people (the residents) and places (the neighborhoods).

1.2 Project Renewal Principles of Operation

The basic principles of Project Renewal were shaped at the outset by “the social policy team” at the Deputy Prime Minister’s office. This team, headed first by Professor Daniel Shimshoni, assisted by Dr. Amos Avcgar and Dr. Nahum Ben-Elia, who received a main part of their professional training in the United States. This characteristic applied to their consultants as well during this initial period, which included the late Moshe Hill, professor and city planner, and Naomi Carmon, the author of this paper. This was the main reason that the basic principles of Project Renewal were greatly influenced by the American Model Cities program, initiated by President Lyndon Johnson at the end of the sixties. Many people believed that this was potentially a good and beneficial program. But it never registered real achievements, because of bureaucratic difficulties and because it was halted after a short time by the Republican Administration of President Richard Nixon. The Israeli planners attempted to learn from the American experience and create, on the basis of similar principles, a more successful program of action.

From the start, the operation principles of Project Renewal were clearer than its objectives, but even in this respect, no official permanent and binding list was ever published. Rather, different sources contain different formulations. The following version includes seven operation principles, presented here with a summary of the rationale behind each of them. These principles guided the

"weaker" ones; the justification for this is that providing those "strong" households with a motivation to continue living there, and halting the process of negative selection of residents ("the strong" leave and "the weak" remain), is considered an essential precondition for neighborhood renewal. Between neighborhoods, a problem is created because the method results in a flow of substantial public assistance to some of the neighborhoods (those selected for the project), while withholding it from others which are also in need. Among the reasons offered for justifying this method is the belief that concentration of resources is more effective than broad dispersal and also the assumption that rehabilitation of neighborhoods provides many benefits both to the residents of the renewal sites and to other communities (externalities). Furthermore, adoption of this principle was accompanied by the declaration that Project Renewal will gradually reach all of the distressed neighborhoods in Israel.

- D. Decentralization and residents' participation – it was decided that many of the renewal decisions would be made at the local level, especially with the neighborhood steering committees, in which 50% of the voting rights were delegated to the residents of the neighborhood.

Rationale: Behind the aim of involving the neighborhood residents lie both ideological and pragmatic considerations. In Project Renewal this aim served both as an objective in itself and as a means of achieving other social goals, including the reduction of dependency and the attainment of some degree of cooperation with the locals.

- E. Intensive and temporary treatment – concentrating supplementary resources in a few specific areas (instead of spreading them among many neighborhoods) and for quite a short, defined period. The idea was for the project to "get out" of the neighborhoods receiving care after five years.

Rationale: The intensity was expected to extract the neighborhood from its distress and bring it to a point at which it could henceforth continue advancing on its own, or at least maintain its improved condition without special public support; the temporality was designed to release resources for the support of other neighborhoods which were waiting for assistance.

- F. Preventing the creation of new institutional mechanisms – it was decided that the planned activity would be implemented through existing mechanisms in the offices of the central government and local authorities, without creating special mechanisms for Project Renewal.

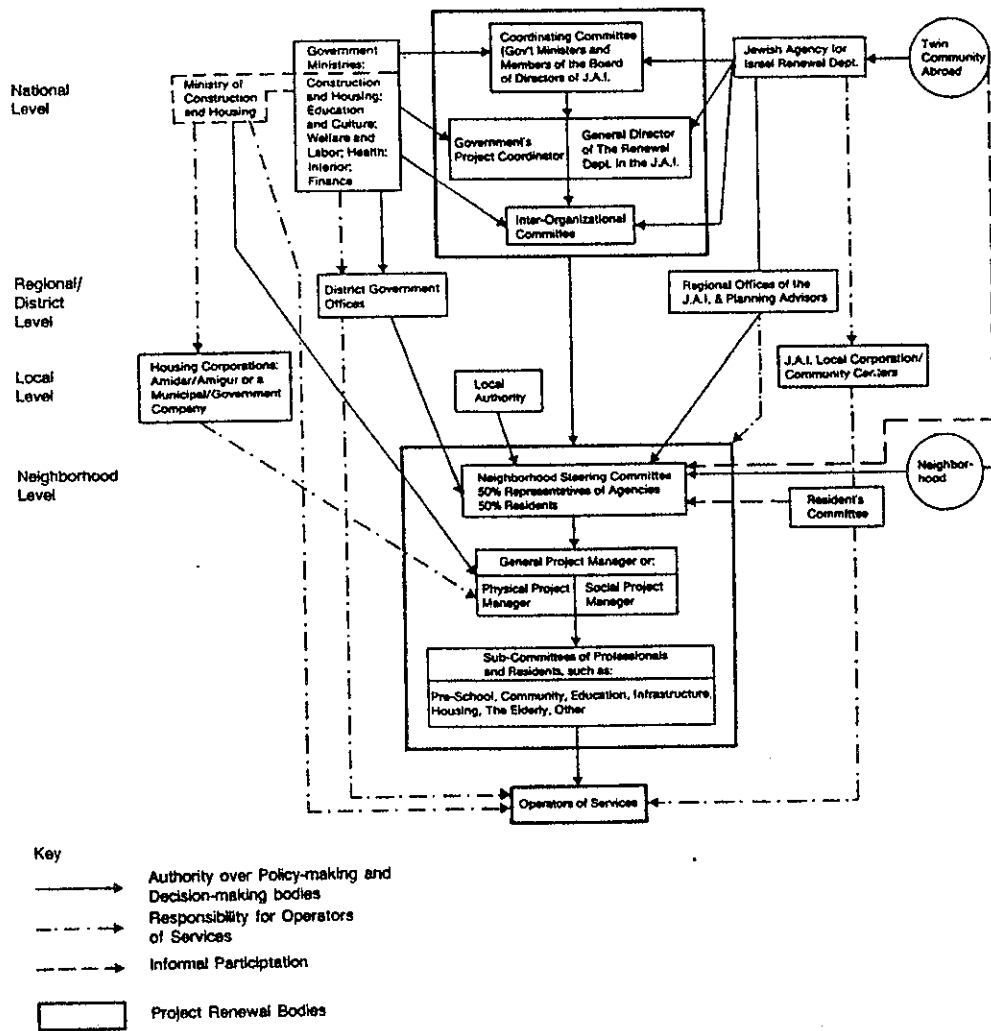
Rationale: On the one hand, immediate financial savings; on the other, a means of ensuring continued activity after the temporary project had been discontinued in the neighborhood.

- G. Cooperation for financing and implementation of the program between Israel and the Jewish communities of the Diaspora, represented by the Jewish Agency.

Rationale: Participation of the Diaspora communities was intended both to reinforce ties within the Jewish people and to increase the financial means placed at the disposal of the project.

1.3 The Organizational Structure of Project Renewal

Organizational Diagram Of Project Renewal

The organizational structure of Project Renewal, presented in the following diagram, was designed in 1978-79. From the outset, it was decided that the project would be run jointly by the Government of Israel and the Jewish Agency and, in practical operational terms, by a project coordinator from the government and the managing director of the Jewish Agency's Department for Neighborhood Regeneration. The "inter-institutional committee" established by these two entities functioned for many years as the real manager of the project. For a long time, coordination between the two remained on a reasonably good level (a surprising finding, when compared with other areas of activity of the Jewish Agency in which cooperation was not achieved between the Agency and the government). This relationship continued to the end of the eighties. In the nineties, the Jewish Agency continues to invest small sums in Project Renewal, but the special department which dealt with the project has been combined with another department which is now involved with regional development, and not with neighborhood renewal.

The main organizational change introduced by Project Renewal lies in establishing the principle of residents involvement in the decision making process. This principle was expressed in the creation of the 22-member neighborhood steering committee, in which 50% of the voters had to be residents of the neighborhood who were not employed by the project. The decisions of this body were based on recommendations formulated by its sub-committees, whose members were neighborhood residents side by side with professionals.

There was a declared intention to give local authorities major functions in Project Renewal, but the actual meaning of this intention was unclear. The mayor (or his representative) was appointed chairman of the neighborhood steering committee, but in practice, major decisions were taken as a result of direct contact between the national and neighborhood echelons, without participation of the municipal authority. Over the years, the involvement of the local authorities in the project increased. Positive balance of interests, it seems, helped establish a proper relationship between them and the various entities of Project Renewal.

1.4 Project Renewal Scope, Budget and Areas of Activity

The agencies involved with Project Renewal usually presented it as the primary social program of the government of Israel at the beginning of the eighties. With respect to the size of the population assisted, it was truly a large-scale project.

At its inception in 1976/77 (when the Labor Coalition was still in power), the project covered 11 neighborhoods; in 1977/78, the number reached 29; in 1979, 36 more neighborhoods were added and in 1980, a further 5. In 1982, 14 neighborhoods were added to the program and in 1987 additional 12. By the end of the eighties, therefore, the project had reached 100 urban neighborhoods throughout the country, from Kyriat Shmona in the north to Eilat in the south. Of these, 22 settlements, most of which were development towns were included entirely. Project managers maintained that the number of residents in the 100 neighborhoods totaled about 700,000, of the approximately 4 million citizens living in Israel at that time. In the early nineties some 50 more neighborhoods were gradually added to the project, while a similar number were removed from the list.

Project Renewal encompassed, therefore, a significant portion of the population of the State of Israel. It is important to indicate that during most of the years the project was applied almost exclusively to Jews. For many years, only one neighborhood in which the majority of the residents were Arabs (Wadi Nisnas in Haifa) was included, and a few other mixed neighborhoods (such as Banit in Lod). The explanation offered for this was that the Jewish Agency could not assign funds to a non-Jewish population. Starting in 1987, following the inclusion of the Ajami neighborhood of Tel Aviv-Jaffa as well as all of the towns Lod and Ramleh within the project, the size of the Arab population which received assistance increased, although a real increase in the number of Arab neighborhoods and residents in the project began only in 1993.

Vast resources were invested in Project Renewal. The cumulative budget for 18 years of operation (see Table 1 below) reached one and a half billion dollars, of which approximately half were spent on physical improvements to dwellings and infrastructure, while the other half was spent on social services, buildings to house them and equipment to be used by those services.

Table 1: Project Renewal Cumulative Budget, 1978-1995 (millions of dollars)

Total	1,460	100%
Housing and infrastructure	710	49%
Social services activities	490	33%
Construction for social services	260	18%

Data provided by Hagit Hovav, Head of the Neighborhood Social Rehabilitation Department at the Ministry of Housing and Construction.

With respect to the magnitude of investment in Project Renewal, four periods can be distinguished (see the accompanying diagram, expressed in terms of 1992 NIS, see Figure, p. 11 Hebrew section):

- 1977-79   Relatively small initial investments, almost entirely in physical improvements, mainly housing
- 1980-84   Peak period of the project; annual budgets on the order of 600–750 million NIS, of which about 40% funded by the Jewish Agency
- 1985-90   Following major budget reductions, annual budgets dropped to about 250 million NIS, about half from the Jewish Agency, i.e., more than half went to social services
- 1991-96   Despite the addition of new neighborhoods, the annual budgets for all neighborhoods and their programs did not exceed 170,000 NIS; the portion of the Jewish Agency is very small; small additions are made to the budget for the special program of "Tnufa" – a socio-economic program of the Ministry of Housing and Construction.

The reduction in Project Renewal's budget over the years was especially prominent in relation to the number of neighborhoods included in the project each year; in 1982 each neighborhood received on average about 1.8 million NIS, in 1987 - about 0.8 million NIS, and in 1994 - only about 0.4 million NIS.

As stated above, throughout the years approximately half of the total Project Renewal budget was devoted to social services. About two thirds of this half were allotted to "social activities" and the rest to the construction, renovation and equipping of buildings for these activities. Table 2 shows the different areas of the "social activities" and the amounts of money budgeted for them in the decade between 1982 and 1992. The most prominent change that took place in this period was the transition from emphasis on "complementary education" (enrichment lessons in nature, literature, art, etc.) to emphasis on "formal reinforcing education" (extra hours in mathematics, Hebrew and English). Another interesting change was the tripling of small budgets to increase employment of neighborhood residents.

Table 2: Allocations for Social Activities According to Area of Activity
Government and Jewish Agency budgets, 1982-1992 (in percentage)*

Area	Total	Pre-school education	Reinforcing formal education	Supplementary education	Distressed youth	Employment	Adults supplementary education	Welfare families and individuals in danger	Community development	Health and the elderly
Year										
1982	100.0	14.7	12.9	30.6	3.0	3.0	11.9	2.8	8.9	12.3
1983	100.0	13.7	18.5	27.0	4.8	4.2	10.1	1.7	8.9	11.1
1984	100.0	15.3	13.6	17.1	7.1	3.8	9.9	2.1	8.8	22.3
1985	100.0	14.5	22.6	20.2	5.8	6.3	7.8	4.9	7.0	10.9
1986	100.0	14.6	22.1	18.3	5.7	8.2	5.9	6.2	8.1	10.9
1987	100.0	16.8	19.8	17.7	6.3	8.1	5.0	6.3	8.3	11.7
1988	100.0	18.7	22.3	12.9	6.4	5.8	5.5	6.2	9.9	12.3
1992	100.0	21.1	25.6	7.0	10.3	9.0		7.6	12.0	7.2

* According to verification by the inter-institutional team for programs submitted by the neighborhood steering committees

The other half of Project Renewal's budgets was allotted to housing and physical infrastructure projects: storm drains, sewers, paving of internal roads and sidewalks, street lighting, street furniture, etc.

Most of the physical budget was invested in housing improvements. In the eighties, the physical renewal area included approximately 130,000 residential units, about half of which were in Tel Aviv and the central region of the country and the rest in the regions of Jerusalem, Haifa, the Galilee and the Negev (the residents of an additional 22,000 units are included in the social rehabilitation areas). By the end of December 1991, approximately 76,000 of apartments in renewal areas had undergone external renovation (roof sealing, facade painting, stairwell repairs, landscaping, etc.) – about half of them by the public management companies and half by the “do it yourself” method. Internal renovations had taken place in about 12,300 apartments, most of them by tenants (as opposed to owners of the apartments) and a further 3,200 in housing units of elderly people; close to 25,000 apartments had undergone the most significant housing improvements - enlargement (of these, about 1,000 were amalgamations of smaller apartments), almost all of them by owner-occupiers. The Jerusalem region was outstanding in the extent of its external renovations, while the number of enlargements was somewhat higher in the central region in comparison with the other regions (according to data received from the department of neighborhood rehabilitation in the Ministry of Housing and Construction).

A breakdown of the budgets for physical infrastructure and housing improvements is shown in Table 3. According to this table, 20-30% of the annual budget went to physical infrastructure, 10-36% to planning, supervision and administration (note the gradual increase), and the rest to housing improvements. Among housing improvements, external renovations took the greatest share.

The combination of information presented in the tables above indicates the broad scope of Project Renewal, which was involved in almost all of the problematic physical and social aspects of its neighborhoods. This spreading was reasonable at the beginning of the eighties, in the days of the big budgets, but not so in later

years. The number of neighborhoods receiving assistance in the nineties is approximately 100 and the total reduced budget for each neighborhood is divided among dozens of areas and activities. Under these conditions, the ability of Project Renewal to bring about significant changes in the neighborhoods has declined greatly.

**Table 3: Orders Placed by the Ministry of Housing and Construction
According to the Components of Expense and Budget Year (in percentage)**

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Infrastructure	21.2	21.4	20.2	18.5	23.1	20.9	30.1	32.9
External renovations	27.6	33.7	33.4	39.2	16.7	41.6	36.1	37.4
Internal renovations	19	2.4	2.6	1.3	0.7	0.2	3.5	2.8
Expansion of rented apartments	12.9	7.2	8.7	6.5	13.3	2.9	0.9	0.6
Amalgamation of apartments	0.3	0.3	0.1	0.1	0.6	0.3	-	-
Landscaping in the yards	4.7	7.0	4.0	6.3	3.1	0.4	4.6	0.8
Weatherproofing	0.9	0.5	2.1	4.0	1.9	1.7	-	-
Relocation	2.6	5.9	4.0	1.7	-	-	-	-
Purchase of apartments for public renting	8.9	5.5	11.4	8.2	2.8	14.5	-	-
Renovation of commercial centers	0.7	1.4	0.3	0.6	0.7	0.2	0.3	0.5
Renovation and construction of public buildings	4.1	2.2	1.3	0.3	0.9	0.2	1.0	-
Planning, supervision and administration	10.9	13.4	14.2	14.1	36.3	27.1	23.5	25.0
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Note 1: This table does not include loans for enlargement of apartments, which came from a different source in the Ministry of Housing and Construction.

Note 2: Because the data were furnished in current NIS, whose value has changed in the course of time, it was not possible to derive multi-annual totals.

Source: Hagit Hovav (1988) Project Renewal – Report of Implementation for 1987, Jerusalem, Ministry of Housing and Construction and The Jewish Agency.

The designers of Project Renewal at the end of the seventies believed that it was important to follow up the program with research to evaluate its implementation and its success in achieving its objectives. In 1980, the Government of Israel and the Jewish Agency agreed to appoint an independent evaluation committee of experts from Israel and other countries. It was allotted \$700,000 and it commissioned a series of research projects. The largest of these was the comprehensive evaluative research (1982-1985) which studied organizational and economic aspects of the project, analyzed its special process of resident participation, its outputs, and its goal achievement. This research was assigned to researchers from the Neaman Institute of the Technion and was carried out by the author of this paper and her colleagues. The first list of publications related to Project Renewal were composed in this study's framework, and it served as a basis for the present collection.

The international evaluation committee of Project Renewal also commissioned a number of anthropological research studies, a households survey, and several other specific research projects of the project contributions to housing, education, and community and leisure services. In this impressive assortment of projects, recorded below in the annotated sections of the evaluative research, the reader will find a variety of analyses of the subjects and areas handled by Project Renewal. Many of these analyses have also been published in English.

In addition to the analytical work, in the course of the years, dozens of descriptive research studies of certain programs and neighborhoods were carried out. These are presented in Part 3 below. It is doubtful whether any other social projects in Israel (and probably anywhere else in the world) have been fully documented as has been Project Renewal.

The intensive research into the neighborhoods and Project Renewal activity in them has contributed to the management of the project in the various neighborhoods, by supplying useful data for the annual and multi-annual planning of project operations. More important in the long run is its contribution to the cumulative scientific and professional knowledge of the processes of physical and social-spatial urban change, and of urban management, especially management in cooperation with local residents. The research of Project Renewal

has thrown new light on the strengths and limitations of planned intervention in urban systems.

In retrospect, the most significant practical contribution derived from the research done on the distressed neighborhoods of Israel and their rehabilitation is related to the process of "self-help housing rehabilitation" – in plain words, expansion and renovation of old apartments with their owner-occupiers initiative and with public assistance (regulatory and/or financial). The pioneering work done on this subject was carried out by researchers of the Neaman Institute of the Technion in the early eighties. Its unequivocal findings regarding the many benefits of the process, persuaded decision makers to establish a program for housing enlargements as part of Project Renewal. It is questionable whether the researchers and the results of their work could have had such a great influence, had they not been supported by bottom-up pressure of residents within the neighborhoods and of managers of local projects, who were highly interested in establishing and extending such a program. In the beginning, the residential enlargements were limited to one- or two-story buildings. Project Renewal and those who studied it proved that significant enlargements were possible and desirable (from the technical, economic, social and administrative points of view) in 3 - 4-story buildings or even higher, and that the benefits were greatest for the residents who expanded, for the neighborhoods and for the country's supply of apartments. All the municipalities were opposed to the process at the start of the eighties, but , once they came to recognize its great importance for refurbishing the appearance of aging areas, preventing their abandonment, and attracting young people as residents, many of them (especially Tel Aviv) adopted it and encouraged it after a few years.

Research which started in distressed neighborhoods revealed the potential for change and improvement concealed in most of the standard types of residential construction in Israel. Its main recommendation was to encourage the processes of self-help housing rehabilitation, both in the distressed neighborhoods and in all other neighborhoods in the country, wherever the physical condition of the buildings and the social composition of the residents permitted such activity. In fact, within the past decade the expansion of old buildings has gone far beyond the boundaries of renewal neighborhoods. It has been extended even up to 12-14-story buildings and reached broad areas of the urban middle class. Today, the

process encompasses thousands of units throughout the country. City managers of Tel Aviv-Jaffa's municipality have found out that more than a third of the apartments in the city are potential candidates for the process in question.

Hence, Project Renewal and its research have had far-reaching consequences, both at the level of theoretical knowledge and that of practical planning and implementation. The project belongs, as explained above, to the second generation of regeneration programs, the generation of comprehensive plans carried out by the central government. At present, third generation programs in which the private sector plays an important role, dominate the field – programs which lie outside the scope of this survey. But lessons learned from research done on the second generation projects are now in part being applied within the framework of the third generation (the interested reader may find a summary review of third generation programs in recent papers by Carmon (1977), which are referred to in the lists of annotated Hebrew (p. 26) and English (p. 70-71) publications).

For the reader's convenience, we have listed below major publications¹ containing information and analyses of Project Renewal. The list includes the name of the author and the year of publication, assuming that the reader can find the other details in the appropriate chapters.

In Hebrew (see details in Part 3.1 below)

- Carmon (1989), Alterman and Churchman (1991) – the pair of books which summarized the first comprehensive evaluative research of Project Renewal.
- Spiro (1988) – a special issue of *Megamot*, quarterly of the Behavioral Sciences, Volume 31, No. 3-4 - containing ten evaluative papers in different areas of Project Renewal activity.

---

¹ Only the author's name and date of publication are given here; complete information is provided in the lists below

- Baron, Ben-Zion and Carmon (1990) – an article in Rivon LeKalkala, (Economic Quarterly - in Hebrew) summarizing the results of the second comprehensive evaluative research of Project Renewal.
- Spiro and Reichman (1991) – a collection of five papers treating social subjects handled by Project Renewal.
- **In English** (see details in Part 4.1 below)
- Hoffman (1986) – a journalist's review of Project Renewal.
- King et al. (1987) – a general overview and a study of partnership with the Diaspora.
- Elazar and Marom (1992) – a collection of many papers, most of them short and specific, on various aspects of Project Renewal.
- Carmon (1990) – a collection of articles on neighborhood programs in several countries, including four on Israel's Project Renewal.
- Alterman (1991) – an international collection of articles on neighborhood regeneration, including three on Project Renewal.
- Lazin (1994) – a book on politics and implementation in the context of Israel's Project Renewal.
- Carmon (1996) (1998) – puts Project Renewal in the context of the international accumulated experience with neighborhood regeneration.